

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

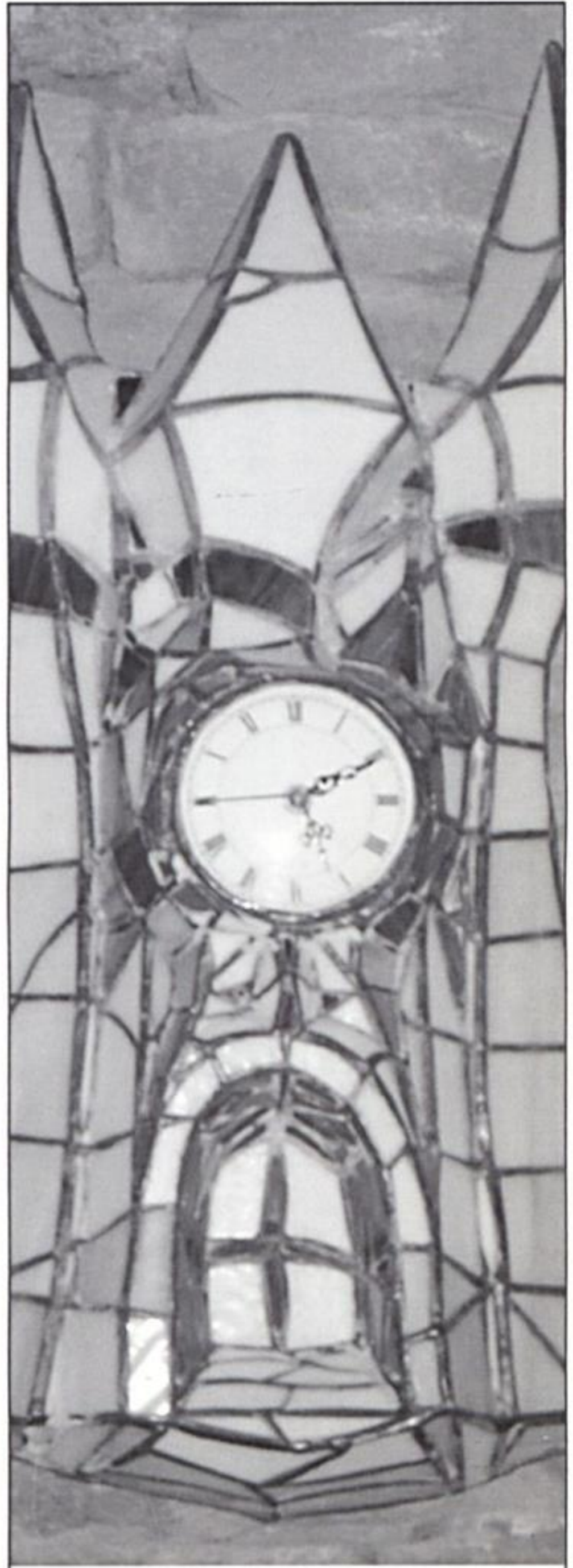
Lászlóffy Csaba, Nyilas Atilla,
Oláh András, Szokoly Tamás,
Hanácsek Erzsébet, Nagy Zsuka,
Király Gábor versei

100 éve halt meg Jókai Mór
Balogh Jánosné Horváth Terézia
tanulmánya

Színházi élet a reformkorban
Szigethy Gábor esszéje

Madách-díjasok, 2004
Bódi Györgynével Baráthi Ottó
beszélget

Galgóczi Róbert: Az Idő
(Részlet)

Szujó Zoltánról

Nagyon sokan, sokféleképpen ábrázolták már a munkást. Én a szürke kis körülmények közötti szürke kisembert szerettem volna bemutatni. A hősiesség nagy dolog, engem viszont kevésbé érdekel a hagyományos hősiesség. Hiszen hősiesség az „átélni és megmaradni” is. Aztán: bűnhődtek emberek egyszerű, sokszor véletlen kijelentésekért, apró, nem szándékos tettekért is. Ez is lehet hősiesség. Pici, alig észrevehető láncszemei ezek a történelemnek. De tudjuk, hová vezettek.

Pál József (1976)

Csohány Kálmánról

Soha többé ember nem fog úgy verset írni ceruzával, tollal, mint Csohány Kálmán. Soha szarvasok nem legelnek csillagok között úgy, mint az ő rajzain, Pásztó népe soha nem lesz úgy megénekelve, dalolva, ahogy Csohány Kálmán rajzai daloltak, hogy egy világ minden népe meg kell értse, mert nem a szemnek tudása kellett csak ahhoz, hanem a szívnek nagy képessége és az értelemé, hogy minden egyes vonalát minden ember a legegyszerűbbtől a legbonyolultabb elméig meg tudja érteni, aki érezni tud.

B. Supka Magdolna (1980)

Földi Péterről

Ez a művészet kivételezett kapcsolatot tart fenn a pszichoanalízissel és a matematikával, illetve számmisztikával (mely szerint például a négyes szám, szemben a hármassal, gyakran baljós tartalmú). Földi legjobb munkái azt sugallják: valami alapvető fenyegetettség, univerzális veszélyállapot ellen kell állandóan küzdenünk. A teremtésben – a természetben – elfoglalt helyünk vált kérdésessé, emberi méltóságunk van végveszélyben.

Nagy Pál (1991)

Tartalom

<i>Lászlóffy Csaba</i>	Magányos hétvég; Profán ballada (versek)	303
<i>Nyilas Atilla</i>	Jelenések 5 (vers)	305
<i>Antal Balázs</i>	Álmodók	306
<i>Oláh András</i>	Az utolsó szó jogán; Ezredvégi ugar; Félbe maradt mondat (versek)	307
<i>Szokoly Tamás</i>	Ha, akkor, ugyan; Nem tudok betelni (versek)	309
<i>T. Ágoston László</i>	Amerigo szerencséje	311
<i>Györffy Sarolta</i>	Találkozások Pityuval (hangjáték)	320
<i>Hanácsek Erzsébet</i>	Anyám (vers)	327
<i>Király Gábor</i>	Leányrablás; Bezárva (versek)	328
<i>Nagy Zsuka</i>	Kockák egy szerelmesfilmből (vers)	330
<i>Szigethy Gábor</i>	Múltkóstoló – Mennyibe került 1838-ban egy piszkos cipő a színpadon?	334
<i>Balogh Jánosné Horváth Terézia</i>	Pütkösdikirály választás Jókai műveiben	344
<i>Botka Ferenc</i>	Utóélet – változó világban	366
<i>Alabán Péter – Nagy Sándorné Virág Anna</i>	A domaházi „hadak” ragadványneveinek eredete	377
<i>Baráthi Ottó</i>	Madách-díjasok – Szívügye a helytörténet kutatása és közkinccsé tétele. Beszélgetés Bódi Györgyné dr. történész-könyvtárossal	386
<i>Gáspár István Gábor</i>	A fény művésze	393
<i>k.kabai lóránt</i>	„A dolgok pedig már csak olyanok...”	396
<i>Pályázati felhívások</i>		400

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
L. évfolyam
2004. 3. szám, május–június

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(Párizsi Magyar Műhely)

Szerkesztők:
DUKAY NAGY ÁDÁM
DR. KOVÁCS ANNA

BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ szerkesztőségi titkár
Telefon: 32/310-140

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
Polar Stúdió, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatja:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrassy út 45.

2004-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1 500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrözünk,
de nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867
INDEX: 25925

Nógrád megye Madách-díjas folyóirata
(2004)

MAGÁNYOS HÉTVÉG

Csontok és kincsek roncsai. Nincsek
halmai gyűlnek; titkaid hült hegy
mélye ha őrzi: hangzavar tör ki
ilyenkor éjjel. Milyen veszéllyel
szembesülsz, lélek? Bűnök, erények:
sárba fúlt fények, önző csend-kéreg,
esküszegések, kicsorbult kések,
késő ígéret... Dal, ha feléled;
levél, konok társ kérelme (postás
hova tűnt véle?)... Széncinke vére
kegyetlen télben. Óceán-mélyben
úszkáló hal vagy – földagyad hallgat.
Bágyadt pirosság arcodon; ország
dereng; fénypászma hull kihalt házra.
A hited hol van? Csak üres szólam,
dagályos felleg jövőd, mely ellep.
Ásító, elnyílt közöny – csak elbírd
közhelyek tócsa-sekélyét! Torz a
képzelet is már. Zárva a kincstár;
múlt tüze látszat – senkik csatáztak
semmilyen tájon. Varangyos álom
súlyt s fogva tart itt. (Hüvelybe, kard-hit!)

Mi szükség várni arra, hogy bárki
egyszer lemérje: életed ért-e
valaha bár egy annyit, akár egy
réz garas, rozsdás? Voltál piros Ász.
Lennél tök Alsó? – Egyetlen fals szó
nélkül számít rád Dávid-parittyád.
Magányos hétvég... Van, akiért még;
vagy aki ellen segíteni kelljen?

Senki se kérte. Mégis megérte.

2003. november 11.

PROFÁN BALLADA

*„Az embernek ha kedve támad”
(Derzsi Sándor)*

Az ég derűs. Ha kedve támad
az embernek, kivénhedt bánat,
mint őszi ég, elűz egy fáradt
mosolyával – megvénhedt minden!

Te tudod, lótetemek s ingyen-
halottak, katonaruhások
közt kószáló jámbor kísértet:
gyilkosokon nem fog a rontás.

Még hogy ők félnek(!) – ők a féltett
hatalmat túlélő brigantik?
Fehér ló szőre vértől rozsdás,
hótól fehérlik piszkos hant itt;

az eltiport férfikor benned
örjög kétségbeesésében.
„Nézzétek ezt az eszementet,
kész anakronizmus már régen!”

– szól, aki lát. És sárga hó hull,
feneketlen égből örök hó.
Bugris-becsvágy mezején koldul
az életed alól kilőtt ló.

Menekülnél; Árpád apánk vár
ölelő kar címer-mezőben. –
Farkasfogtól felajzott bárány
mosolyogsz, de már csak a földben.

2003. november 14.

JELENÉSEK 5

A hatvanas busz, ahogy a Batthyány téren
vesztegel, viszonylagos meleg, az ablaknál
ülőhely, a Szent Anna, és elöl, nem messze

a táblától, hosszú, világos kabátban állsz,
cigarettazol, visszaszoktál? valamit nézel,
a kezeden van, szemöldököd összevonva

a kissé orrodra csúsztatott szemüveg fölött
(most viseled), próbálom kitalálni, mi lehet,
s gondterhelt arckifejezésed vonja magára

figyelmem, hányszor éreztem ezt, hogy mit
meg nem adnék, ha földerülnél, mégis alig
valamit tettem érte, talán most... de most se,

csak romló szemem meresztem, míg a busz
leírja álmos, ám vészjósló körét a szivacsos
télben, lélekszakadva repít a puszta vidékre

ÁLMODÓK

Éjei különösek, alig emlékszik álmaira. Egyedül abban biztos,
valaki mindig ott van kívül, benéz a nyitott ablakon. Félrehúzza a sötétítőt
és őt figyeli.

Vagy végigméri a feleségét, a székre terített ruhát, benéz az ágy alá és a
szekrény tetejére.

Nem tudja mit keres, mi után kutat, és nem ismerős sehonnan sem az arca.
Arra készül, egyszer odaáll elé, és rákérdez: ki ő, mit keres, mi után kutat.
És egyszer valóban felül álmában, és aztán odabújjik alvó feleségéhez.

Éjei félelmetesek, nem mert visszaemlékezni álmaira. Folyton egy idegen
ablak alatt köt ki.

A lakásban ismeretlen alakok fekszenek egy ágyon: nő és férfi, feleség
és férj.

Benyúl a nyitott ablakon, fölemeli a sötétítőt és benéz. Nézi a férfit, vagy
végigméri a nőt,

egyikük sem ismerős, és a szoba, biztos, hogy nem ismeri azt sem.

Nem tudja hol van, kik ezek és mit keres ő itt, de arra készül, egyszer meg-
kérdézi tőlük.

És egyszer valóban felül álmában, és csöndben odabújjik alvó feleségéhez.

Oláh András

AZ UTOLSÓ SZÓ JOGÁN

hozzá kellett volna tenni
a szavakhoz valamit
egy fintort egy gúnyos
ajkbiggyesztést sajnálkozó
mosolyt megvető tekintetet
hogyan hitelesítsük jelentésüket –
morfondírozott Giordano
miközben a füst már a szemét
csípte a torkát mardosta
de mikor a fölcsapó
lángnyelvek közt
egy pillanatra föltűnt
a máglya fényében gyönyörködők
elégedett vigyora
hirtelen rádöbbsent:
szavak sem kellenek
az igazság nem a szavakban
keresendő – rá van az
az arcokra írva – – –

EZREDEVÉGI UGAR

dudva muhar és dúlt hitek
te átokverte kis sziget
káromlásból katedrális
Pusztaszertől Segesvárig

te őrült te szent te drága
féltésünk folyamnyi ága
ütöttek beléd vasszöget
ástak néma sírgödröket

Endre Attila s te Sándor
szavatok mindegyre vádol
kompországunk levetkezett
égtájak rongya: céda lett

világosítsd fel gyermeked
a börtönrács is vétkezett
és kígyóméreg járta át
szabadságunk humuszát.

FÉLBE MARADT MONDAT

egy félbe maradt mondat
rejtőzködik a behúzott
szárnyú szavak és ellopott
igazmondás ösvényén

– valami nagyon elkésett...
önnön romjaink alatt
nappalok csörömpölnek
mint betört ablakok

örökkévaló félelemben
forgolódnak a csillagok
szavak szuszognak – *papír-*
lapokra deportálva éliünk

HA, AKKOR, UGYAN

mindig egy tucat rizikós faktor
mit mikor ne és mit mikor hol

próbáltam mindig azt remélni
isten barma is lehet ám vidéki

Jeruzsálem bár hazámhoz távol
de fővárosi a Jeruzsálem-jászol

ha egyszer bármihez hitemet adom
vágjon kupán egy (milyen is?) atom

akkor már mindegy: inneni onnani
lesz belőlem egy szép holt sehonnai

megszépült testemet spirituszba rakják
kíváncsi turisták megbámulhatják

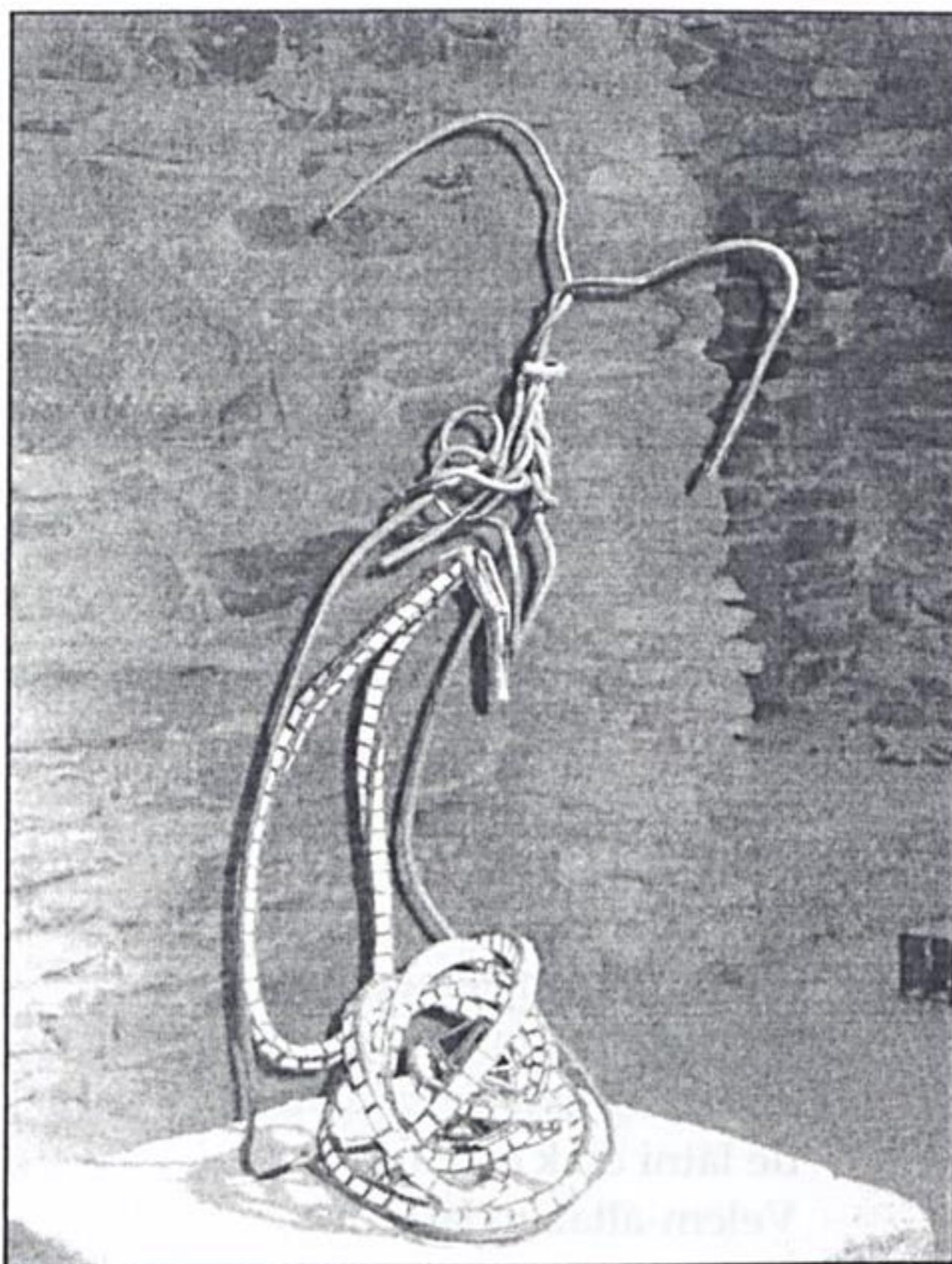
ha ugyan lesznek még Orbisok Ibuszok
corpust konzerváló frankó spirituszok

NEM TUDOK BETELNI

Nem tudok betelni csodámon,
szépségen, kínon, rosszaságon,
amiket nem is én csináltam,
de látni csak én látom.

Velem-általam látja más,
a zenebonában citerás,
a csókokba rejtett árulás,

tudós csordák bődülő ökre,
aki elbitangolt mindörökre,
s akit rejtőzködni, tárulni,
magányában sem fásulni,
fogyva nőni és nőve fogyni,
zsugorodva sokasodni,
csapásaink mosolyogni,
örömeink dödörögni
tanítok én,
s lesz majd kényes eszenciám
vadkörte íze édeni fán,
Holdban az Újhold,
föld a Földtekén.

Kompozíció I.

T. Ágoston László

AMERIGO SZERENCSEJE

Tóth Pista negyvenes, kefefrizurás rajztanár volt az egyik külvárosi gimnáziumban. A diákjai csak Amerigonak becézték nagynevű névrokona után. Később a szülők is rászoktak erre a becézésre. Már csak azért is, mert egyre többen voltak a szülői értekezleten olyanok, akiket hajdan ő nevelt Picasso, Munkácsy és a többiek tiszteletére.

Amikor elvégezte a főiskolát, hozzájuk hasonló karrierről álmodott ő is. Nyaranta kerékpárra szállt, és bebarangolta az egész Balaton – felvidéket. Hátán az összecsukható festőállvány – egyik asztalos barátja készítette az ő tervei alapján –, a kormányon nejlonzacskóban a kaja, meg a festékek, a csomagtartón a kifeszített vászon. Akkor Egrinek képzelte magát. Egyszer vevője is akadt. Valahol a Badacsonyban festette a tavat egy kiugró sziklapárkányról, amikor az erdőből elé toppant egy majomképű pasas.

– Ez az, pont ezt keresem – mondta. – Megveszem. Mit két érte?

Nem akart hinni a fülének. Az ő képét akarja megvenni ez a... Mit kérjen érte? Soha nem adott még el képet pénzért. Barátoknak ajándékba, az unokabátyjának nászajándékként, meg az asztalos barátjának is képpel fizetett a festőállványért, de így még soha.

– Hát nem is tudom... – makogta. – Még meg se száradt...

– Micsoda? Ja, maga a képről beszél? Az nem érdekel. Én az állványt akarom megvenni. Pont ilyen kellene, ilyen összecsukható, ami kis helyen elér. No, mit kérte érte?

– Hmm... de vicces – nézett fancsali képpel a mitugrász pasasra. – Menjen a francba!

– Faragatlan macskajancsi! – mondta a másik önérzetesen, és elindult az ösvényen az erdő felé. De mielőtt elnyelte volna a zöld rengeteg, még visszaszólt:

– Majd még ideadná, de nem lesz kinek!

Igyekezett elfelejteni ezt az intermezzót, de még húsz év múlva is eszébe jutott, amikor képet akart eladni. Soha többé nem találkozott vele, soha se tudta meg ki volt, mégis beköltözött a tudatalattijába, mint valami gonosz manó.

Kínálgatta a képeit a galériáknak, zugkereskedőknek, de ahogy ő szokta mondani baráti társaságban; a hideg vízre való még csak összejött volna belőle, de a csatornadíjra már nem futotta.

Az újságban látott egy apróhirdetést: külvárosi általános iskola keresett fiatal rajztanárt. Elment, megnézte az iskolát, beszélt az igazgatónővel, elvállalta. Az iskola pont olyan volt, mint ezek a külvárosi iskolák lenni szoktak. Hámló vakolatú, itt-ott törött ablakú, de jövőre átálítják a fűtést gázra. Az igazgatónő is olyan volt, mint a külvárosi pedagógusok általában. Agyonhajszolt, negyvenéves korára már ráncosodó arcú, anyáskodó földrajztanár, aki az iskolai adminisztráció mellett még heti négy órában tanít is, nehogy kiessen a gyakorlatból. Esténként ott-hon, a konyhaasztalon írja a beszámolóit, mert az iskolában nem lehet dolgozni a kollégáktól. Különben szereti a fiatalokat, bár néha túl harsányak, túlzottan zöldfülűek, de az iskola költségvetéséből csak a kezdő fizetésűek bérét tudja kigazdálkodni. Tóth Pistának különösen örült, mert nagyon jó az, ha van a tantestületben egy-két férfi kolléga is. Tavaly a tornatanár volt férfi, most meg ő. Nem is tudja, mivel lehetne itt tartani őket. Mindenesetre Pistának megígérte, hogy ha netán megnősülne, szerez neki laskást a tanácstól.

Nem tudni, komolyan gondolta-e az ígéretét, de tény, hogy a rajztanár beleszeretett a biológia tanárnőbe, és a téli szünetben meglátogatták a kerületi anyakönyvvezetőt. Nehéz lett volna év közben két pedagógust pótolni, így aztán a tavaszi szünetben már be is költözhetek vadonatúj, másfélszobás lakótelepi paradicsomukba. A két négyzetméteres konyha teljes egészében az ifiasszony birodalma lett. Háborítatlanul végezhetette benne biológiai – vagy ha így jobban tetszik; gasztronómiai kísérleteit, míg a hat négyzetméteres fél szobában a férj próbálta elemeire bontani a szivárványt.

Természetesen lakásszentelőt is tartottak, melyen az iskolát az igazgatónő, a közigazgatást a tanácselnök képviselte. Többen nem fértek be a lakótelepi paradicsomba.

A második pohárköszöntő után bevonultak a műterembe. A tanácselnök saját bevallása szerint nem sokat értett a festészethez, de mivel az igazgatónő olyan meggyőzően mondta, ő is bizonygatni kezdte, mekkora szerencse érte a kerületet, hogy ez a kivételes tehetség éppen itt telepedett meg náluk.

– Hanem azért kivételesen hálátlan is vagy ám – mondta már újra az asztalnál ülve két pohár pezsgő közt szigorúan felhúzva a szemöldökét és megtartva a kellő hatásszünetet. Ettől aztán Tóth tanár úr fél métert

süllyedt a foteljében, az igazgatónő falfehérré sápadt, a háziasszony pedig elejtette a süteményestálat. No, amikor mindez megvolt, önelé-
gült mosollyal folytatta.

– Mert hogy még egyetlen festményed se lóg se a szobám falán, se a tanácsteremben.

Erre aztán mindenki föllélegzett. Az asszonyka összesöpörte a süte-
ményestál darabjait, és újra koccintottak.

– Kedves Feri bátyám, ezt máris pótolhatjuk – ugrott talpra Tóth Pista. – Gyere be a műtermembe, és válaszd ki, melyiket hová akarod!

– Hát én nem egészen így gondoltam. Ezeket mind másnak festetted. A minap láttam a tévében, a Vatikánban van az a kép, az az Utolsó va-
csora. Tudod, mire gondolok...

– Tudom. Leonardo da Vinci képére.

– No, arra. Illetve valami olyasmire. Mondjuk a tanácsterem falára le-
hetne csinálni egy képet arról, ahogy ülésezik a testület. Valami eredeti
felfogású képre gondolok. Érted, ahogy azok a reneszánsz festők csinálták,
hogy az egyes alakokba belefestették a mecénásukat, meg ilyesmi.

– Te leszel a mecénás, Ferikém? – ocsúdott ámulatából az igazgatónő.

– Nézd, Rozika – szívta tele a tüdejét a tanácselnök –, én eddig se
voltam szűkmarkú azokkal, akiket becsültem. Ha valaki, te igazán tud-
hatod, mert téged is mindig erőn felül támogattalak. Azt is nagyon jól
tudod, mit köszönhet nekem ez a városrész. Nélkülem itt semmi se lett
volna. Majd te is megtapasztalod, Pista. Most majd csinálunk egy kis
kultúrát is. Ott van például Szentendre. Múzeuma, meg szoborparkja
van. Képzőművész tábor, meg Kovács Margit Múzeum. Soroljam to-
vább? Mivel jobbak ezek nálunk? Mi tán nem tudnánk ezt megcsinálni?
Jó, nem pont ugyanazt, de valami hasonlót. Ne is mondj semmit! Else-
jén kiírjuk a pályázatot a képzőművész kör megalapítására. Program,
költségvetés, satöbbi. Tóth Pista ezzel a képpel megnyeri, és ő lesz az
elnök. Tiszta sor? A közművelődési bizottság majd megítéli neki. Aztán,
te, Pista! Ismered te az én kislányomat, a Virágot?

– Nem, Feri bátyám, még nem volt szerencsénk.

– Na látod, nem is tudod te akkor, hogy mi a szép.

A fiatalasszony a konyhából hallgatta a beszélgetést, és elszorult a
szíve, hogy ne, legalább ezt ne! A Pistát nem adja!

– Töltsetek már, Rozika, mert kiszáradok! No, szóval igaz, hogy még
csak hétéves az a lány, az ősszel kerül hozzátok, de meglásd, abból még
szépségkirálynő lesz. Miért nem őt fested le?

– Azt lehet, festeni, azt lehet – motyogta magában az asszony, és akkora kő esett le a szívéről, hogy majdnem beszakadt a padló.

– Miért ne festeném? – kérdezett vissza a rajztanár, és ezzel megkötött az alku. Tóth Pista megfestette a két képet, a kerületben megalakult a Munkácsy Mihály Művészeti Társaság, és természetesen a tanár úr lett az elnöke. Rögtön alapítottak egy Munkácsy-díjat is, melyet az alapszabály szerint minden évben az kapott meg, aki a legtöbbet tette a társaságért. Az első évben természetesen az elnök úr.

Egy év múlva meglátogatta az egyik kerületi üzemet a miniszter, és kulturális program gyanánt elvitték a festőkhöz is, hadd lássa, hogyan támogatják itt a művészetet. Láta, és sokatmondóan bólogatott. Aztán megkérdezte, milyen művészeti díja van a tanár úrnak. A tanácselnök csak hebegett – habogott, hogy hát még csak most alakultak meg, meg hogy általános iskolában tanít, aztán meglátta a falon Munkácsy Mihály fényképét, és gyorsan kiigazította magát: – Mun... Munkácsy-díjas. De! És ez a legfontosabb, hogy a nyáron nyugdíjba megy a gimnázium rajztanára, és őt fogják kinevezni a helyére. A gimnázium tetőterében van egy helyiség, azt akár műteremnek is át lehetne alakítani. Nemcsak lehetne, hanem a kerületi építész már dolgozik is a terveken. Bizonyos időközönként tárlatlátogatásokat rendeznek majd a padláson egyelőre a kerületi gyárak szocialista brigádjainak, de később akár vidéki csoportokat, vagy turistákat is lehetne fogadni. A portásfülke mellett kialakítanak egy kis galériát, ahol Mari néni, a portás árulja majd másodállásban a tanár úr képeit, meg a kerámia szakkörben készült köcsögöket.

– Ezt komolyan gondoltad, Feri bátyám? – kérdezte Tóth, miután elbúcsúztatták a minisztert.

– Miért, te mit mondtál volna a helyemben? – kérdezett vissza a másik.
– Nem mondhatom azt, hogy nem fejlődünk kulturálisan. Csak azt nem tudom még, honnét szerzek az őszig egy férfi tanárt a Rozinak. No mindegy, majd kiadom prémiumfeladatként az oktatási osztályvezetőnek.

Ekképp lett Amerigoból gimnáziumi rajztanár. Épp jókor, mert megszületett az első gyerekük, és a műtermet ki kellett költöztetni a félszobából. De a műterem-látogatásból, a galériából, meg az igazi Munkácsy-díjból semmi se lett, mert a tanácselnök elkerült valamelyik minisztériumba osztályvezetőnek. Aztán a szocialista brigádok is megszűntek, és a művészeti társaság költségvetése felére zsugorodott. Nemcsak a gyárak támogatásától estek el, hanem a gyárak is elestek a konkurenciaharcban. Később Tóth Pistának ajánlotta az egyik nyugati biztosító, hogy fessen nekik óriásplakátokat.

– Ne haragudjon, de azt hiszem, önt félretájékoztatták – mondta önérzetesen. – Én festő szakon végeztem a főiskolán, nem vagyok reklámgrafikus.

– Ugyan, öreg, mit szívózol? – húzta el a száját a fiatal hazai menedzser. – Azt hiszed, én oké vagyok biztosítási ügyekben? Ez van, ezt kell csinálni, különben kilóg a hátsód a gatyából, az asszony meg odamegy, ahol több dohányt lobogtatnak. És neki van igaza, mert élni akar. Tudod, hány pedagógus dolgozik nálam másodállásban? Nekem se ez volt a szívem álma. Vegyész voltam, vegyészmérnök. A gyárat eladták egy jó nevű nyugati cégnek, és raktár lett belőle. Én meg átképeztem magam biztosítási ügynöknek, mert manapság itt terem a dohány. Vállalod? Nem vállalod? Én megpróbáltam...

Aztán az önkormányzat értesítette, hogy nem áll módjában a továbbiakban ingyen a művészeti társaság rendelkezésére bocsátani az eddig használt helyiséget, mert az egyik helyi pártszervezet igényt tart rá megfelelő bérleti díj ellenében.

Felkereste az illető párt elnökét, aki egyben alpolgármester volt, no meg néhány éve még a kollégája is. Egy időben a művészeti társaság díszelnöki tisztét is betöltötte.

– Te, Jóska! – mondta a tekintetét keresve. – Miért pont bennünket akarsz kitúrni a helyünkből? Tudod, hogy nincs pénzünk...

– Ácsi! – ugrott föl a székről az alpolgármester. – Ez az én irodám és az én pártom! Itt én kérdezek. De tudod mit? Nem is kérdezek, ajánlatot teszek. Beléptek a pártomba an blokk, ahogy vagytok, és a kutya se háborgatja a társaságotokat. Még támogatást is kaptok. Nos, mit mondasz erre?

– Én festő vagyok, nem politikus. De azért megkérdezem; mit kéne tennünk a támogatásotokért cserébe?

– Rossz a kérdés, öregem! Nem vagyunk már az átkosban, hogy egyezkedjünk a három per hármassokkal. Csináltok nekünk néhány szép plakátot, eljöttök a rendezvényeinkre, megtapsoltok bennünket, ránk szavaztok, ennyi. Különben demokrácia van, azt csináltok, amit akartok. Még szocialista brigádot se kell alakítanotok.

– Ez érdekes. De erről jut eszembe; nem tudod véletlenül, miért rúgták ki a gimnáziumból a Mari nénit, a portást?

– De véletlenül tudom. Három per hármass volt.

– Ne hülyéskedj, tényleg?

– Hát én már csak tudom...

– No igen, ha valaki, te csak tudod...

– Oké... – sziszegte a másik. – Egy hetet adok, hogy elhordjátok a cuccaitokat. Tóth István okleveles rajztanár és festőművész csendesen behúzta maga mögött az ajtót, és hazavitte az összecsukszó festőállványát. Attól kezdve minden reggel bement az iskolába, az előírt tanmenetnek megfelelően megtartotta az óráit, aztán fölballagott a padlasműterembe, festegetett egy kicsit, aztán az új portásnak leadta a kulcsot, és elment haza. Soha nem kérdezett semmit, és nem volt véleménye semmiről.

Egy nap az újságban látott egy pályázatot. A minisztérium írta ki középiskolai rajztanárok számára. Grafikát, vízfestményt vagy olajfestményt lehetett beküldeni. Mindhárom kategóriában három díjat adtak ki tíz-, nyolc- és hatezer forint értékben. A legjobb alkotásokból kiállítást rendeznek.

Amerigo tanár úr felment a műtermébe, átnézte a fal mellett porosodó képeit. Az egyik gyerekportré előtt bólintott. Két erős kartonlap közé csomagolta, aztán elballagott vele a postára és feladta a megadott címre.

Május közepén pecsétetes ajánlott levelet hozott neki a postás. A minisztériumból jött. Türelmetlenül tépte föl a borítékot, aztán az ajkán némi huncut mosollyal bólintott.

– Nos? – kérdezte a felesége izgatottan. – Széna vagy szalma?

– Zab – felelte Amerigo tanár úr titokzatos arccal. – Nyertem.

– És ezt csak így mondod?

Másnap már minden szakmabeli, meg ismerős tudta, hogy Amerigo díjat nyert a pedagógus pályázaton. A felesége mindenütt eldicsekedett vele, ahol csak tehetett. A minisztérium a gimnáziumnak is megküldte az értesítést. A kollégák széles mosollyal gratuláltak a rég megérdemelt sikerhez. Hanem azért befelé csak fortyogott a szavakba nem öntött indulat. Nyert. Rendben van. És én? Itt küszködök évtizedek óta ebben az Isten háta mögötti iskolában nevetlen, tehetségtelen kölykök között. Ha nem ide számúz a sors, akár kutathattam, ledoktorálhattam volna. Százszor több lehetnék nála, náluk...

De ezt így senki senkinek nem merte kimondani. Még önmagának se fogalmazta meg egyértelműen, csak úgy, félszavakban, félmondatokban. Nehogy valaki azt mondhasssa rá, hogy irigy a másik sikerére. Különben nem is irigy, csak végre neki is járna már valami... eh... Még az amúgy szókimondónak tartott Kovácsné, a történelem tanárnő is csak hazafelé ballagva suttogta el kétségeit Ilonkának, a földrajztanárnőnek, aki immár huszonöt éve volt a legjobb barátnője.

– Nem azért mondom, édesem – mondta, s körbenézett, nehogy illetéktelen fülekbe jussanak a szavai –, de tudod mennyi időmbe került, mire egyáltalán ki tudtam választani a megfelelő tankönyvet? Megfelelő... No hiszen... Aztán felkészülni az órákra... Amerigo meg csak besétál, leadja az ezeréves szövegét a Michelangeloról, meg a kubistákról, kitesz egy köcsögöt az asztalra, lerajzoltatja, és annyi.

– Mondd, kedvesem, tanítottad te már Oroszország gazdasági földrajzát? – búgta a másik sokatmondóan. – No, hát akkor én nem is mondok többet. És ennek az Amerigonak még dolgozatokat se kell javítania. Érted? Egyetlen darab rohadt dolgozatot se! A pótvizsgákat már szóba se hozom...

– Tudod, én évfolyam elsőként végeztem az egyetemen sóhajtott föl Kovácsné. – A prof. bent akart tartani tanársegédnek. Felajánlotta, hogy együtt folytathatnánk a középkor kutatásait. Külföldi szaklapokban publikálhattam volna. Meghívtak volna vendégelőadónak Párizsba, Londonba, vagy akár Amerikába is. Ez lett, na... kár szót vesztegetni rá.

Az iskolának szóló levelet az igazgató kitűzte a hirdető táblára azzal a megjegyzéssel, hogy ez minden további értesítés helyett kiállítási meghívóul is szolgál. A tábla előtt minden kolléga fogadkozott, hogy mindenképpen elmegy, inkább átrendezi a programját, de ezt nem hagyja a ki. Volt, aki tényleg elment. A tornatanár még két diákot is elvitt a saját kocsijával. A srácok nagyon büszkék voltak a tanárukra, és őszintén lelkesedtek, mert a két utolsó óráról ellóghattak. A tornatanár keble szintén dagadt a büszkeségtől, hiszen Amerigo barátja volt, és ő is azon kevesek közé tartozott, akiknek nem kellett dolgozatot javítaniuk.

A megnyitó beszédet felolvasó hivatalnok következetesen Tóth Mihálynak nevezte a nyertes pályázót. Az egyik diák hangosan fölnevetett, mire ő méltóságteljesen fölnevetett a papírjából és megkérdezte:

– Hallott valami mulatságosat? Ossa már meg velünk is!

– István – súgta a tornatanár félhangosan.

– Kicsoda? Én?

– Nem. A kollégám, a nyertes.

– No jó, hát akkor fáradjon ide, és olvassa föl maga, ha jobban tudja!

– Ezzel gyorsan kiosztotta a borítékokat, és elment.

Amerigo meg a felesége csak álltak a díjnyertes kép mellett és vártak. Néhány ismerős vonult el előttük a nemzeti tantervről vitatkozva. Egy másik csoport a terem közepén a kétezres dátumváltás számítógépes problémáiról csevegett. Aztán a tornatanár integetett nekik a büfé ajtajából. Amikor odaértek, fejcsóválva mondta:

– Csak integetek, integetek, ti meg rám se bagóztok! Közben elfogyott a sajtos rúd, kihűlt a kávé. Ezt a két szalámis szendvicset is alig tudtam megmenteni...

– Kocsival nagytok, Pista? – sodródott hozzájuk a matektanár.

– Nem, ma BKV-zunk. A pohárköszöntő miatt...

– Ja, persze... Elvinnélek, de tele a szekér. No meg a nejem még vásárolni is akar. Tudod, milyen ritkán jut el az ember a belvárosba, ilyenkor aztán mindent be kell pótolni.

Másnap reggel unott, álmos képpel készülődtek a tanáriban az első órára. Tóth Pista ritkán ült be ide, inkább a műtermében tett-vett a szünetekben. Most mégis bekukkantott, hátha...

Ági, a kémiatanárnő éppen egy könyvet húzott elő a szatyrából.

– Nézzétek, mit találtam tegnap az antikváriumban! Már két éve járom miatta a várost. Szervusz, Pista! – fordult Amerigo felé. – Keresel valakit?

– Nem, csak... Óráim lesz a másodikban. Megyek is, mert rögtön becsöngetnek.

Alig tette ki a lábát, belibegett Joli, az igazgatóhelyettes.

– Na, lányok, milyen volt a kiállítás? – kérdezte. – Tudjátok, tegnap volt a szakmai kollégium, nem értem oda. A dirinek meg megígértem, hogy referálok róla.

Csend, halk matatás, többen kifelé indultak naplóval a hónuk alatt.

– Hmm...Legalább azt mondjátok meg, milyen képpel nyert! Az évkönyvbe is be kell írnom.

– Kettőt találhatsz – fordult vissza Kovácsné –, de inkább megmondom. Egy kisleányka duci portréjával.

– Apropó! – állt meg a küszöbön Ági. – Felnőtt portrék is készülnek a padláson, vagy kizárólag gyermekiek? Neked, mint igazgatóhelyettesnek illő tájékozódnod ebben a témában.

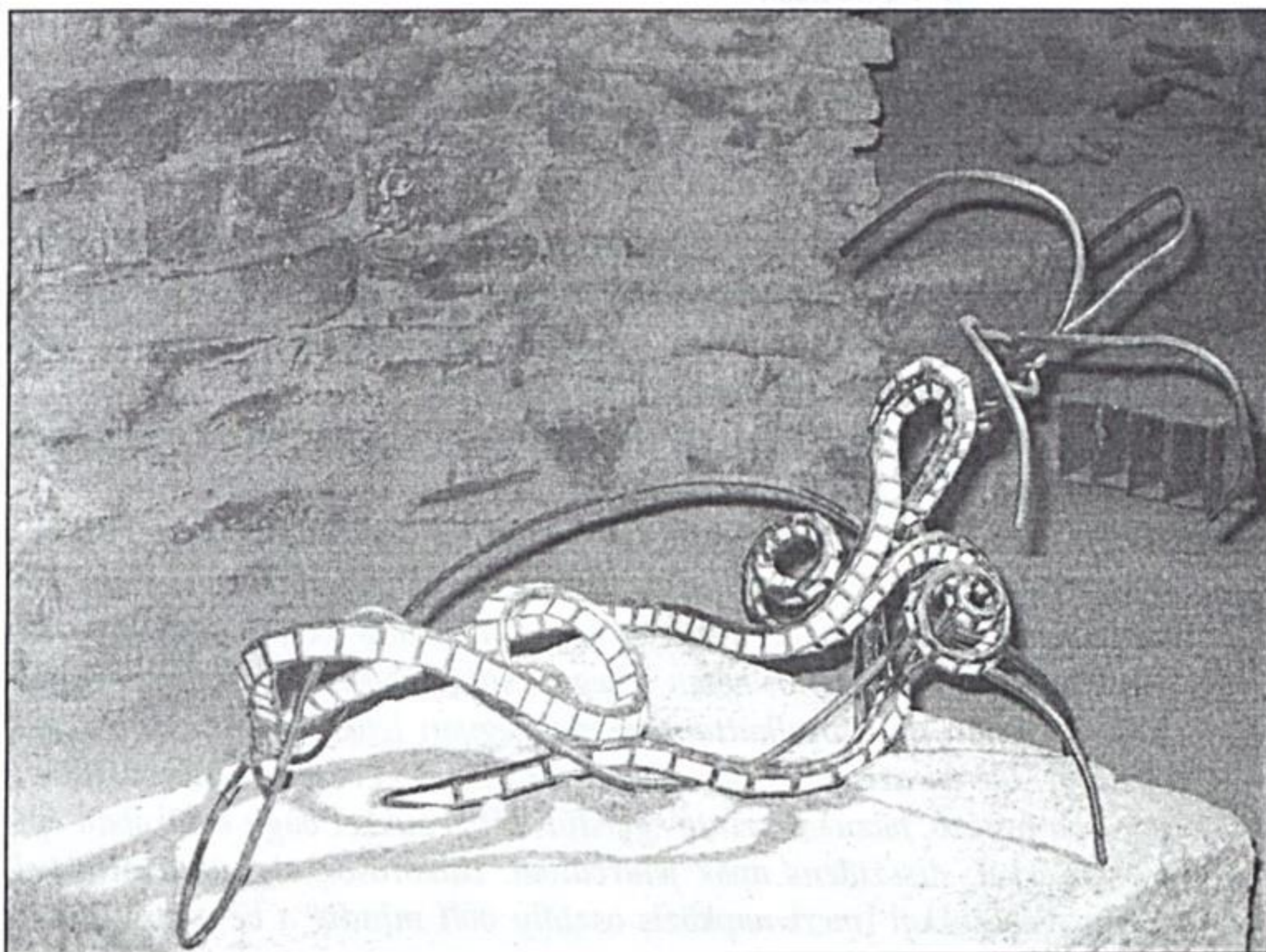
Ugyan, lányok, ne komolytalankodjatok már! Tényleg be kell számolnom a dirinek, mintha ott lettem volna.

– Jó – lépett vissza a fizikatanárnő. – Akkor számolj be neki arról is, hogy nem tudom becsukni a szertár ajtaját, mert kicsurognak belőle a szemléltető vackok! Több mint egy éve megígérte, hogy intézkedik. Most már akár tehetne is valamit.

Tóth István nem értette, miért kell neki két napon belül elhurcolkodia a padlásműteremből. Azt se értette, miért kerülik hirtelenjében a korábban oly szívélyes szülők, és miért lettek egyszeriben olyan elfoglaltak

a kollégái. Aztán egyszerre megértett mindent, amikor egyik reggel ezt a szöveget találta az ajtajára festve: „pedofil buzi”.

Nem szólt egy szót sem, csak bólintott. Aztán elballagott az egyik nagypéldányszámú napilap szerkesztőségébe, és föladott egy apróhirdetést. A szöveg mindössze ennyi volt: „Pedagógus házaspár vidéki állást keres.”

Kompozíció II.

Györffy Sarolta

TALÁLKOZÁSOK PITYUVAL (Hangjáték)

Szereplők: VERA TANÁRNŐ
PITYU
A TANÁRNŐ
HAVER
BELSŐ HANG (VERA TANÁRNŐ)

PITYU Kézcsók, Tanárnő. Hogy tetszik lenni? Öregem, ő volt a magyartanárnőm. Ugye, milyen kislányos még mindig? A könyvtáros Ili néni az évnyitón beállította a sorba hozzánk. Azt hitte, új csaj. Ugye, milyen cuki magyartanárnőm volt?

HAVER Mi a frász, haver? Te jártál iskolába és magyarórákra? Különben tényleg cuki kis nő, Pityeszkám.

BELSŐ HANG *(Hát igen, Pityu. Most 1974-et írunk. 1970/71-ben én voltam a magyartanárnőd. Friss bölcsész diplomásként sikerült elcsípnem egy szerződéses állást. Kiváló társaság volt a nyolcadik bétek, kiváltképp ősz-és télidőben, a délutános héten, főleg a csütörtök esti ötödik-hatodik órában. Itt aztán megtanulhattam volna, hogyan lehet uralni egy fenevad osztályt. De én azt akkor nem tanultam meg 23 évesen. Külkerületből a városba ingázó, házukat szinte egyedül, két kezükkel vagy kalákában építő szülőkkel, disszidens apák félárvaival, túlkorosokkal, túlhúzottakkal, túlmozgásosokkal [mert napközis osztály volt mindig a bé osztály], akik közül sokan már öt- és tízhónapos koruk között bölcsödébe kerültek. Hogy aranyosnak láttál akkor? Hát én ebből ugyan semmit nem vettem észre, Pityu. Te, a Viktor, meg a picike, mindig-piros-pulóveres Laci, üres padban ültetek az órákon, se könyvetek, se füzetetek nem volt. A dolgozókat sem adtátok be sohasem. Te az első sorban ültél az ablak mellett egy rövid, felgyűrt gallérú, műbőr dzsekiben, zsebre tett kézzel, napszemüvegben. Télen is. Viktor viszont – így mondtátok – oltári jó cuccokban járt. Kapta Kanadából a „faterót” Akit őt soha nem látott, és a „fater” sem őt. Ugyanis mielőtt Viktor megszületett, a „fater” eltávozott. A*

nagypapa picinyke házába költöztek, a papa segítette őket. Szép, sötét-szemű, sötéthajú fiú volt a Viktor.

A lovas csendőr tekintetű és beszédű direktornő – aki többször kijelentette nekem kemény hangon „tekintélyt, Vera, csak mindenki maga tud szerezni magának” – év végén ennyit mondott: Nem tudunk velük mit kezdeni, Vera. Át kell őket engedni, a tanév végéig mindegyik betölti a tizenhatot. És nem szabad ilyen magas szinten oktatni a nyelvtant nekik. De hát én csak a tantervi anyagot tanítom nekik, mondtam. És én szeretek nyolcadikosokat is tanítani. Magyar nyelvészetből írtam a szakdolgozatomat. Apám és a nővérem nyelvtudományi kutatásokkal foglalkoztak... De ezt a mondatot már be sem tudtam fejezni. Valami olyasmit válaszolt: Ez most olyan mindegy, Vera.

Később, akkori pártfogóm, a könyvtáros Ili mondta, hogy Ibolya igazgató asszonynak úgyis csak az a fontos, hogy meghívja a kerület vezetőit nagy vacsoráira. Levelezőn ugyan elvégezte valaha a földrajz szakot, de szerda délután a 6. órától gyakorta hazaengedi ezt a 8. b-t. Azt mondja, „rosszul érzem magam, menjetek haza, gyerekek”. Tényleg, ezt én is észrevettem már egyszer, mondtam Ilinek. Ili kérdezte: behívott téged is, hogy kijelentse: templomba nem járunk! Pedig titokban templomban eskette a lányát. Ili a Kálvin térre akart hívni vasárnap délelőttönként. Mondtam neki, hogy én a templomba járásról már rég leszoktam. Háromgyerekes pedagógus lánya voltam egy munkásvárosban. És egyébként is hullafáradt vagyok mindig, vasárnap tudok csak kicsit tovább aludni. A diplomaosztás után mentem férjhez, és minden este főzök is meleget, süteményeket is sütök férjemnek az anyósék konyhájában. Mert szerelmes vagyok. [Ezt a legutóbbit már csak magamban mondtam, mert a szép Ilike nem volt férjnél. A Don-kanyarnál elesett a vőlegénye, Ilike 1922-ben született...]

*

BELSŐ HANG (Úristen, ha a Tanárnő most ide látna a tanszékről a fenevad osztály termébe)

*

TANÁRNŐ De kedves, hogy meglátogatott, Vera. Sírni tudnék, ha magukra kettőjükre, a szakdolgozatíróimra gondolok. Tudja, hogy Kati napközis tanár?

BELSŐ HANG (Na mi szegények... De így ő nem tanít, nem osztályoz és nem kell mindenkit átengednie. Felsőbb utasításra. Mert az iskolában – így mondta Ibolya igazgatónő – 10 alatt kell lenni a bukottak számának.)

TANÁRNŐ És mikor teszi le, Vera, a doktori szakvizsgákat? A dolgozatát úgy, ahogy megírta, be is adhatja... Két és fél év kutatómunkája nem veszhet kárba!

BELSŐ HANG *(Milyen bágyadt a Tanárnő hangja...)*

VERA Doktori? 22 órám van, osztályfőnök vagyok, nyelvtanfolyamot is tartok és néhány magánórát... és... én vagyok az iskola úttörővezetője... Jubileumi év van... 25 éves a Magyar Úttörő Szövetség...

TANÁRNŐ Micsoda? Maga, Vera? Úttörővezető?

VERA Igen Tanárnő... Én, aki még KISZ -tag sem voltam az egyetemen. Csak úgy kaptam meg a szerződéses állást, ha vállalom... Férjhez mentem a nyáron.

TANÁRNŐ Gratulálok, Vera.

VERA Csak... a férjem szüleinél lakunk, három generáció együtt. A fürdőszobába és a WC-re csak az anyósék szobáján keresztül jutunk be.

TANÁRNŐ De Vera, miért nem mentek inkább albérletbe?

VERA Lakásra kell gyűjtenünk. És mit szólna az anyósom, ha én vizsgákra készülnék, és nem keresném meg havonta azt az 1 500 Ft-ot.

TANÁRNŐ De Vera, hogy vállalhatta el ezt az állást! És ezek a vizsgák egy friss bölcsészdiplomásnak már nem nehezek... Annyira vékonyka...

VERA Nagyon messze lakunk, egy peremkerületben. Az iskola megközel van. A férjem is napi 3 órát utazik oda-vissza a munkahelyére.

BELSŐ HANG *(Minek is mondtam el? Csak még szomorúbb lett. Olyan gyengének és kimerültnek látszik, amióta utoljára láttam. Most is az ablak felé fordul – mint mindig, ha valami bántja – és zavartan megigazítja őszülő kontyát. Azután a szemüvegét. De sokszor láttam ezt a mozdulatot, amikor beszélgettünk a szobájában.)*

TANÁRNŐ De akkor is, Vera! Magának máshol lenne a helye!

*

PITYU Csókolom, Tanárnő! Semmit sem tetszett változni. A postára tesszik menni?

VERA Igen, van egy pár feladnivalóm. Hogy vagy, Pityu? Hol dolgozol?

PITYU Itt, ezen az építkezésen melózok. Segédmeló. Hátha kiutálnak a tanácsi muftik egyszer itt egy lakást. Van már asszony pajtás is!

VERA Örülök, Pityu. Kívánom, hogy kapjatok itt a lakótelepen egy szép lakást.

*

PITYU Csókolom, Tanárnő! Piacra is tetszik járni?

VERA Szervusz, Pityu. Igen, hiszen főzni azt kell...

PITYU Itt melózok, Vera néni. A lóvé nem sok. De aranyos tetszik még mindig lenni. Jó nehéz ez a rakodókocsi. De hát kell gürcölni... két kislányom van.

VERA Nagyon örülök, Pityu, hogy családod is van már.

PITYU Főnök, ő volt a magyartanárnőm. Ugye, milyen aranyos? Tényleg, a régi sulimban tetszik még tanítani?

VERA Nem, Pityu, ott csak egy évig voltam, azóta gimnáziumban...

PITYU Milyen vékony a Vera néni. De nem baj, jól áll ez is neki. És család van?

VERA Igen, Pityu, kettő.

PITYU Mi itt lakunk közel a lakótelepen. Kaptunk 52 nm-t.

VERA De örülök, hogy sikerült lakást kapnod!

PITYU És a Vera néniék még ott a kistérnél?

VERA Igen, még ott. Nem kaptunk lakást, aztán a szomszéd üres telket megvettük részletre és elkezdünk építkezni. Jó régóta csináljuk, pedig kaptunk vállalati és OTP-kölcsönt. De már benne lakunk.

BELSŐ HANG (*Pityu, olyan duzzadt és vörös az arcod. Az anyukád is... amikor májusban nyitva volt az osztályterem ablaka, és énekelve ment el alatta. Fölkiabált: Pityu, gyere haza! Minek is vagy te iskolában? Ó, neki ilyen muterja van. Ezt Laci mondta, a mindig-piros-pulóveres Laci. Aki megtanulta A grófi szerűnt. Mást soha nem tanult meg. Kapott is egy ötöst. Utána minden órán el akarta mondani. Nem kell újabb ötös, Vera néni. Csak hadd mondjam el ma is.*)

PITYU Emlékszik még a diri nénire, Vera néni? Már nyugdíjas.

VERA Hát persze.

PITYU Azt mondják az unokáját a papokhoz küldte gimnáziumba. Biztos jó fej az a srác...

VERA Igen, biztosan nagyon okos fiú. Oda nem könnyű bejutni, Pityu.

*

PITYU Kézcsók, Tanárnő. Meg tetszik még ismerni?

VERA Szervusz, Pityu. Ide járnak, ebbe az iskolába a kislányaid talán?

PITYU Nem... csak erre kódorgok. Illetve... szóval gyógyszerért jöttem... Ide a gondozóba. Jó fej a doktornő.

VERA Csak nincs valami baj, Pityu?

PITYU Á, azért még egészben vagyok. Csak hát... elváltunk. Már nem lakok a családdal... Most is nagyon aranyos még a Tanárnő.

BELSŐ HANG (*Jaj, de remeg a kezed, Pityu...*)

VERA Ez szomorú hír, Pityu.

PITYU Viktorra emlékszik még a Tanárnő? Már régóta kinn él a faternál Kanadában. Azt mondják, jól megy neki. Valaki látta őt landolni egy nagy cirkálóval az OTP előtt.

VERA Milyen jó, jó híreket is hallani. Visz' lát Pityu. Vigyázz magadra!

PITYU Csókolom, Vera néni.

*

PITYU Csókolom, Tanárnő. A kispostára tetszik menni a képeslapokkal?

VERA Igen, Pityu. Tudod, én szeretek gyalogolni. Nem vártam a buszra.

PITYU Én meg itt vagyok az Anyukámnál. Segítek neki behordani a fát. Télen ez nagyon nehéz neki. Minden nap átugrok...

VERA Ez nagyon rendes dolog tőled... És hogy vagy, Pityu? Hol laksz? Ezek szerint nem az anyukádnál...

PITYU Nem, itt a közelben... Jobb így külön. És tudja, Vera néni... emlékszik a Lacira? Vállalkozó lett, asztalos üzeme van a faterral. Bejött neki a dolog, azt mondja. A múltkor összefutottunk.

BELSŐ HANG (*„...reccsen a deszkapalánk...”*)

VERA Nagyon örülök ennek. Pedig... jaj de rosszak voltatok, Pityu!

PITYU Tényleg, Vera néni? Pedig de szerettük a tanárnőt, a mi kislánytanárnőnket! Amikor... elvitt minket valami múzeumba... és ott magyarázott nekünk Petőfi fényképe előtt az üveges asztalok között. A múzeumőr néni meg azt mondta, hogy biztos ez a lány a legjobb tanuló az osztályunkban... Béla erre jót röhögött, és mondta neki... Hát ez az egy biztos. Mi ugyanis tanár nélkül járunk Pestre múzeumba...

BELSŐ HANG (*Hát ilyen élményeim még tíz évvel később is voltak...*)

PITYU Tetszik tudni... most már megmondom... én úgy gondoltam... (*Jaj, de nehezen beszélsz már, Pityu*) hogy... amikor Vera néni tanított minket, hogy... a Vera nénit fogom... el fogom venni feleségül... De szép tetszik még mindig lenni!

VERA Pityu, ugye viccelsz? Már nagymama vagyok... és én már akkor férjnél voltam, amikor benneteket tanítottalak.

PITYU De én azt... akkor nem tudtam, én akkor a rendes nevét sem tudtam a Tanárnőnek. Csak... hogy Vera néni. Csak a Kóbor Kinga mondta a ballagás után – emlékszik Tanárnő, hogy a Kinga sírva borult akkor a Tanárnő nyakába és nyafogta: ne tessék elmenni ebből az iskolából... szóval ő mondta azt, hogy „te hülye, hát a Vera néninek van férje...”

BELSŐ HANG *(Kóbor Kinga... ő volt az úttörőtitkár... Mindenből ötöse volt. Az ő apja is disszidált... soha nem látta. Meg is látogattam őt, pedig nem voltam az osztályfőnöke. Annyira könyörgött, hogy menjek el egyszer hozzájuk. Én a 6. b. ofija voltam. Ott mindenkinél voltam. Kinga egyik fiát tanítottam a kerületi gimnáziumban. Elsőre fölvtették a jogra... Jaj, de nehezen beszélsz már, Pityu...)*

VERA Te erre is emlékszel? Nagyon jó új évet kívánok 2000-re, Pityu!

PITYU Képeslapokat küld még a Vera néni karácsonyra?

VERA Igen, én még írok. Sok-sok képeslapot.

PITYU De régen írtam én már... Valahol még biztos van egy tollam. Megyek, mert lefagy a kezem, beviszem a fát. Boldog Karácsonyt, Vera néni!

*

PITYU Csókolom, Tanárnő!

VERA Szervusz, Pityu.

PITYU Buszra tetszik várni?

VERA Igen. Tudod így tavasszal szeretek a buszmegállóban állni.

PITYU Még tanít a Vera néni?

VERA Már nem, Pityu.

PITYU Én meg jövök az Anyukámtól a Liliom utcából. Minden nap meglátogatom őt. Mert azért csak az anyukám...

VERA Ez nagyon rendes dolog, Pityu!

BELSŐ HANG *(És utána jössz a törzshelyedre...)*

PITYU De miket hallani mostanában, Vera néni! Hogy a gyerekek az iskolában megverik a tanárukat! Ököllet az arcába! Azért, mert a leckéjét akarta megnézni. A tanárnőjét megveri! Most hallottam a... déli hírekben. Hová jutottunk, tanárnő! Mi lesz ebből? Jó is, hogy már nem tetszik tanítani.

BELSŐ HANG *(Hát leckét Te sem írtál soha. De pimasz és agresszív soha nem voltál.)*

VERA Igen, Pityu, vannak ilyenek. Egy nevelőintézetes fiú egyszer pedig – az jó régen volt – meg is ölte a tanárát.

PITYU De hát egy rendes... iskolában is már, Vera néni!

VERA Nagyon szomorú dolgok ezek.

PITYU Meghívhatom ide a... sörözőbe egy kávéra a tanárnőt? Nem olyan tré hely ez, mint ahogy kinéz. De boldog lennék, ha én a régi magyartanárnőmet... olyan aranyos tetszik még mindig lenni... meghívhatnám egy kávéra... De tényleg csak egy kávéra... Vagy egy kólára...

VERA Nagyon kedves vagy, Pityu. De sietek haza. Majd egyszer máskor...

BELSŐ HANG (*Úristen, itt jön a Kálmán. Ő már megitta a mai adagját. Mellette... hogy is hívták? Anikónak talán. Milyen aranyos, szelíd, szőke kislány volt. Már megint merev részegek. Pedig Kálmán „á”-ba járt, a nem napközis osztályba. Ott is tanítottam. Az volt az „elit” osztály. Kálmánék régi, háború előtti villában laktak, a gyerekeket zongorázni is tanították a szülők. Kálmán szokott is zongorázni az iskolai ünnepélyeken. Ócska irhabundájának a karöltője kiszakadva. Talán már nem élnek a szülei. Köszönni egy ideje már nem köszön. Anikó most is rám mosolyog, mint mindig. Már semmit nem mond a tekintete. Pedig de sokszor hazakísértek az iskolából az anyósoméék házáig a barátnőjével, ha 6. órák volt velük. Az övcsatokat, amiket az Anikó anyukája csinált valami üzemben, és hoztak nekem ajándékba, most is a fiókban őrzöm...)*

VERA Jön is a busz, Pityu.

PITYU Ez is jó a Vera néninek?

VERA Igen, már egy pár hónapja nálunk is megáll. Minden jót, Pityu...

Ez a hangjáték az ELTE kiváló nyelvtörténész tanárának, Dr. Berrár Jolánnak az emlékére is íródott. Mindezt a hangjáték szerzőjének kívánságára mondjuk el.

ANYÁM

Rongyokban lóg szívem ágyad fölött,
mint letépett tollú madár.
Macska szájából el-hova száll?
Ki szól most éretted, Anyám?
Ki szól most nevedben?
Csillagporból születél, mégis
fájdalom-fény gyúl szemedben.
Foltos életed megkopott ruhája elszakadt.
Anyám!
Szemedre ráterítette örök fátyolát az éj.
Apró darabokra tépett gondolattöredékek
tartják élted.
Ne félj!
Elárvult szemedet őrzöm.
Anyám!
Még az ég hártáján pislákoló fény
olvad az ágyad szélén.
Megvilágítja szobányi élettered,
hol léted létembe beleremeg.
Anyám!
Lélegzeted lágy hullámain át
szemed sarkán egyre szűkül, szűkül a világ...
Falak hajsza-repedéseiben büszkeséged
keresett menedéket.
Mit tehetnék még érted?!
Könnybe esik szemem, mikor nevedet kiejtem.
Úgy féltelek, féltelek...
Varázsköpenybe rejtem gyöngyszívedet,
ne sodorjanak el tőlem az évek.
Anyám!
Sajgó lábú vak világ gúzsba kötött!
Rongyokban lógok ég és föld között...
Keresztre feszülök,
Anyám, ágyad fölött.

Király Gábor

LEÁNYRABLÁS

Elrabollak
Versbe írlak
Körbe zárlak
Nem menekülsz
Szóvá teszek
Tudom az árat
Szóba kerülsz

BEZÁRVA

Porba bezárva
Fehérbe
Felérve lüktet
A vérbe
Újra várva
Halálba,
Kínok terébe oldódó
Tű-z-zenét játszik
A fénybe ugró
Miért,
miért ne?
Szúrd újra?
Karba, vénába, érbe
S hogy ennyivel ne érd be
Újra kéred
Alvadjon agyadba
A méreg

Újra
Várva vágyba vagy
Bezárva
Porba, fehérbe
Készakarva
Pokolba tartva
érbe, vénába, karba
Szúrd újra
Rajta!
Tudatod tudatja
Tút kutatsz matatva
Mélységbe zuhanva
Nem találsz utadra
Egyedül vagy,
Rádszakad az Éjjel
A por vasrácsos börtönével

Királylány

Nagy Zsuka

KOCKÁK EGY SZERELMESFILMBŐL

– a reggel –

gyűrött arcomat elrejttem,
mert Othello szőlőfürtjeit szedi már
a pirkadó kertben egy leány
a hajnal kertésze dolgozik éberén

s mi falánkságunktól betelten
fekszünk egymástól jóllakottan már,
de a szürke hétköznapi gondja vár
a mámorból ébreszt a vekker

felkelsz nesztelen, omniát főzöl,
illata száll, jelzi a reggelt
s a konyhában kávé gőzöl

gondoskodás a négyzeten – érzem –
már fekete teám öntöd,
kinn zokog két jegenye

kinn zokog két jegenye
szappanbuborék, nyári eső
az Isten kitűnő festő
most impresszionista ecsete

s már ázott szárnyait szárítja a fecske
a Nap sugara szétterül, mint legyező
megkerült a fióka is, a tekergő,
újra zeng a fecske-család fészke

napsugár injekciót kapott a föld
jó doktor a Nap, szipog az eresz
a látvány csupa sötétzöld

szántja a szagos esőt a fény-eke
az ég ünnepi ruhát ölt
a fák haját fésülik égitest kezek

a fák haját fésülik égitest kezek
pajzán mosolyt fest a piktor
a ház mögött a fű csupa filctoll,
színe az ébredő hétfőnek ezer

a tévé szól, elkomorul fejed
dühöd szele zúg, – kint ont –
várj csak, a híradó – mit mond! –

megint hazudnak, – mi értelme ennek –
eltűnik arcomról esti csókod,
szádban a cserszegid íze dohos,
évezredekről hallatszík a bókod...

rám nézel, – kiderül homlokod –
megsimogatlak, – nyugalom – szólok –
az ég hajkölteménye felettünk lobog

az ég hajkölteménye felettünk lobog
békítő sóhajt hoz nekünk a mester
sokáig győzködni téged sem kell
megmentett reggelünk újra boldog

garázdák, menthetetlen sorsok
pittbul-képű hírek nekünk esnek
vérfürdőben úszkáló bementők beszélnek
– kapcsolj ki kérlek – mondod –

kellett ez nekünk, kellett ez nekünk,
besúgók, csalók, bérgyilkosok
jól kezdődik hetünk

beépített provokátorok
jönnek a homály hordalékán velünk
kinn a jegenye már rég nem zokog

kinn a jegenye már rég nem zokog
az asztalon vaj, pirítós, eperdzsem
egymáshoz bújunk szerelmesen
s másnapos gyomrunk egyszerre korog

a takaró amőbaként mozog
meggyulladunk szárnyainkon fekve
nekünk reggel 8 is este
kint dalra fakad egy csipkebokor

egy csokor margaréta a vázában
szirmait hullatja epedve
a sötétítő függöny homályában

gyémántarcú kedvesem
frézia illatú szobában
ott lakunk Ógügié szigetén

ott lakunk Ógügié szigetén
egymásból soha nem elég
az utolsó gyertya is elég
ó, kedvesem, mindenem

tied vagyok teljesen, – vidd eszem –
vedd halkabbra a zenét
hallani akarom a kéj hevét
szeretlek téged, higgy nekem

a régi tücskünk már nappal is ciripel
oly édes mandula ízű szád
s kérded „csak tudnám majd ki visz el!”

s mondom: „mi örökké egy pár”
és te felugrasz, – nekem whisky kell
tüzes szekéren száguld tovább a vágy

tüzes szekéren száguld tovább a vágy
én a lovas, te meg a ló
ágyékodig hatol a szó
kezemben érett péniszvirág

illata árad, mint orgonaág
a fürdőkádban mámorító
két kezed, mint varázsló
világszám, abrakadabra élettárs

az agy, mint kocsonya reszkető
de a test, mint hintaló
– elkésünk – az ég zeng, s ő...

a lelkiismeret, mint szike oly villanó
a Nap, viharjelző
s agyunk, mint zátonyra futott hajó...

Szigethy Gábor

MENNYIBE KERÜLT 1838-BAN EGY PISZKOS CIPŐA SZÍNPADON?

Még csak tervezgették a jobb elmék a Pesten létesítendő állandó magyar színházat, és Széchenyi István már aggódva figyelmeztetett arra, hogy nekünk nem hivalkodó *pompa-napi* palotára van szükségünk. „Ha már építünk színházat, építsünk nem felette nagyot, pompást s fényeset, hanem egy mérsékelt nagyságút s lehetőleg csinost és alkalmast. Ily módon színházunk némi irányban maradand egyéb kis kezdeteinkkel; sokkal kellemesb is lesz, mert abba nem *dologtalanul* ünnepként, hanem *dolog után* naponként fogunk mehetni.” (Széchenyi István: *Magyar Játékszínriül.* 1832.)

A döntésre hivatottak abban sem tudtak egyezsége jutni, hol emelkedjen az új magyar – nemzeti vagy pesti? – színház. Széchenyi István a Duna-partra álmodta a magyar teátrumot, a lelkesedő megyei urak az ingyen kapott külvárosi telken s hamarjában kívántak építkezni.

1837. augusztus 22-én megnyílt a pesti Magyar Színház. Igaz: jelentéktelen s fordított színdarabbal; igaz: az előadás előtti pillanatokban még mesteremberek kalapáltak, fúrtak, faragtak az alig elkészült épületben; igaz: nem volt jelmeztár, díszlettár, könyvtár; igaz: a keddi megnyitó előadás előtt szombaton érkeztek meg a színészek Pestre; igaz: sár és portenger övezte Thália pesti magyar otthonát – de a derék megyei urak elégedett-boldogan elmondhatták: akartuk a magyar színházat, s lett állandó magyar játékszín Pest-Budán.

1837. augusztus 22-én aki ott volt, önfeledten ünnepelt a pesti Magyar Színház nézőterén.

Aztán a függöny legördült, jöttek a hétköznapok. Hamar kiderült: a hazafiúi lelkesedés képes semmiből színházat emelni, de képtelen a felépült színházat eltartani. Fogytak a nézők, üresen ásítózott a nézőtér, elapadtak az adományok.

Thália magyar otthona kongott.

Alig egy éve igazgatót kerestek a születő jeles intézmény élére, de nem tolongtak a jelentkezők. Amikor Bajza József végül elvállalta az igazgatói posztot, inkább hazafiúi tisztességből, mintsem bölcs megfontolásból vette hátára a sok gonddal, kevés örömmel járó rangot, hivatalt. „Nekünk mindent alá kell rendelnünk ezen fő eszmének: nemzetiség, s mindent, s így a művészetet is, ennek gyarapítására használunk.” (Bajza József: *Szózat a pesti Magyar Színház ügyében*. Budán, 1839.)

A *szájhazafiak* – ahogy Széchenyi István nevezte az örökösen szájukat jártató tétleneket és kerékkötőket – lelkesedtek a boldogan *félreértett* gondolatért: „A józan gondolkodású hazafi nem megy a magyar színházba nagy művészek csudálására, hanem természettől veleszületett hazai érzésből.” (*Századunk*, 1840. január 23.) Az álnév mögé rejtőző Zerinváry Irma szavai bizonyítják: nem a 20. század találta fel a magyar narancsot, amely kicsi, fonnyadt, savanyú, de mert a miénk, s mert a felsőbbség is így akarja, szeretni kell!

Bajza József író, költő, szerkesztő, kritikus. Költeményeit, beszélyeit a közönség kedveli, az általa szerkesztett újságok, almanachok – *Auróra*, *Kritikai Lapok*, *Athenaeum* – közkedveltek, olvasottak. Igaz, színibírálatainak éles hangneme rendre vitát kavart, de a tollharcokból mindig Bajza József kerül ki győztesen. A dramaturgia és színházművészet kérdéseiben elismert szakember, természetes tehát, hogy amikor gyakorlati színházi embert keresnek a pesti Magyar Színház élére, elsőként és sokaknak jut eszébe Bajza József neve.

1837. július 26-án Bajza hosszas tusakodás után elfoglalja a színi direktori széket és szobát: megpróbál nem csupán hazafias, de magyar és színvonalas színházat csinálni csorba jogú fővárosunkban. Ez soha nem lesz könnyű feladat Pest-Budán, 1837-ben különösen nem az. A vándor- és faluzó-színészekből, „fatengelyes bandákból” verbuválódott pesti társulatban nagy a rendetlenség, mindenki magát gondolja legkülönbnek, legfontosabbnak. Sok színész *csak* hazafi. Sok hazafi *csak* színész.

Az újdonsült színi direktor úr feledve édes-bús hangú költeményeit, beszélyeit, szegre akasztva egy időre kritikusi kardját pénzemberekkel és politikusokkal tárgyal, rosszul felszerelt színházüzemet igazgat, őt válasza sem méltató színésznőkkel levelez, szigorú rendszabályokat vezet be, pontos házirendet fogalmaz. 1837 őszén papírra veti *A pesti magyar színésztársaság törvényeit*.

„1. Minden társaságnak rend a lelke, mely nélkül sem nem munkálódhatik, sem munkálódásiban egybehangzás nem lehet. A rend

fenntartására törvények szükségesek, világosak, félre nem magyarázhatók, melyeket a társaságnak minden tagja köteles tudni. A pesti Magyar Színháznál behozott törvények ezen könyvecskében vannak összeírva, s minden illető tagnak bizonyítvány mellett kiadva, hogy magát azok nem tudásával ne menthesse.

2. A színház igazgatósága el van tökéelve ezen törvényeknek egész komolysággal leendő fenntartására; azért figyelmítettnek a színház minden rendű tagjai, hogy magokat szorosán ezen törvényekhez tartásák, s ezeket úgy nézzék, mint a józan rend s a társaság s egyes tagok becsületének fenntartóit.

3. Ki ezen törvények valamelyikét áthágja, be fog vádoltatni, elítéltetni és büntettetni.

4. Büntetés négy féle van: kicsiny, közép, nagy és rendkívüli. A kis büntetés a vétket elkövetett tag félhónapi fizetésének minden forintjától egy krajcár; a közép: két krajcár; a nagy: hat krajcár; a rendkívüli: a félhónapi fizetésnek elvesztése, fennmaradván ezenfelül az igazgató fenyítése.” (Bajza József: *Szózat a pesti Magyar Színház ügyében*. Budán, 1839.)

A nevesebb aktorok havi hetven-nyolcvan forint fizetést kaptak. Nagy büntetésük így két forint negyven krajcár volt. Akkoriban egy hétig lehetett – igaz, nem fényűzően – ebédelni ennyi pénzből Pest-Budán. Büntetni természetesen csak társulati tagokat lehetett, s nem mindegyik ismert, népszerű színész vállalta a társulati kötelezettségekkel járó pesti szerződést. Kántorné például – aki kevesellte a neki felkínált fizetést – a színházi választmány kétszeri felszólítása és Bajza József udvarias levelei ellenére sem jelent meg 1837. augusztus 1-jén a pesti színházban.

Színésznek lenni akkoriban sem volt könnyű feladat: „12. Minden hónapban három nagy új prózai szerepet köteles a színész elvállalni, versben írottat egyet, kis szerepeket pedig, a szükség úgy hozván magával, még a játék napján is. Nagy büntetés.”

Minden hónapban *három nagy új prózai szerep!* Bajza József úgy döntött: aki ezt nem teljesíti, nagy büntetést fizet. Némely színész úgy gondolta: nagy büntetés minden hónapban *három nagy új prózai szerepet* eljátszani. És közben majd minden nap más és más darabban színpadra lépni.

Mutatvány a műsorrendből.

„1837. szeptember 13. Kisfaludy Károly: *Stibor vajda*. Bemutató előadás. Szeptember 14. Grammerstötter: *Árkádiai menyasszony*. Bemutató előadás. Szeptember 16. Frédéric: *Tolvajkulcs, vagy: A jutalmazás órája*.

Bemutató előadás. Szeptember 17. Josef Kilian Schickh: *Nőragadás az álorcásbálból*. Bemutató előadás. Szeptember 18. Schiller: *Haramiák*. Bemutató előadás. Szeptember 19. Karl Töpfer: *Amerikai*. Bemutató előadás. Szeptember 20. Raupach: *Saluzzoi Corona*. Bemutató előadás. Szeptember 21. Karl Töpfer: *Világ divatja*. Bemutató előadás.” (*Pesti magyar játékszíni zsebkönyv*. 1838.)

Sok a munka, sok a bemutató, kevés a pénz – ezért is nagy a fejetlenség s rendetlenség a színházban.

A kor népszerű, sok mindenről sokat író újságírója, Nagy Ignác például így számol be színházban szerzett élményeiről:

„Többször tapasztaltuk már, hogy a Nemzeti Színház közönsége a legszomorúbb jelenetekben is hangos kacajra fakad, ha történetesen macska sétál keresztül a színpadon; ezt barátságos intésül jegyezzük föl azon vígjátékírók számára, kiknek műveiben a közönség nem akar kacagni; ezek ugyanis jól teendik, ha ezentúl egypár macskát fognak zsákban készen tartani a színpalak mögött, miket aztán azon jelenetekben ki lehet majd eregetni, melyek által a szerző a közönséget kacajra akarja bírni, és meglesz a siker! Mert ugyan miért ne tenné meg az író ezt, ha a közönség az ilyesek látásában annyira gyönyörködik?” (*Buda-pesti Híradó*, 1846. december 22.)

Nagy Ignác azonban már néhány nap múlva, december 27-én kénytelen helyreigazítani önmagát:

„A színházi macskák ügyében azon fölvilágosítást kaptuk pótléku, hogy azok rendes conventionatus és tiszteletbeli egérfogók, melyek nélkül díszítményekben, ruhatárban stb. sok kár fogna történni. Reméljük tehát, hogy a t.c. közönség szívére fogja venni ezen méltányos körülményt, és nem nevetend többé ezen rendes macskák fölléptekor komoly jelenetekben. Egyébiránt nem ártana talán mégis valami egyenruhát kigondolni ezen hasznos állatok számára, mert így talán inkább fogná őket a pajkos közönség respektálni.”

Tény: macskákra vonatkozó színházi törvényt Bajza József nem fogalmazott; elégséges feladat volt számára a felesleges emberek kitiltása a színpadról: „60. Senkinek sem szabad a színpadra föllépni, ki oda nem tartozik. A rendező, ügyelő és őrmester minden oda nem tartozó személyért külön-külön kis büntetést fognak fizetni, fennmaradván ezenfelül az igazgató komoly megintése. 61. A színész, ki cselédét a színpadon megállani s ácsorgani engedi, ha miatta semmi zavar nem történék is, nagy büntetést fizetend. Ha az ily cseléd a színpalak közül kinéz,

a színész a nagy büntetést kettőztetve fizeti, ha ki is lép a közönség botránkoztatására, rendkívüli büntetést fizetend.”

A történelmi viharokat csodával határos módon túlélte hatalmas, kéziratos fóliáns (*A Nemzeti Színház Büntetőkönyve 1841-től*) tanúsága szerint: „Lendvayné cselédje átment a színpadon...”

Tehát a színházhoz tartozó macskák mellett a színésznőkhöz tartozó cselédlányok is jöttek-mentek előadás közben a színpadon, s nem átalottak kíváncsiskodni: a merészebbek kacéran a közönség elé is kiléptek. Feltehetően abban bíztak, csinos pofikájuk meghódítja a nézőket, s bár délután még karjukon a nagysága ruhájával, elemózsiás kosarával jöttek a színházba, estére, mint ünnepelet, új csillag távozhatnak a világot jelentő deszkákról. Bánatukra Bajza József nem volt elragadtatva az önjelölt csillagoktól, s igyekezett távol tartani a színpadtól a csetlő-botló kíváncsiskodókat, zajongókat. Nem tudni, mekkora sikerrel.

„46. Az öltözőszobákban s általában, valamint próbákon, úgy előadás előtt és alatt a legnagyobb csendnek kell lenni, hogy a játszó személyek nyugalmas lelkiállapotban maradjanak. Nagy zajjal beszélni, feleselni, illetlen kifejezésekkel élni, valamint ruhát poroztatni, csizmát tisztíttatni, vagy egyéb mocskosságot elkövetni nagy büntetés alatt tilalmas.”

Az ember ma már csak magában dörmögve töprenghet azon, vajon mire gondolt 1837-ben Bajza József direktor úr, amikor a színházban elkövetendő *egyéb mocskosságot* tiltotta, büntette.

A színházban, a színpad mögött soha nem volt unalmas az élet. A festő-barát Orlay Petrich Soma szerint Petőfi Sándornak először akkor ment el igazán kedve a színésztől, amikor imádott hölgyét, a vándortársulat üdvöske-színésznőjét a pápai Griff vendéglő emeletének széles folyosóján „meglehetős zilált alsó ruhában” megpillantotta, épp akkor, midőn társnőjével civakodott egy darab vajjas kenyér miatt. Színésznők hiányos ruházatban lehetnek igen vonzóak, de ha kezükben egy vajjas kenyérral egymás haját tépik, ruháját szaggatják, hamar eltörik a varázs. Márpedig a pesti Magyar Színházban gyakorta előfordult hasonló eset. A kéziratos *Büntetőkönyv* számos történetet örökített az utókorra.

„1844. március 2. Pongrácz Teréz és Petrik előadáskor veszekedtek a színpadon és pofozódtak.”

Videofelvétel az esetről sajnos nem maradt fenn.

„1845. november 17. Nagyné fertelmes trágár szókkal élt mások jelenlétében.”

Fertelmes? Trágár? Lehet, hogy ma kötőszavak ifjú hölgyek és urak veszekedésekor az óvodában.

„1846. április 30. Czompóné és Vasné játék kezdete előtt a közönség szeme láttára nem csak összeveszekedtek, sőt verekedtek.”

Botrány, de nem *mocskosság*.

1843. május 29-én Piski Mari és Hilbert – nem tudni miért, a *Büntetőkönyvben* némely színésznek van keresztneve, másoknak nincs – *az előadáson kacérkodtak*, s a vádló szerint ez *botrány*. Mi történt? Kikezdett a színész a színésznővel? Vagy versenyt mutogatta magát két csupán csinosságával és nem tehetségével tündökölni képes színésznő? Sajnos soha nem fogjuk megtudni, miért s hogyan volt *botrány* a Nemzeti Színházban, amikor két színésznő *az előadáson kacérkodott*. Vajon mit csináltak? Mondjuk, ott ült az első sorban valamely tekintetes vagy méltóságos vármegyei előkelőség, s a színésznők szemérmetlenül kacsingattak felé. Netán valamelyik kacérkásan kivillantotta bokáját hosszú szoknyája alól, s erre a másik, csakhogy társnőjével szemben hátrányba ne kerüljön, formás térdét is megmutatta. Látva ezt az első, tette ugyanezt, s perdült is egyet, repüljön magasra az a szoknya! De ez még nem *botrány*, csupán szemet gyönyörködtető látvány. Ám ha a nézőtéren ülők tapsolni kezdtek, netán hangos tetszésnyilvánítással bíztatták a két ifjú szépséget további látványos tettekre, s azok nem riadtak vissza újabb ötletektől...

Úgy látszik, Bajza József szigora sem segített. Pedig mindenre volt rendszabály. De hiába írta elő a direktor az illedelmes, jól nevelt, finom viselkedést, a színházi hölgyek, urak gyakorta hajba kaptak. S ha nem volt kéznél színészkolléga, idegességüket csillapítandó, bántották a fodrászt vagy az öltöztetőt. Hiába tiltotta a szabály! „48. A hajfodrászt vagy öltöztetőket durva kifejezésekkel illetni nagy büntetés alatt nem szabad.” Pletykálkodni, rágalmazni még úgy sem: „56. Ki az intézet vagy annak tagjai ellen nyilvánosan beszél, rágalmaz, azoknak becsületét sértegeti és hitelét kisebbíti, s panaszait nem az igazgatónak adja elő, hanem a két városban [Pesten és Budán] terjesztgeti híreit, rendkívüli vagy nagy büntetést fizetend, a vétekhez mérsékelve; hasonlólag az is, ki valamely nyilvános botránkozató bűnt, milyen a részegség, garázdálkodás stb. követend el.”

Érdekes lenne tudni, a *részegeskedés* és *garázdálkodás* mellett mi volt az a *stb.* bűn, amit színészeink akkortájt gyakrabban elkövettek. A direktor úr, amikor színpadi és színházi törvényeit fogalmazta, mindenesetre

tudta, mit tilt, s hogy a színházban a legfontosabb az előadás; rendnek, fegyelemnek elsősorban a színpadon kell lennie. De hát úgy látszik, művészeink még járatlanok voltak a színpadi fegyelemben és eleganciában, mert erre vonatkozó szabályokat is kénytelen volt megfogalmazni Bajza József direktor úr: „44. Színpadon alig van valami szembetűnőbb, mint a lábbeli tisztátlansága; ki mocskos lábbelivel vétetik észre, fizeti a kis büntetést. Itt a vádlás a sűgő kötelessége lészen.”

A sűgő látja legközelebbbről a színészek és színésznők lábát, természetes, hogy a piszkos cipellőket, sáros csizmákat neki kell az igazgatónak jelentenie. De hát létezik olyan színésznő, létezik olyan nő, asszony, leány, hajadon, aki férfitársaságban megjelenne pucolatlan cipőben? Minden nő tudja, kecses mozgásuk közben lábukra, kacér bokájukra figyel a férfinép, miért rontaná a látványt egy mocskos lábbelivel?

Bajza direktor úr szigorú volt, megelőzni kívánta a bajt – gondolhatnánk, de aztán belelapozva a korabeli hírlapokba, Nagy Ignác sokaktól olvasott rovatában, a *Budapesti Hírharangban* az alábbi mondatra bukkanunk: „A működött színésznők egyikének azt sűgjük, hogy máskor tisztább cipőt és harisnyát használjon, mert csinos lába sok szemet magára von.” (*Budapesti Híradó*, 1845. május 22.)

Szóval mégis? Hiába prédikált és büntetett Bajza direktor úr, hiába fogalmazott szigorú színházi törvényeket, némely színésznők nem szégyellnek piszkos cipőben, koszos harisnyában belejteni a nagyérdemű elé. Mit nekik a huszonöt krajcár büntetés! És még az sem biztos, hogy ki kell fizetniük. Egy kacérkás bokának, bájos grüberlinek nagy súlya van az igazgató tanács tagjai előtt. Bajza József igazgató úr kénytelen megállapítani, hogy a választmány tiszteletreméltó tagjait időnként mintha az egész színházból csak a kacérkás bokák és bájos grüberlik érdekelnék.

„A választmány tagjai pedig – kiké a hatalom és dicsőség – azalatt, míg a talán buzgó igazgató izzad, fárad, éjt nappallá teszen, igen kényelmesen érzik magokat. Fitymálnak minden dolgaiban; ők magok a legszigorúbb bírák; semmivel megelégedve nincsenek, s gyakran történik, hogy az igazgatónak tulajdonítják vétkül, mit magok határoznak. Munkában nem igen erőltetik meg magokat; gyűlésbe akkor mennek, midőn kedvök jó, midőn jobb mulatságot nem tudnak találni, mert mulatságot ezen foglalatosság is nyújt nekik; ha eljöttek, ti. összeülnek, s mindenről beszélnek sokat, csak arról nem, amiért gyűlés tartatik: az intézet ügyeiről. Sokszor, ha a legkomolyabb kérdés van vitatkozás alatt,

elhagyják azt, s arról értekeznek: ez vagy amaz színésznőnek milyen deli alakja, szerelemteli dévaj szemei vannak, milyen kerekded tagjai, sugár termete stb. efféle, a hely és tárgy komolyságához éppen nem illő hitványosságokról. Egy tárgy van, melynél igen érdekelteknek látszanak; midőn két színésznőnek egymással, vagy színésznőnek színésszel van pöre. Ilyenkor az igazgató urak nagy szenvedéllyel szólnak, néha közel vannak az összekapáshoz, s a dolog vége az, hogy a színész és színésznő közti pörben mindig a színésznő, a két színésznő közöttiben pedig mindig a szebbik nyertes. S ez aztán színházi fenyíték és igazságtétel!” (Bajza József: *Szózat a pesti Magyar Színház ügyében*. Budán, 1839.)

Mennyibe kerül egy piszkos cipő, elmocskolódott harisnya a színpadon? Elvben huszonöt krajcár. De ha *deli alakú, szerelemteli dévaj szemű, kerekded* idomú színésznő viseli, könnyen eltekintenek e kicsiny büntetéstől. Vagy akad lelkes pártfogó, aki boldogan kifizeti a vétkes művésznő helyett a bírságot.

Lehet, hogy Bajza József és Nagy Ignác együtt sem voltak oly furfangosak, mint némely kezdő színésznő? Bírság? Jó akaratú sűgás? A puccos színésznők között a színpadon megjelenik egy ifjú gyönyörűség félretaposott sarkú, piszkos cipőben: mindenki az ő formás lábát figyeli. Előadás után a sűgó jelent, az igazgató büntet, az ifjú tehetség pedig barátainak, pártfogóinak panaszkodik: hiába tehetség, hiába szépség, divatos cipőre, csábos harisnyára neki nem telik, s e hiányokért is őt sújtják büntetéssel. Mindig akadt, mindig akad művészetpártoló finom úr, aki megértően hallgatja az ilyen panaszt. S még aznap szíve hölgyével végiglátogatja Pest város legrangosabb cipésmestereit!

Bajza József hamar megunt a *deli alakú, dévaj szemű, kerekded* idomú színésznők s az önmaguk nagyságától megittasult operasztárok fegyelmezését. A színházba járó szájhazafiak locsogását, akiket csupán a színésznők kivillanó bokái képesek felizgatni a nemzeti teátrumban. A felelőtlenül ostobaságokat firkáló újdondászokat, akik mindenbe belekotyognak, s mindenkinek – színésznek, színháznak, hazának – minden leírt szavukkal ártanak.

Csató Pálnak levélben, 1838. január 30-án így panaszkodott: „Én ennek a színháznak pénztárnoka, gazdája, rendezője, kancellistája, tisztartója, díszítője, ruhagondviselője, egy szóval *sclávja* vagyok...”

Tegyük hozzá, mindezt évi ötszáz forint fizetésért. Az operaénekesnő Schodelné fizetése ekkoriban évi hatezer forint. Még egy év sem telt el, s 1838. június 5-én Bajza József lemondott színházigazgatói megbízatásáról.

János öccsének írott levelében így indokolja elhatározását: „Én a pesti színház igazgatásáról lemondottam, mert a vármegye bölcs uraival nem férhettem össze. Most ők lássák, mi történik a színházzal. Én azt hiszem, hogy részvényestársasági direktiójuk nemsokára megbukik, mert bolondabb direktiót, mint ez az övék, képzelni sem lehet.” (*Philologiai Közlöny*, 1896.)

Bajza József író volt, költő, szerkesztő, kritikus. Reformkorunk szellemi életének egyik vezéralakja. Írásai, könyvei, az általa szerkesztett *Athenaeum* irodalmi és társadalmi közéletünkben tekintélyt, rangot vívtak ki számára. Irodalmi, színházi vitákban állta a sarat vígan, vitézül. De nem volt kedve évekig arról vitatkozni: mennyibe kerül egy piszkos cipő a színpadon.

Hamar rádöbbsent: ezt az egyszerű kérdést a színház varázslatosan sokszínű, sokfonatú világában, s különösen a gyerekcipőben botorkáló pesti Magyar Színházban nem is olyan könnyű megválaszolni!

Színházban azóta sem lehet mindig tudni, hogy a bájos hölgy, aki csábosan lenge öltözékben belibeg a színpadra, mit keres ott? S azt még kevésbé: mennyit?

Ha piszkos a művésznő cipője, a közönség a formás bokák látványával vigasztalódik. Az is színház, nemcsak a Shakespeare-tragédia!

Bajza József azonban a színházban jobban kedvelte a női bokáknál a drámaírók remekműveit. Nem maradt más választása, visszavonult az irodalmi élet sáncai mögé.

De csak a felelőtlen választmányi tagokkal, fegyelmezetlen színészekkel, csáberejükkel parádézó színésznőkkel vívott meddő csatáktól búcsúzott.

Kifényesítette korábban szegre akasztott kritikusi kardját, íróasztalához ült, röpiratot, *szózatot* fogalmazott az éppen hogy megszületett, *láb-
ra kapni nem tudó* pesti Magyar Színház megmentése érdekében.

„Én dolgozom folyvást színházi munkámon, meddig hazajössz, alkalmasint elvégzem, s talán akkor már nyomatni is fog. Nem képzeled, mi sok gyönyörűséget ad nekem annak tudása, hogy munkás vagyok és munkámban folyvást haladok. Ha dolog nem volna a világon, én megunnék élni.” 1839. augusztus 25-én írta e levelet feleségének Bajza József. Néhány nappal később, szeptember 8-án az irodalom- és színházbarát Bártfay László fontosnak tartotta naplójába följegyezni: „Vörösmartyhoz tértünk be, hova Bajza is jött nemsokára, s kéziratban lévő, nemsokára elkészülendő munkáját a magyar színházról annak állapotja,

viszonyai s létesíthetése felől majd egészen fölolvása előttünk. Sok helyes igaz nézetet fejt ki; de amit mond, soknak fog fájni. Azonban véleményem szerint jól teszi: mert jobb egyszerre dönteni el a dolgot, mint nyavalyogni...”

Bajza József sok színházi emberre haragudott.

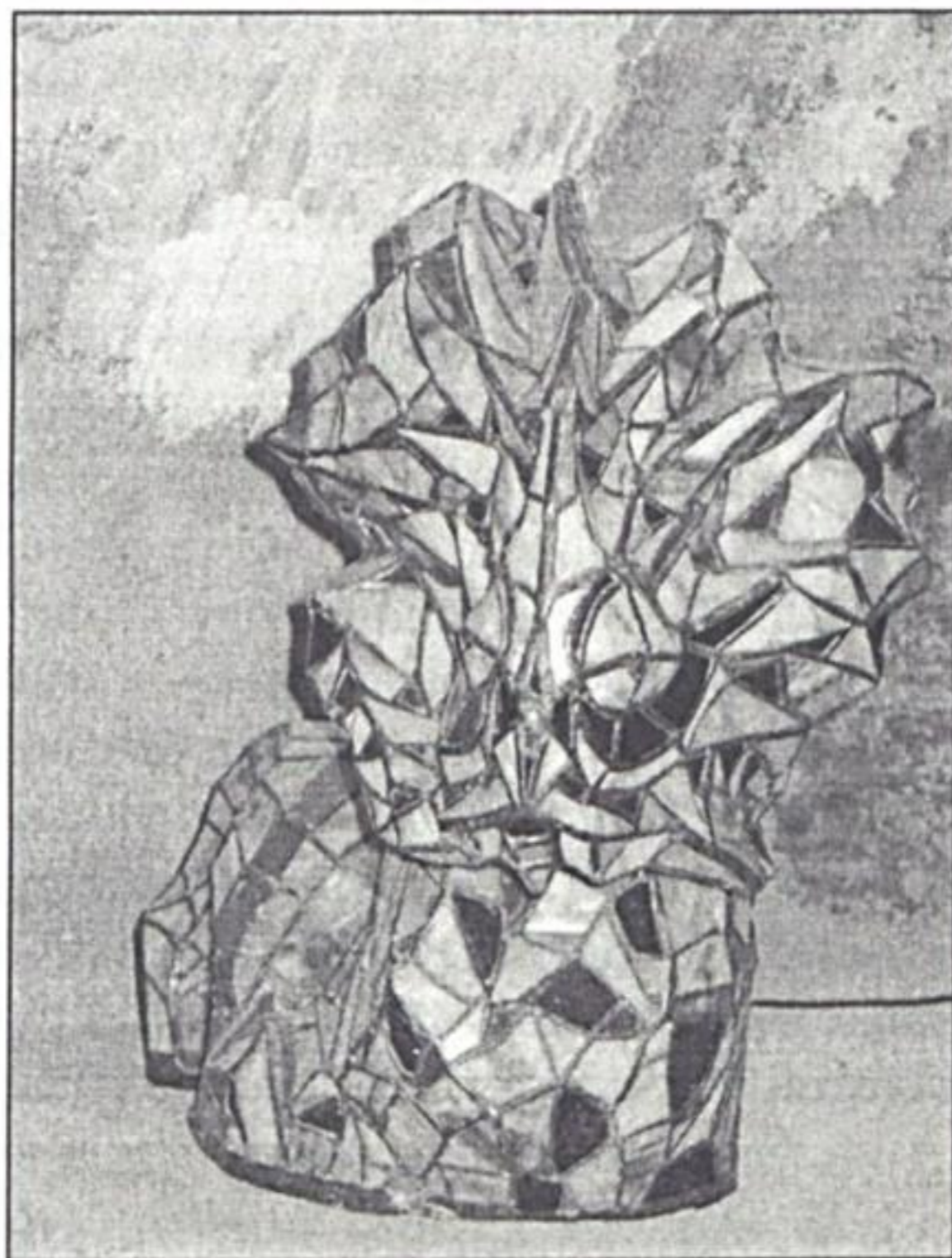
Sok színházi ember haragudott Bajza Józsefre.

De reformkori magyar volt: használni akart, nem ragyogni.

„Azáltal ritkán használunk, ha igazságokat mondunk ki, tanításokat osztogatunk: sokkal inkább avval, ha izgatunk, problémákat állítunk, ellentmondásokat gerjesztünk, érzésekhez szólunk. Az utat meg lehet ugyan mutatni, de menni mindenkinek magának kell.” (Bajza József: *Töredékes gondolatok. Athenaeum, 1837–1842.*)

A mese így kerek: kilenc év múltán, 1847. június 28-án néhány hónapra ismét Bajza József lett a Nemzeti Színház igazgatója. Használni akart. Amikor kellett, csatasorba állt.

Aztán kitört a forradalom...

Tünetemény

Balogh Jánosné Horváth Terézia

PÜNKÖSDIKIRÁLY VÁLASZTÁS JÓKAI MŰVEIBEN (Előzmények és utóélet)

„Azóta negyven év elmúlt, hogy a *Magyar nábobot* megírtam”, vetette papírra Jókai Mór 1893. augusztus 6-án a regény akkori kiadása elé írt, *A „Magyar nábob” megköltése* című előszavában, ahol maga adta meg a kulcsot műve forrásaihoz, hogy melyek voltak a tapasztalati tények, amelyeket fantáziája segítségével kiszínezett a műalkotás folyamatában. Későbbi kiadásokhoz is csatolták ezt az előszót, amelynek lapjain többek között olvasható: „A párizsi eseményeket az egykorú lapokból tanulmányoztam, a *Catalani-Mainville-né* epizódot a *Tudományos Gyűjtemény Koszorú* melléklapjában találtam. Ugyanebben leltem a leírását a még azon évben dívott »püNKÖSDI király« népszokásnak.”¹

A nevezett Jókai-művet akkor vettem legutóbb kézbe és tanulmányoztam előszavát is, amikor elkezdtem földolgozni egy eddig alig méltatott dunántúli helytörténeti és néprajzi témát. Ugyanis egy népszokás fölkelte érdeklődésemet, miután fölfedeztem, hogy a 19. század első feléből szemtanúk egész sora tájékoztatott a Kőszeg mellett fekvő, akkor már falusias kis mezőváros, *Csepreg határában évente rendezett lóversenyéről, amelynek győztese „püNKÖSDI király” lett egy évre.*² A tárgykörhöz párhuzamokat keresve folyton Jókai Móra való közvetlen vagy közvetett utalásokkal találkoztam. Kitűnt, hogy a püNKÖSDI királyság³ intézményének, főként a lófuttatással kapcsolatos változatának szemléltetésére az immár közel másfél évszázad óta újra meg újra fölhozott két leggyakoribb példa az ő nevéhez fűződik. A példák egyike az igen sok kiadásban és mindig nagy példányszámban megjelent,⁴ minden műveltebb magyar család könyvtárában megtalálható, azon kívül dramatizálást, filmesítést és számos fordítást megért *Egy magyar nábob* című regényében kidolgozott *A püNKÖSDI király* epizód (1853, továbbiakban: „regényfejezet”),⁵ illetve annak első szakasza, míg a másik emlegetett példa a – csupán J. M. aláírással ellátott, de köztudottan szintén Jókai által írt⁶ – *Hogyan mulat a magyar nép piros püNKÖSD napján?* címen több népszokást felsorakoztató tárcának az ugyancsak *A püNKÖSDI király* című, első

egysége (1856, továbbiakban: „népszokásleírás”, amely az előbbi szövegnél rövidebb és attól kissé eltérő megfogalmazású) a népszerű *Vasárnapi Ujságban*, ahol fő „Munka-társ”-ként a címlapon szerepelt az író neve.⁷

A két szövegben kétféle a rendezvény helye.

Először a tiszántúli valóságos „Nagy-Kun-Madaras” városban játszódó kerettörténet részeként jelentkezett a „regényfejezet”-ben a nagy mesélő a „piros pünkösdi napján” szokásos pünkösdi király választással járó lóverseny költői leírásával; három évvel később azonban egy meg nem nevezett dunántúli faluban játszódó „népszokásleírás”-ként publikálta a lófuttatás másik megfogalmazását.

A lóverseny *tiszántúli* helyhez való kötésének vizsgálatába szükséges bevonni az írásműnek még egy elemét. Jókai Mór 1853-ban ugyanis az *Egy magyar nábob* pünkösdi király választásának menetében művészi összeépítette a lóversenyleírást egy bikakergetés-bikabetörés megjelenítésével. Az utóbbi elemet saját első regényéből, a hét évvel korábban, 1846-ban megjelent *Hétköznapiokból* vette át. Ott azonban nagypénteken rendezett „népünnep” volt a bikakergetés „a nagy kiterjedésű K... városa” minden rangú lakosa számára.⁸ Majd 1856-ban, ugyanabban a pünkösdi szokáscsokorban, ahol a lóversenyt az első fejezetben „népszokásleírás”-ként közreadta, újra szerepeltette a bikabetörést is, mint negyedik fejezetet, önálló pünkösdi-másodnapi, de „királyválasztás”-hoz ott sem kapcsolódó eseményként, *A bikahajsz* címmel, ezzel a megjegyzéssel: „Ez a népies mulatság még az én diákkoromban is divatozott Kecskeméten.”⁹ Azon túl, hogy szépírói céljának megfelelően „a magyar nábob” alföldi volt, még a „bikahajsz” illetősége is indokolhatta, hogy az Alföldre tette Jókai a két különböző szokáskörből merítő „regényfejezet”-et.

A hagyományos verseny *dunántúli* elhelyezése 1856-ban úgy került megfogalmazásra a „népszokásleírás”-ban, hogy az író egy alapítványt említett, amelyet „Túl a Dunán egy derék magyar földes úr” tett a pünkösdi szokás ápolására és a lónemesítés előmozdítására. A „regényfejezet”-ben a megnevezett alföldi főhős-földesúr apjának tulajdonított hasonlót Jókai. Noha Széchenyi István néphagyomány ápolással nem foglalkozott, az önkényuralom idején föltehetően politikai okokból meg nem nevezett dunántúli földesurat a lovas téma miatt a korabeli és a későbbi olvasók is több-kevesebb joggal ővele azonosíthatták, akinek a Nyugat-Dunántúlon nagyhatárú birtokai voltak, és aki a hazai lótenyésztésben, valamint az annak elősegítését célzó lóversenyek népszerűsítésében

elévülhetetlen érdemeket szerzett a reformkorban, nem utolsó sorban alapítványok szorgalmazásával.¹⁰ Valószínűleg ezért is maradt meg minden fenntartás nélkül a 20. század végéig a Jókai által festett képből megismert szokásnak, mint általános dunántúlinak az értékelése.

ELŐZMÉNYEK

A tanulmányom indításaként idézett, hitelesítés értékű regény-előszó arról nem szólt, hogy mely vidékről származott a pütkösdi király téma valóságalapja. Kutatásaim során azonban föltűnt, hogy a csepregi tudósítások sok részlete jelen van Jókai mindkét munkájában. A korabeli sajtó áttekintése után az is kiviláglott, hogy pütkösdi paraszti lóversennyel kapcsolatos időszakos királyválasztásról Magyarország más vidékeiről nem adtak hírt a reformkorból, a kevés 18. századi vagy 1848 utáni adalékon kívül.¹¹ Megkockáztattam tehát azt a feltevést, hogy éppen az általam vizsgált csepregi népszokás egyik publikált ismertetése lehetett Jókai Mór forrása.

Mivel 1856-ban a *Vasárnapi Ujságban* „J. M.” maga vallotta, hogy személyes élménye volt a bikakergetés, olvasói úgy vélekedhettek, hogy átélhette a hasonló elevenséggel megjelenített pütkösdi lóversenyt is, amelyet 1853-ban az *Egy magyar nábobban* együtt szerepeltetett vele. Az utólag írt és először csak egy 1893-as kiadáshoz csatolt regény-előszavában már hiába hivatkozott arra, hogy a pütkösdi király témát folyóiratcikk előzményből merítette, nem változtatott a kialakult vélekedéseken. Legnagyobb hatású elbeszélőnk életszerű leírásai nemcsak a szépirodalom élvezőit és értékelőit, hanem azokat a kutatókat is lenyűgözték, akik pütkösdi szokásokkal foglalkoztak. Jellemzi regényírónk tekintélyét, és még a tudomány világában is érvényesülő óriási hatóerejét, hogy akik az ő megfogalmazásait ismerték, s ilyenek voltak nagyobb számban, többnyire nem is kerestek más reformkori forrást ebben a témában. Néprajzi publikációk egész sora idézte a tárgyalt művészi alkotásokat, esetleg újraközlésüket tudományos illetve ismeretterjesztő forrásként, anélkül, hogy firtatta volna eredetüket, hitelességüket. Mennyiben volt jogos és mennyiben volt félrevezető Jókai két művét így szemlélni? Hogyan viszonyulnak regényírónk leírásai a csepregi népszokáshoz? Jelen munkámban ezeket az irodalomtörténeti vonatkozású kérdéseket kívánom részletesebben kidolgozni, a néprajztörténeteket pedig csupán vázolni.

Akad néhány olyan kutató, aki nem vette figyelembe Jókai írásait, de fölfedezte, hogy csepregi lófuttatás-tudósítások jelentek meg a 19. század első felében. Még kevesebben voltak, akik ilyenek ismeretében fölfigyeltek Jókai megfogalmazásaira és a hasonlóságokra is.

A népszokás oldaláról szemlélve Ernyey Józsefnek tűnt föl tudomásom szerint először, jó félszázaddal a Jókai-féle pütkösdi király publikációk első közreadása után, 1910-ben, hogy Csepreg és Jókai között van valami kapcsolat, amikor – tudtommal szintén elsőként – vizsgálta az eddig ismert legkorábbi csepregi lóverseny-ismertetést, amelyet 1819-ben a prágai német nyelvű *Hesperus* című folyóirat melléklapja közölt *Correspondenz und Neuigkeiten* rovatában, V. S. A. szerzőmegjelöléssel, ezzel a címmel: *Pferderennen zu Csapring* (Csepregi lófuttatás. A továbbiakban „Pferderennen” megjelöléssel hivatkozom rá).¹² Más csepregi forrásra nem utalt Ernyey. Bár ő is a Jókai-féle, általánosabb érvényű pütkösdi király-kép hatása alá került, a *Néprajzi Értesítő*ben közzétett dolgozata egyik lábjegyzetben mégis észrevételt tett arra, hogy az általam „népszokásleírás”-ként tárgyalt tárca-fejezet „sajnos, közelebbi helymeghatározás nélkül” jelent meg és mindkét Jókai-szöveg „Részleteiben megegyezik a *Hesperus* adataival”.¹³ Megjegyzésének tudtommal nem volt visszhangja a néprajztudományban kutatásaim előtt.

Eddigi tájékozódásom szerint sem irodalmár, sem néprajzos szakmai körökben nem vetettek ügyet a saját forrására utaló Jókai-előszóra sem, amely arról tájékoztatott, hogy az író nem volt szemtanúja a regényében megjelenített népszokásnak, hanem a *Koszorúból*, publikációból ismerte. Viszont a föltárt csepregi tudósítások egyike sem látszott egyértelműen előképnek, de nem is a *Koszorúból* származott egyik sem. Remélve az „igazi” forrás megtalálását, több más reformkori lap tanulmányozása után végignéztem a Jókaitól megnevezett folyóiratot is. De nem találtam benne egyéb idevágót, csupán az 1823-as kötetben egy, Csepreg távolabbi környékét általánosságban ismertető munkát.¹⁴ Több kirívó eleme miatt bizonyos fenntartással, de a legvalószínűbbnek találtam, hogy az eddig ismert tudósítások közül az a részletekben leggazdagabb leírás szolgált a Jókai-variánsok előképéül, amely a *Hasznos Mulatságokban* 1824-ben jelent meg és a helyi népszokás általános vonásainak bemutatása után elbeszélte egy konkrét verseny eseményeit. A szerző nevét nem közölték, csak annyit tudhatunk meg a szövegből róla, hogy „A’ Tudósító 1823-diki futtatáson volt jelen”. A cikk címe: *A’ Pütkösdi Király a’ Tsepregi lófuttatásban* (továbbiakban: ‘Tsepregi’).¹⁵ Jókai, úgy látszik,

tévedett. Negyven év után már csálhatott az emlékezete, hogy honnan vette tényalapját. Tévedését az a párhuzam okozhatta, hogy amint a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratnak, kora vezető „belföldi” irodalmi periodikájának a társlapja volt a *Koszorú*, hasonlóképpen a *Hasznos Mulatságok*at is „Toldalékúl írta 's kiadta Kultsár István”, *A' Hazai 's Külföldi Tudósítások* című saját hírlapjához, az „Austriai Birodalom” vezető politikai újságjához.¹⁶ A tárgyalt előszót mégis érdemes figyelembe venni, mivel a forrás műfajára és megközelítőleg a megjelenés idejére is emlékezett az öreg író. (Az általa említett Catalani-Mainville-né epizód előzményét azonban eddig nem találtam meg, az említett négy folyóirat egyikében sem.)

Jó hat évtized telt el Ernyey tanulmányának megjelenése után, amikor 1971-ben Fried István, több néprajzi adalék bevonásával, de Ernyey említett észrevételétől függetlenül elsőként közelített Jókai és az *irodalomtörténet oldaláról* a népszokáshoz, éppen a 'Tsepregi' szövegen keresztül. A *Soproni Szemlében*, ennek a témának szentelt cikkében a hasonlóságok alapján vette föl határozottan ugyanazt a publikált forrás-lehetőséget, amelyet a regény-előszó tanulságainak bevonásával én is: „Jókai ismerhette a *Hasznos Mulatságok* 1824. évi közlését. E tényt erősen valószínűsíti, hogy a regénybeli időszámítás szerint a Kárpáthy János birtokán rendezett királyválasztás is 1823–1825-re tehető.”¹⁷ A Jókai-féle pünkösdi király választás forrásának keresésekor önállóan megfogalmazódott föltételezésemet megerősítette ez a Fried-közlemény. Megjegyzem, hogy Fried bibliográfiájából ismertem meg két „eldugott”, 1923-ban illetve 1925-ben megjelent Csatkai-közlést, amelyekben tudomásom szerint először került fölidézésre három magyar nyelvű reformkori csepregi leírás, de Jókai-említés nélkül.¹⁸ Az 1971-ben hivatkozott, összesen hat magyar forrásán túl Fried 1980-ban közzétett egy 1829-es kiadású német nyelvű ismertetést is magyar fordításban a csepregi pünkösdi királlyságról. Az adalék eredetijének tanulmányozásakor bizonyossá vált számomra, hogy az 1819-ben publikált „Pferderennen” újraközlése, kevés változtatással.¹⁹ Fried István 1971-ben megjelent gondolatébresztő cikkének mindeddig sem az irodalomtudományban, sem a néprajztudományban nem volt visszhangja, de a legilletékesebb helyen, Csepregen fejtett ki gyakorlati hatást. Ugyanis a városka hagyományápoló szervezetei a *Soproni Szemlében* – csak részben szó szerint – közreadott 'Tsepregi' szöveg megjelenése után huszonkét évvel, 1993-ban, annak alapján újították föl, teljes részletgazdagságában a helyi múlt utolsó híres momentumát, a „pünkösdi lófuttatás”-t.²⁰

Alaposan áttanulmányozva a *Hasznos Mulatságok* 1824. évi számait, fölfedeztem *három* további, más-más témájú cikket, amelyekből Jókai *kiegészítő* adalékokat tett hozzá az alapforrásául szolgáló csepregi lóverseny-tudósításhoz. Szövegösszevetéseket végeztem, amelyek bizonyítják, hogy éppen ez a négy cikk képezte a forrásokat az író számára. Nézetem szerint az író ebben az egyetlen folyóirat-évfolyamban talált annyi valóságélemet, amennyiből sokoldalú ismeretei és gazdag képzelőereje segítségével összeötvözhetette „regényfejezet”-ét és „népszokásleírás”-át, tehát pünkösdkirály leírásaihoz más publikációt valószínűleg nem használt.²¹

UTÓÉLET

Jókai-variációk a 19. századi irodalomban

A „regényfejezet”, amelyből a nagyközönség egyre több nemzedéke ismeri meg a „pünkösdi király” fogalmát, idáig kevesebb viszontagságot élt meg, mint a másik megfogalmazás. Az *Egy magyar nábob* szaporodó újabb megjelenési formáiban (minőségükre és mennyiségükre utalásokat tettem jelen munkám elején) Jókai és az utókor nem talált kiigazítanivalót, inkább csak a helyesírás alakulása tett szükségessé módosításokat az évtizedek s lassan már századok múltával. Néhány kiadásba hibásan csúszott be az alapítványtevő megjelölésére a Kárpáthy „édesanyja” alak, az eredeti „édesatyja” helyett.

A regény sok kiadásából kevés az illusztrált. Az író összes műveinek képes díszkiadásában, 1894-ben az *Egy magyar nábob* első kötete VIII. fejezetének fejléceként, a 129. oldalra, az egyik Jókai-költötte jelenethez került egy fekete-fehér *illusztráció*, „Goró” szignóval. Ha csupán lexikonokban nézünk utána Góró Lajos (1865–1904) adatainak, kiviláglik éppen ennek a műnek a rendkívüli népszerűsége, hiszen egyetlen konkrét példaként szokták fölhozni Góró munkásságából: „számos illusztrációja jelent meg különböző hetilapokban. Több könyvet is illusztrált, többek között Jókai *Egy magyar nábobját*.”²²

A Jókai-féle lófuttatás-megjelenítés ötlött föl például – a 19. század végén folyóiratokban memoár-töredékeket publikáló – Vay Saroltának, amikor megemlékezett a Széchenyi által szervezett hazai „pállyafutás”-ok közül az elsőről, az 1826-os pozsonyiról, amelyen még „minden tudás és szabály nélkül”, lobogós ingujjban indultak a lovasok: „Olyanforma volt ez a

verseny, mint a »pünkösdi királyok« futtatása, amelyet Jókai olyan remekül ír le »Egy magyar nábob« című regényében.”²³ (A Vay-cikk a továbbiakban az 1827-es, már kidolgozott alapszabályokkal és idomított lovakkal rendezett „pesti első futtatás”-t részletezte.²⁴ Az 1900-ban kiadott gyűjteményes kötetben azt illusztrálta Mühlbeck Károly, bizonyára a „regényfejezet”-től is megihletve: szűkruhás zsokék, kezükben korbáccsal, valamint lobogós ingú-gatyájú férfiak karikás ostorral vágatnak.²⁵)

*

A „népszokásleírás” több változata közül tudtommal csak az első kapott *illusztrációt*. Az egész szokáscsokor elé került a *Vasárnapi Ujságban* egy csinos, RIEWEL szignójú grafikus fejléc, ahol a kompozíció baloldali jelenete: falusi utcán vágató lovasok, egyikük kalapján (a leíráshoz híven) virágkorona. A fejléctet több évben ismételték a lap pünkösdi mellékletén. Az újra alkalmazott grafika alatt már egy év múlva utalás történt Jókai közlésére: „...Magyarhonban a nép ez ünnepepen igen sajátos játékot is szokott űzni némelly tájékon, melly a *pünkösdi király* cím alatt ismeretes és a kevés ideig tartó szép állapotnak nemzeti symboluma. Illyen táj pl. *Csepreg* Sopronmegyében. E tárgyat Jókai tomlából folyva, nyájas olvasóink e hirlap tavali számaiból már ismerik kellemesen.” Ezeket a mondatokat Edvi Illés Pál „költő, pedagógiai író” vetette papírra, aki akkor már évtizedek óta a nevezett kisváros környékén élt és lelkészként működött. Azon kevesek egyike volt, akik a pünkösdi témában mind Jókai tevékenységét ismerték, mind pedig a forrásául szolgált népszokást. Ezért a dunántúli „népszokásleírás”-t olvasva azonnal asszociált a csepregi futtatásra, amelyet egyébként akkor már 10 éve nem gyakoroltak. De nem gondolt arra, hogy éppen a csepregi szokásból merített Jókai Mór. Edvi Illés cikke nem került a köztudatba, csak egy szakbibliográfiába, annak segítségével találtam rá.²⁶

*

Hunfalvy János, „a magyar tudományos földrajz megalapítója” hamarosan *újraközölte* a J. M.-mel szignált tárcát, bizonyára a néphagyományok iránt föllángoló országos érdeklődés következtében (ha nem is éppen a *Vasárnapi Ujság* cikkének évében, 1856-ban, de valószínűleg 1857-ben²⁷). Magyarországot bemutató könyvében sajátos módon *Az Alföld és lakosai* című fejezetbe került a Jókai-féle „dunántúli” közlés. Az odasorolás oka lehetett a konkrét alföldi városban játszódó Jókai-„regényfejezet” hasonlósága. Bár Hunfalvy geográfiai szempontjai szerint az Alföld fogalmába

értendő a „két magyar alföld közzül a kisebbik” is, mégsem valószínű, hogy tudomása lett volna a szóban forgó szokás csepregi, azaz a Dunántúlon belül kisérdi illetőségéről. A fejezet bevezetésében mindenesetre előrebocsátotta: a „sokkal nagyobb síkság, hazánk tulajdonképi alfölde mellyre főleg vonatkozik következő tárgyalásunk”.²⁸ A háromkötetes munka németül is megjelent, tehát nemzetközileg ismertté tette ebben a megfogalmazásban az alföldi-dunántúli (?) magyar pütkösdi királyság intézményét. Erre az újraközlésre alig szoktak hivatkozni, hiszen megnevezte az eredeti szerzőt. A *Vasárnapi Ujság*-beli tárca bevezető szakaszát elhagyva, mindjárt rátért az alapítvány témájára ez a közlés. A továbbiakban már nem csonkított szövegben az apró formai-helyesírási igazításokon túl csupán annyi a módosítás, hogy az utolsó előtti mondatban Hunfalvy kicserélte az „egy álló esztendeig” kifejezést „egy álló évig”-re.

A kezdő és a záró szakasz hasonmását mutatja az 1. kép:

Ide iktatjuk Jókai szerint a piros pütkösdi napján túl a Dunán szokásos népiünnep leírását.

Túl a Dunán egy derék magyar földes úr rendelést tett, és alapítványt hagyott, hogy a népszokásban régen divatozó pütkösdi király választás vidám ünnepélllyel legyen összekötve, mellynek közvetlen hatása egy nevezetes hazai iparágra, a lónemesítésre kiterjedjen, a mire a magyar olyan büszke szokott lenni.

Piros pütkösdi napján összegyűlnek a faluházánál a helység vénei, mint illik, az isteni tisztelet végeztével, s rendet tartanak a végbeviendő pütkösdi király választásra. Biró uram, notárus uram és az eskütt uraimék mind ünnepi köntöseikben jelentek meg s bemenvén a helység házába, egy nagy zöld korsóval, a miben bor vagyon, csinálnak valamit, a mi az ő dolguk.

minden kocsmában ingyen rovása van, a mit elfogyaszt, fizeti a község; lovát, marháját tartoznak társai őrizni, s ha netán valami apró vétséget követ el, azért testi büntetéssel nem illetik. Illyen nagy úr a pütkösdi király egy álló évig. Akkor aztán vége van a pütkösdi királyságnak, ha csak újra megint nem a ráró lesz a győztes a versenyfutásban.

*

Ifjabb Résző Ensel Sándor „ügyész” illetve „prókátor” és jogi író, tudomásom szerint *a második újraközlő*, 1866-ban a „népszokásleírás”-t Jókai nevének (vagy akár névbetűinek) említése nélkül helyezte el folyóiratcikkekben álló gyűjteményének *Püünkösdi király és királyné választása* témát bemutató egységében.²⁹ Ennek az egységnek az első szakaszában *Dunántul* cím alatt adta közre a püünkösdi királyra és a püünkösdi királynéra vonatkozó Jókai-szövegeket a *Vasárnapi Ujság* közlése nyomán, és megtoldotta egy műköltői verssel. Résző a királyválasztás leírásának elejéről nemcsak a bevezetést hagyta el, mint Hunfalvy, hanem az „alapítmány”-ra vonatkozó szakaszt is, vagyis a *Hasznos Mulatságok* „A’ Rózsa ünnep” cikkéből vett elemeket. A szövegben Résző Ensel Sándor nem ugyanazokon a pontokon végzett nyelvhelyességi-helyesírási igazításokat, mint az első újraközlő, továbbá kiiktatott néhány olyan konkrét momentumot, mint a fogadásban föltett eke „Vidács” típusának meghatározása, vagy a versenyzők megszólítása keresztnevével. Joggal találhatta az ilyesmit összeegyeztethetetlennek a túlságosan általános Dunántul helymegjelöléssel. Az utolsó előtti mondatba viszont Hunfalvyhoz hasonlóan helyettesítette be az „egy álló évig” kifejezést. A maga korának morálja szerint kifogástalan módon, a 20. és a 21. század tudományossága szempontjából azonban nem teljesen korrektül utalt a forrásokra a kötet: egy-egy kisebb közlemény-csokor végén összesítve és rövidítve, de használhatóan sorolta föl a kútfők helyét, azonban a szerzők neve nélkül. Ezáltal akaratlanul szinte kisajátította Résző Ensel az általa összegyűjtött munkákat. Ugyanis egészen a 20. század legvégéig, amikor gyűjteményének új, kritikai kiadása készül, túlértékelték ezt az első népszokáskötetünket, cikkeit rendszerint közvetlenül Résző nevével idézték, míg az eredeti publikálókat arra sem méltatták, hogy nevükkel, személyükkel foglalkozzanak, nem keresték meg a forrásokat, nem ellenőrizték újraközlésük hitelességét, a sok esetben végzett stilizálás mértékét, noha szakkibliográfiánk visszaül az eredeti szerzőkre.³⁰ A püünkösdi király téma esetében is előfordult, hogy ősforrásként Résző Enselre utaltak, és nem Jókaira, sem Hunfalvyra,³¹ pedig mindkettejük közleményének helyét pontosan megadta a tárgyalt kiadvány, és az elsőét, az eredetit a szakkibliográfia is.³²

*

Első megfogalmazása után jó három évtizeddel, 1888-ban *Jókai Mór* újra fölhasználta saját „népszokásleírás”-át, amikor beépítette a *Monarchia* átfogó monográfiájába,³³ *A magyar nép* című nagyobb fejezetbe, ahol

ő dolgozta ki a legtöbb alfejezetet. Beleerőltette *A magyar nép humora* címkével ellátott eklektikus csokorba, ahol – elkülönítve azoktól az „adomák”-tól, amelyek csupán „egyes néptájak” sajátjai³⁴ – kreált egy országos érvényűnek (át)minősített, „a legközelebb múltból” származott csoportot olyan korjellemző történésekből és típusokból, amelyek „képviselői már jobbadán letűntek s vissza nem is térnek.”³⁵ Ebben az egységben kapott szerepet harmadszorra is változatlan címmel *A pünkösdi király*. Az eredeti közlésnél is erősebb általánosítás érdekében alaposan megrövidített és a túlságosan egyedinek ható momentumoktól megtisztított variáns elejéről hiányzik a *Vasárnapi Ujság*beli bevezetés és a dunántúli alapítványra utalás, akárcsak Résző Enselnél. A pünkösdi király kiváltságainak ismertetéséből is kihúzott egy sort az író. Az utolsó előtti mondatban Hunfalvyhoz és Résző Enselhez hasonlóan kicserélte az „egy álló esztendeig” kifejezést „egy álló évig”-re. Mivel a monográfia a magyar kiadással párhuzamosan németül is megjelent, alkalmat nyújtott arra, hogy többek között a pünkösdi királyság leírásának újabb Jókai-féle változata is nemzetközi szinten ismertté váljon ebben a magyarság-képben.³⁶ Solymossy Sándor folklórkutató a szóban forgó közlésnek erre a jelentőségére utalt Jókai születésének 100. évfordulóján, a *Jókai és a magyar nép* címmel elmondott emlékbeszédében: „...mint tér vissza öntudatlan vágyakozással legkedvesebb témájához: a magyar néphez... az Osztrák–Magyar Monarchiát ismertető kötetsorozat számára megírja *külföldön sokat idézett* tanulmányát »A magyar népről...“³⁷ (Kiemelés tőlem – B. J. H. T.)

*

Mintegy függelékként említhető, hogy később, a 20. században Jókai hírlapi tárcájának akadtak hiteles, előnyösebben manipulált újraközlései is, például amikor az író születésének 150. évfordulóján, 1975-ben a Tankönyvkiadó „általános iskolás tanulókna” közreadott egy „újszerű válogatás”-t *Jókaitól – Jókairól* címmel, azzal a megfogalmazott céllal, „hogy felébressze az érdeklődést Jókai művei iránt”.³⁸ A kiadványt szómagyarázatokkal is ellátták, tekintettel a magyar nyelv és a fogalmak időközben bekövetkezett változásaira. Ebben a könyvben, reálisan értékelve, a *Jókai „népiessége”* című egységben kapott helyet a „népszokásleírás” pünkösdi király.³⁹ A szemelvény a modern követelményeknek megfelelően betűhíven követi az eredeti helyesírást is, csupán a c-t nem jelölték cz-vel, mint 1856-ban. Forrásként nem a *Vasárnapi Ujságra*,

hanem az író összes műveinek egyik kiadására hivatkoztak (*Cikkek és beszédek*, 4. kötet, Budapest, 1968.). Az ízelítőül közreadott szemelvény csak a tárca hetedik bekezdésével kezdődik, de azon túl csupán kisebb kihagyásokat jeleznek az ugrások. Nem maradt benne utalás a Dunántúlra, sem a faluházára. Ez a speciálisabb vonatkozásaitól megfosztott újraközlés nem kelt olyan illúziót, mintha valamely konkrét népi hagyományt örökítene meg, hanem valóban arra alkalmas, amire szánták: szépirodalmi mivoltában és értékeivel érvényesül.

Jókai pütkösdi király választásának utóélete a 20. századi népszokás-irodalomban

A *Soproni Szemlé*ben publikált szemelvény-összevetéseim igazolják, hogy Jókai Mór, amikor a lóversenyes pütkösdi király-választást, mint hagyományos „nagykunsági” eseményt, illetve „dunántúli” népszokást leírta, a csepregi alaptényekhez nemcsak költői elemeket tett hozzá az életszerűbb és regényesebb hatás kedvéért. A *Hasznos Mulatságok* három más cikkéből beleszerkesztett olyan kiegészítő tényeket, szófordulatokat, sőt neveket is, amelyek többé vagy kevésbé eltérő jellegű, különböző korú és eredetű – alföldi, angliai, frankföldi – rendezvények tartozékai voltak. Ilyen kibővített, átkomponált, a valóságban soha nem létezett alakban „regényfejezet” és a „népszokásleírás” Jókai szellemi tulajdonaként hosszú időre általános érvényűen dunántúlivá, az Osztrák-Magyar Monarchia sorozatban megjelent változat pedig még általánosabb érvényűvé, köz-magyarrá tette a pütkösdi királyság intézményének egy eredetileg konkrét helyi változatát, nemcsak a hazai és külföldi nagyközönség, hanem a néprajzi szakemberek számára is. Hiszen ezek az élvezetes írások hosszú időn keresztül alig engedtek más szokásleírásokat érvényesülni a tárgyban. Akik idézték egyiket vagy másikat, nem vették figyelembe Jókai kései regény-előszavát, nem keresték forrásait, így a valóságostól több vonatkozásban eltérő kép alakult ki erről a pütkösdi hagyományról. Az 1810-es évek végén már „seit undenklichen Zeiten” fennálló és népi formájában a csepregi tagosításig, 1847-ig gyakorolt évenkénti lófuttatás feledésbe merült a maga valóságában és egyediségében. Noha szépírói megjelenítései előtt az eddigi kutatások szerint tizenegy szemtanú ismertette és egyikük egyedülálló gazdagsággal adatolta, azon kívül helységnévtárak, lexikonok

emlegették, mégis – kevés elszigetelt hivatkozástól eltekintve – gyakorlatilag ismeretlen maradt, mígnem újra fölfedezték a 20. században, illetve hatékonyabban csak a század végén, amikor már valósággal rehabilitálni, hitelesíteni kellett a néprajz művelői számára, elemzéssel eltávolítani róla az idegen és költői elemeket.⁴⁰

Sokáig arra sem vetettek ügyet, hogy néhány reformkori csepregi pütkösdi király-közlés, köztük éppen a perdöntő fontosságú „Tsepregi” címe és helye már a 19. század derekán jól-rosszul belekerült Részó Ensel Sándor kéziratosszeállításába, amelyet népszokás gyűjteményének tervezett, de máig ki nem adott második kötete számára 1867-ben készített, s később csak kevés adattal egészített ki.⁴¹ Ezt a jegyzéket a 20. század elején kézhez kapta a szakma, hiszen 1906-ban publikálták, mert a benne felsorolt „bibliographiai adalékok e tömegének túlnyomó része hazai néprajzi irodalmunk olyan anyagát teszi hozzáférhetővé, a melytől egy teljes néprajzi repertorium elkészültéig kutatóink el volnának zárva”.⁴² A tárgyalt téma vonatkozásában a 20. század végéig mégsem vették figyelembe, még a közreadója sem. Ennek következtében, az igazi csepregi népszokás az ismeretlenség homályába veszett, mert *mindenkit elvakított a szépírói megfogalmazások varázsa*.⁴³ A „regényfejezet”-et és a „népszokásleírás”-t, minden megfontolás és további kutatás nélkül, mint hiteles ismeretterjesztő forrást használták és a szokáskörnek a Dunántúlon általános formája páratlanul életteli, egyetlen részletes leírásának tekintették a néprajzi irodalomban.

Röviden említek néhány példát a Jókai Móra való hivatkozásokból. A legkorábbi 1906-ból való, Sebestyén Gyulának a tárgyalt szokásról készült európai kitekintésű, országos összefoglalójából⁴⁴, ezt négy év múlva követte Ernyey József idézett utalása és egyedülálló észrevétele Csepreggel kapcsolatban⁴⁵, egy kisebb térségben végzett alaposabb elemzése során. A többi itt felsorolt szerző nem utalt egyetlen csepregi pütkösdi király közlésre sem. Az újabb másfél évtized múlva napvilágot látott Róheim Géza-féle első hazai népszokás-összegzés megint csupán Jókaival foglalkozott.⁴⁶ A század második felében, kisebb adatközlések és lexikon-szócikkek után Dömötör Tekla és Bálint Sándor szokásspecialista néprajzkutató professzorok közismert rövidebb és hosszabb népszokás-összefoglalói több kiadásukban ismételten ugyancsak az *Egy magyar nábobra* hivatkoztak.⁴⁷ Bogdán István művelődéstörténész pedig – még a 20. század végi csepregi lóverseny-fölújítás előtt – megjegyezte:

„A regény nyomán, még inkább megfilmesítése révén aztán napjainkra hagyományozódott ez ősi szokás egyik változata.”⁴⁸ Ezen a vonalon nem kutattam tovább, csak emlékeztetek arra, hogy a csepregi szokás-rekonstrukció a Fried István által közzétett 'Tsepregi' alapján és nem a regény nyomán valósult meg.

*

Részletesebben ismertetek egy 20. század-végi, de a 19. századba visszanyúló „Jókais” esetet. Ez a példa arra enged következtetni, hogy más szokásleírásokkal együtt talán kéziratosan is terjesztették Jókai népszerű szövegeit. A történetről akkor szereztem tudomást, amikor a pütkösdi lófuttatás kutatásom során két olyan kérdésbe botlottam, amelyekre magam nem találtam meg a választ.

Az első nyitott kérdés ez volt: mit tartalmaz „Kutasy Mihály” ilyen témájú kézírata s mi lett a sorsa? Ugyanis fölfedeztem egy jegyzéket az *Ethnographia* (a Magyar Néprajzi Társaság Értesítője) 1895-ös, 6. évfolyamában, a negyedik, szeptemberi füzetének, azaz számának hátsó borítóján, ezzel a címmel: *Újabban beküldött s a legközelebbi füzetekben kiadásra kerülő munkálatok*. A jegyzéknek ez volt az egyik tétele: „Kutasy Mihály: Pütkösdi királyválasztás Dunántúl. Lakodalmi szokások.” Kerestem, de hiába: ilyen nevű szerzőtől (bizonyítja az első ötven évfolyam mutatója is) semmi nem került közlésre a folyóiratban, sem máshol.

A második kérdés: hol található az eredetije a *Kis magyar néprajz a Rádióban* sorozat egyik, az 1970-es években elhangzott és kötetben is megjelent előadásában ismertetett „Somogy megyei Szöllősről való” pütkösdi királyos lóversenyleírásnak?⁴⁹

Fenti kérdéseimmel megkerestem Tátrai Zsuzsannát, a pütkösdi hagyományok szakértőjét, aki az előadást tartotta. Szíves szóbeli tájékoztatása szerint az általam keresett két szöveg egy és ugyanaz. Ő fedezte föl a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában az EA 000809 leltári számon őrzött, őelőtte nem publikált, Szöllősről származó Kutassy-kéziratot, amely meglátása szerint eléggé hasonlít Jókai leírásához.

A nevezett adattári tételt egybevetettem a „népszokásleírás”-sal, annak 1895 előtt már megjelent mind a négy tárgyalt változatával. Valóban erősen hasonlít hozzá, sőt majdnem azonos Jókai Mór művével. A tollal, laza sorokban írt, kissé rendezetlenül hat lapra elosztott „szöllősi” kézirat esetében szó sem lehet a néphagyomány addig ismeretlen konkrét helyi változatáról, ezt bizonyítja a kezdő és záró szakasza is a 2. képen,

összehasonlításként szembeállítva az 1. képen látható, megfelelő Jókai–Hunfalvy szemelvényekkel:

„Püünkösdi király” választása Dunántulban.

A népszokásban régen divatozó püünkösdi király választás vidám ünnepéllyel folyt le.

Piros püünkösdi napján összegyűlnek a faluházánál a helység vénei, mint illik, az isteni tisztelet végeztével, s rendet tartanak a végbe viendő püünkösdi király választásra. Biró uram, nótárus uram és az eskütt uraimék mint ünnepi köntöseikben jelennek meg s bémenvén a helység házában, egy nagy zöld korsóval, a miben bor van, és csinálnak valamit a mi az ő dolguk.

a kocsmában ingyen rovása van, a mit elfogyaszt, fizeti a község; s ha netán valami apró vétséget követ el, ezért testi büntetéssel nem illetik. Illyen nagy ur a püünkösdi király egy álló évig. Akkor azután vége a püünkösdi királlyságnak, ha csak újra megint nem a ráró lesz a győztes a versenyfutásban.

Szóllós 1895 augusztus hó 19én.

*Kutassy Mihály
tanító*

A leíró a közbülső részekben Jókai megfogalmazásából itt-ott kihagyott pár sort, valamint néhány szót más kifejezéssel helyettesített. A tüzetes összevetés azt mutatja, hogy a „népszokásleírás” variációk közül Hunfalvy János újraközlése lehetett a másolás és rövidítés közvetlen vagy közvetett előképe. A tollal rögzített variáns sok azonos apró formai módosításán, megoldásán túl kiváltképpen két jellegzetesség utal erre. Az egyik: megmaradt az elején a „népszokásban régen divatozó püünkösdi király választás vidám ünnepéllyel” kitétel; a másik: az utolsó előtti mondatban a kicserélt „egy álló évig” kifejezés szerepel.

Ezt az irományt küldte Kutassy az *Ethnographiá*hoz. A szerkesztő, Munkácsi Bernát 1895 őszén még tervezte a tőle származó szövegek közreadását, de föltételezhetően hamarosan észrevette, hogy nem a

beküldő gyűjtésének eredményei, ezért nem közölhetők, és csupán irattárba tette őket. Sebestyén Gyula folklorista (1864–1946), aki különben maga is foglalkozott pünkösdi királyokkal, sőt a Jókai-féle „népszokásleírás”-sal is (vö. 44. jegyzet), 1898-tól 1919-ig volt szerkesztője a Néprajzi Társaság folyóiratának. Ebben a minőségében kerülhetett hozzá és őrződhetett meg nála a Társaság iratgyűjteményének részeként Kutassy mindegyik, egyaránt mások által már korábban publikált népszokás-ismertetése, köztük több lakodalom-leírás is, vö. EA 000813 leltári szám.

Sebestyén szakmai hagyatéka – hatósági elkobzás folytán – még halála előtt, 1945 novemberében a Néprajzi Múzeumba jutott és beletárolták.⁵⁰ A pünkösdi király-leírás adattári nyilvántartásában *Kutassy* neve, más rovat híján, a „Szerző” rubrikába került a gyarapodási leltárkönyvben, és a „Gyűjtő” rovatba a tételt tartalmazó dosszién; ez téveszthette meg Tátrai Zsuzsannát, aki eredeti lejegyzésnek vélte a másolt szöveget. Noha mindkét dokumentáció esetén egyértelműen *Dunántúlt* írtak a „Terület” rovatba, Tátrai gyűjtőhelyként értékelte a kézirat keltezésében szereplő *Szóllós* helységet, amelyet az adattári dosszié címlapjának kitöltője a „Lakhely”-nél, ahova ez az adat került, Somogy megyébe sorolással is ellátott. Mivel 1895-ben Magyarországon öt különböző megyében fekvő, öt különböző helységet tartottak nyilván *Szóllós* néven, s közülük a Somogy megyei nem község, csak puszta volt, ahol bizonyára nem működött iskola, kérdésessé vált, hogy melyik *Szóllós*ön szolgált *Kutassy*? Kerestem egy korabeli szakmai névjegyzéket, és kiviláglott, hogy *Kutassy* Mihály római katolikus tanító állomáshelye a Vas megyei *Szóllós* volt, a szombathelyi járásban,⁵¹ a járási székhely tőszomszédságában, Csepregtől nem is olyan messze. A valójában tehát *Vas megyéből küldött leírást mint Somogyban gyakorolt szokást* építette be Tátrai Zsuzsanna a *Pünkösdi királyválasztás* című rádióelőadásába, majd annak nyomtatott változatába két külön adatként kezelve a Jókai-féle, általánosabb területmeghatározással publikált „népszokásleírás”-t és ugyanannak kéziratos falusi másolatát, tévedésből ellátva (tévesen kapott megyébe sorolású) konkrét helységhez kötéssel, és tovább rövidítve-kivonatolva (vö. 49. jegyzet):

A magyarországi pünkösdi királyválasztás dunántúli változatáról Jókai Mór is beszámolt a Vasárnapi Újság 1856-os számában. Ezek a pünkösdi királyválasztások többnyire községileg szervezett

népünnepélyek voltak. Ezt bizonyítja a Somogy megyei Szöllősről való, 1895-ös leírás is: *Istentisztelet után összegyűltek a falu vénei, a bíró, a nótárius ünnepi köntösben a helység házában. Odakinn ezalatt lóháton ülő ifjú legények csattogtatják az ostoraikat. Gyolcs inge-gatyája van minden lovasnak, a kalap mellett bokréta. Előjön a kisbíró, egy nagy se-lyemzászló a kezében, egy nagy bokréta a süvege mellett. Jeladásra a cigánybanda rárántja a legszebb nótát. Kitódulnak a mezőre: kisbíró, cigányok, utána a mészáros legény, hajtja a tulkot, ökröt fognak sütni. Utána a lovaslegények, végül az előljáróság. A kisbíró a határhalomhoz letűzi a zászlót. A kovácsmester a mozsárral jelt ad háromszor, erre indítanak a lovasok. Háromszor futnak. Harmadszorra csak két lovas fut, a két első. Virágokból és szomorúfűz ágakból font koszorút tesznek a nyertes fejére. Egy évig püünkösdi királynak nevezik, minden lakodalomba hivatalos, a kocsmában ingyen rovása van.*

*

Tudománytörténeti párhuzamként említhető, hogy hasonló vizontagságok, hasonló hosszú időn keresztül, de még nagyobb számban értek egy, a Néprajzi Múzeumban őrzött, 18. századi népi hímzést, amely szintén egyedülállóan gazdag információban. Százhuszonöt éves múzeumi pályafutása során azonban nem mindig vették, illetve információvesztés miatt nem is vehették figyelembe értékes adatait, ezért nagyhatású népművészeti kiadványok téves közlései révén elvesztette illetőségét: mosoni német helyett baranyai magyarként szerepelt a köztudatban. Idáig háromszor kellett rehabilitálni, utoljára a most is alkalmazott módszerrel, lépésről lépésre haladva kellett visszatérni az eredeti dokumentumokhoz.⁵²

ide iktatjuk Jókai szerint a piros pünkösdi napján túl a Dunán szokásos népnép leírását.

Túl a Dunán egy derék magyar földes úr rendelést tett, és alapítványt hagyott, hogy a népszokásban régen divatozó pünkösdi király választás vidám ünnepélllyel legyen összekötve, mellynek közvetlen hatása egy nevezetes hazai iparágra, a lónemesítésre kiterjedjen, a mire a magyar olyan büszke szokott lenni.

Piros pünkösdi napján összegyűlnek a faluházánál a helység vénei, mint illik, az isteni tisztelet végeztével, s rendet tartanak a végbeviendő pünkösdi király választásra. Biró uram, notárus uram és az eskütt uraimék mind ünnepi köntöseikben jelentek meg s bémenvén a helység házába, egy nagy zöld korsóval, a miben bor vagyon, csinálnak valamit, a mi az ő dolguk.

PÜNKÖSDI KIRÁLYSÁG.

289

minden kocsmában ingyen rovása van, a mit elfogyaszt, fizeti a község; lovát, marháját tartoznak társai őrizni, s ha netán valami apró vétséget követ el, azért testi büntetéssel nem illetik. Illyen nagy úr a pünkösdi király egy álló évig. Akkor azután vége van a pünkösdi királyságnak, ha csak újra megint nem a ráró lesz a győztes a versenyfutásban.

• IRTA

HUNFALVY JÁNOS.

DARMSTADT. 1856.

"Pümlödi Király" válastása Dunda-felől.

A nejoroláshoz négen kiváló pümlödi király-válastás után ünnepélyes felte.

Pümlödi király napján összejövetel a falu házában a helyi népi, mint illik, az isteni tisztelet végtelén, a vendégek tartanak a népi vendő pümlödi király válastása. Pümlödi város uram is az esküvő ünnepén mint ünnepi köntösökben jelennek meg a bármilyen a helyi házában, egy nagy zűrt. Király, is minden körvonal is mindenek végtelén ami az ő dolguk.

a Rosmáiban ingyen vörösa van, a mit elfogad, fűszert a helyi, a ha néhan valami apró vétségét követ el; ezért büntetést nem illat. Illyen nagy is a pümlödi király egy álló érig. Adlak arután vége a pümlödi királyjával, ha csak nyra megint nem a városban a győzelem a vereség után.

Göllös 1895 augusztus hó 19-án.

Király Mihály
Tanító

JEGYZETEK

- ¹ JÓKAI Mór, *Egy magyar nábob*, Bp., 1962, 8.
- ² A szokást ismertettem: Balogh Jánosné Horváth Terézia, *Püünkösdi lófuttatás Csepregen a XIX. század első felében*, *Vasi Szemle* 2001/3., 297–321. (379–380., 382–383.)
- ³ A 19. században maga az általános fogalom lekicsinylő értelemben még gyakran szerepelt a szépirodalomban is, például Jósika Miklós magyar történelmi regényeiben, különféle népek uralkodóira vonatkozóan. A hazai folklór gyűjtemények és földolgozások a 16. századtól kezdve hoznak példákat erre a kifejezésre, amely a 19. század népi tudásanyagában is élt, ilyen tartalommal: „Püünkösdi királyság nem nagy uraság. (Oly gyönyörűség, mely nem tartós.)” Sirisaka Andor, *Magyar közmondások könyve*, Pécs, 1890, 195.
- ⁴ Az idézett kiadás (vö. 1. jegyzet) például 54 000 példányban jelent meg.
- ⁵ A „regényfejezet” először 1853-ban jelent meg, kétszer is (mivel egyrészt folyóiratban, folytatásokban látott napvilágot a regény, másrészt négykötetes első önálló kiadásának három kötete megjelent még ugyanabban az évben): *A püünkösdi király* = Jókai Mór, *Egy magyar nábob*, VIII. fejezet, *Pesti Napló*, 4(1853), 1028-1034. sz. és *Egy magyar nábob*, II. kötet, I. fejezet, Pest, 1853. (Jókai Mór regényei, I. kötet)
- ⁶ A tárcára, mint Jókai írására, legkorábban hivatkozott Edvi Illés Pál, *Püünkösdi*, *Vasárnapi Ujság*, 4(1857), 22. sz., 197.
- ⁷ J[ókai] M[ór], *Hogyan mulat a magyar nép piros püünkösdi napján?* *Vasárnapi Ujság*, 3(1856), 19. sz., 165-166.
- ⁸ Az általam használt kiadás: Jókai Mór, *Hétköznapok*, Bp., 1894, 1-2. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti díszkiadás, VIII. kötet)
- ⁹ J[ókai] M[ór], *Hogyan mulat a magyar nép piros püünkösdi napján?* *Vasárnapi Ujság*, 3(1856), 19. sz., 166. Az ifjú Jókai 1842-44-ben jogi tanítástanfolyamon vett részt Kecskeméten. Az általa akkor megismert és megörökített ottani népmulatságformának a kutatására nem vállalkozva csupán említem, hogy a regényrészletként kétszer is alkalmazott, azon túl szokásleírásként szintén költőien megfogalmazott „bikahajsz”-nak is megvolt az utóélete. Újra közölték és hiteles népszokás-forrásként értékelték, például Résző Ensel Sándor: *Magyarországi népszokások*, Pest, 1866, 64., Nyilas István: *A vármegye népe. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye*, szerk. Borovszky Samu, II. kötet, Bp., [1910], 13-14., s a fentiek nyomán több, 20. századi néprajzi munka.
- ¹⁰ Husarenrittmeister S[zéchenyi István], *Über die Zucht und Veredlung der Pferde mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungerns, über Gestütte, Wettrennen u. s. w.*, *Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1818. november 28., 379. A szerző személyét hitelesíti a kiterjedt Széchenyi-irodalom.
- ¹¹ Inkább csak következtetni lehet a más helységekben följegyzett töredékes adalékokból arra, hogy a Dunántúl, sőt egész Magyarország több táján gyakorolták a reformkorban a püünkösdi paraszti lóversennyel kapcsolatos időszakos királyválasztást. Egyelőre nem tisztázott, hogy miért éppen a csepregi példát „reklámozták”?

- Lehet, hogy másutt már elmúlóban volt ez a hagyományos szokás, míg Csepregen még virágzott, mivel az ottani földbirtokos, az akkor modern lónemesítő törekvésekhez csatlakozva, eszmeileg és anyagilag is – nem alapítvánnyal, csak alkalmi pénzjutalmakkal – hozzájárult ahhoz, hogy a népszokás helyi változata az országos átlagnál hosszabb ideig fönmaradjon, ugyanakkor erősebben érvényesüljön saját földesúri patriarchális viszonya jobbágyaihoz. Néhány más helységben, ahol lófuttatás-hagyomány nem volt, hasonló elgondolások alapján vezették be újonnan a lóversenyzést, pl. Tállyán: *Tállyáról egy érdemes kéztől illy cikkelyt vettünk*, *Hasznos Mulatságok*, 12(1828), II. f. é. 311-313.
- ¹² V. S. A., *Pferderennen zu Csapring*, Beilage zum *Hesperus*, 1819, 18. sz., 101. Nagyon valószínű, hogy ennél korábban nem is adtak hírt a csepregi szokásról, hiszen talán nem véletlen, hogy ez az 1819. március 15-én beküldött német nyelvű közlemény időben oly szorosán követte Széchenyinek azt a köztudottan első, szintén német nyelvű értekezését a lónemesítés- és lóverseny-témában, amelynek utolsó részlete alig három és fél hónappal korábban látott napvilágot: *Husarenrittmeister S[zéchenyi István], Über die Zucht und Veredlung der Pferde, mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungerns, über Gestütte, Wettrennen u. s. w.*, *Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1818. november 21., 25., 28. és december 2., 369-380., 383-384.
- ¹³ ERNYEY József, *Legénybiróságok a Körnöcbányát környező német falvakban*, *Néprajzi Értesítő*, új sorozat 6(1910), 93-94.
- ¹⁴ EDVI ILLYÉS (sic) Pál, *Répcze Mellékének rajzolatja, Tördelék Levelekben*, *Szépliteratúrai ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez (= Koszorú.)*, 3(1823), 3-16.
- ¹⁵ *A' Püünkösdi Király a' Tsepregi lófuttatásban*, *Hasznos Mulatságok*, 8(1824), I. f. é., 258-262.
- ¹⁶ *Vö. Nemzeti és Hazai Vándor* (kalendárium), Pest, 1832, 15-16.
- ¹⁷ FRIED István: *A csepregi püünkösdi királyok (Adalék Jókai Mór forrásaihoz)*, *Soproni Szemle* (1971), 264.
- ¹⁸ CSATKAI Endre, *Kiveszett sopronmegyei népszokások*, *Sopronvármegye*, 26(1923), június 15., 2-3. és *Kiveszett néprajzi emlékek a csepregi járásban*, *Sopronvármegye*, 28(1925), október 1., 2.
- ¹⁹ FRIED István, *Csepreg és Csorna egy 1829. évi német lexikonban*, *Soproni Szemle*, 34(1980), 325-327. Romy [Karl Georg], *Csepregh. Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste...* Szerk. Ersch, J. S. – Gruber, J. G., Erste Section A–G, Zwanzigster Theil, Cos-Czwittinger, Leipzig, 1829, 276-277.
- ²⁰ Újra várossá nyilvánítása évében, 1995-ben egész Csepreg újraközlésben olvashatta is a *Csepregi Lapozgató* című időszak kiadványban Friednek a népszokásfelújítást megalapozó cikkét, bár jegyzeteitől megfosztva.
- ²¹ BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia, *Még egyszer a csepregi püünkösdi királyokról (Jókai forrásaihoz)*, *Soproni Szemle*, 55(2001), 3. sz. 163–179.
- ²² *Művészeti lexikon*, Szerk. Zádor Anna és Genthon István, II. kötet, F–K Bp., 1966, 238.
- ²³ D'Artagnan [Vay Sarolta], *Az első lófuttatás Pesten, Régi magyar társasélet*, II. kötet, Bp., 1900, 256. Az álnéven publikáló szerző személyét 1986-ban ismertette

- Steinert Ágota, a tárgyalt cikkgyűjteményből készült egykötetes válogatáshoz írott utószavában. A *Magyar Hírmondó* sorozatban Budapesten megjelent újrakiadás püünkösdi királyi közlésére Szojka Emese volt szíves föl hívni figyelmemet. Annak nyomán kerestem meg az 1900-as kiadást. A fenti kiadvány első kötetében, a 448. oldalon például Vay Sarolta is a „koszorus irónk” jelzöt alkalmazta a sok babért aratott Jókaira. Ez a kitétel annyira elterjedt akkortájt, a millennium idején, hogy a parasztságot görbe tükörben mutató sorozatában Gárdonyi ezeket a szavakat adta az ezredéves kiállítást megjárta falusi bírójának: „...láttam a kirájt is, kirájnét is... mög az haza koszorus költőjét, Jókai Mórt, noha épp akkor nem vót rajta...” Göre Gábor [Gárdonyi Géza], *Az nagy kiállításon szörzött tapasztalatok*, „Második eresztés”, [Bp.] Singer és Wolfner [1896 után], 6.
- ²⁴ A nagy jelentőségű 1827-es pesti lóversenyt az egykorú sajtó csupán a „fényes” jelzővel illette, pl.: *A’ Pesti fényes Pállyafutás...*, *Nemzeti Újság*, 1827. I. f.é., 27. Később kapta a megtévesztő „első” jelzöt, hiszen a modern lóversenyeket már 1802 óta szervezték Pesten. Széchenyi elérte, hogy 1816-tól kezdve a Bécs melletti Simmeringen, majd 1826-tól Magyarországon is, először Pozsonyban, majd 1827-től Pesten évi rendszerességgel tartsanak „pállyafutás”-t.
- ²⁵ D’Artagnan [Vay Sarolta], *Az első lófuttatás Pesten, Régi magyar társasélet*, II. kötet, Bp., 1900, 255. Vö. 23. jegyzet.
- ²⁶ EDVI ILLÉS Pál, *Püünkösdi*, *Vasárnapi Ujság*, 4(1857), 22. sz., 197. Edvinek a 14. jegyzetben hivatkozott leveleiben nincs szó a lófuttatásról.
- ²⁷ HUNFALVY János – Rohbock Lajos, *Magyarország és Erdély eredeti képekben*, Első szakasz, Magyarország, I. kötet, Darmstadt, 1856 (hasonmás: Bp., 1986), 286-289. Mivel a kötetben igen sok 1856-os és néhány 1857-es adalék is szerepel, azért legkorábban 1857-ben jelenhetett meg. Miért került a címlapra és természetesen a bibliográfiákba 1856-os évszám, arra nem találtam még magyarázatot. A hasonmás kiadás kísérő füzetéből (12. o.) a Rózsa György által a képekhez írt szövegből derül csak ki ennyi: „A könyv eredetileg folytatásokban látott napvilágot ... a megjelenés menete nem volt teljesen egyenletes.”
- ²⁸ I. m. 225-226.
- ²⁹ RÉSŐ ENSEL Sándor, *Magyarországi népszokások*, Kugler Adolf, Pest, 1866, 213-217. 1867-ben újranyomta Emich Gusztáv.
- ³⁰ *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850-1870*, szerk. Sándor István, Bp., 1977.
- ³¹ RÓHEIM Géza, *Magyar néphit és népszokások*, Bp., 1925, 295., Tátrai Zsuzsanna, *Jeles napok – ünnepi szokások. Népszokás – néphit – népi vallásosság*, főszerk. DÖMÖTÖR Tekla, Bp., 1990, 176. (Magyar Néprajz VII. kötet.)
- ³² *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850-1870*, szerk. Sándor István, Bp., 1977. 727.
- ³³ JÓKAI Mór, *A püünkösdi király*, Magyarország, I. kötet, Bp., 1888, 340-342. (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, III. kötet)
- ³⁴ I. m. 344-346.
- ³⁵ I. m. 336.
- ³⁶ Maurus Jókai, *Der Pfingstkönig*, Ungarn, Band I., Wien, 1888, 340-342. (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Band III.)

- 37 SOLYMOSSY Sándor, *Jókai és a magyar nép*, Ethnographia, 36(1925), 9–10.
- 38 BAKY Gyuláné – Standovárné Gárdonyi Vera, *Jókaitól – Jókairól*, Bp., 1975, 5.
- 39 I. m. 191-193.
- 40 BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia, *Még egyszer a csepregi püünkösdi királyokról (Jókai forrásaihoz)*, Soproni Szemle, 55(2001), 3. sz. 163–179.
- 41 Verebélyi Kincsőnek köszönöm, hogy fénymásolatban tanulmányozhattam az eredetét. Ezt a bibliográfiát ő is a 20. század végén kezdte tanulmányozni. – A „Tsepregi” bibliográfiai adata egyébként évtizedek óta be volt már sorolva a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára falukataszterében a Csepreg „lovas” mögé.
- 42 S[ebestyén] Gy[ula], *Réső Ensel Sándor előkészülete a „Népszokások” II. kötetéhez*, Ethnographia, új folyam 2(1906), 220.
- 43 A *varázs* kifejezéssel élt Fried István is: „Jókai...varázsolja elénk...a püünkösdi király választását”, *A csepregi püünkösdi királyok (Adalék Jókai Mór forrásaihoz)*, Soproni Szemle, 25(1971), 262.
- 44 SEBESTYÉN Gyula, *A püünkösdi király és királyné*, Ethnographia, új folyam 2(1906), 37-38.
- 45 ERNYEY József, *Legénybiróságok a Körmöcbányát környező német falvakban*, Néprajzi Értesítő, új sorozat 6(1910), 94.
- 46 RÓHEIM Géza, *Magyar néphit és népszokások*, Bp., 1925, 295.
- 47 DÖMÖTÖR Tekla, *Naptári ünnepek – népi színjátszás*, Bp., 1964, 116., uő, *Magyar népszokások*, Bp., 1972, 38. (ugyanakkor angolul, németül és franciául is megjelent a könyv), Bálint Sándor, *Karácsony, húsvét, püünkösdi*, Bp., 1973, 333-334., Dömötör Tekla, *Magyar népszokások*, 2. kiad., Bp., 1977, 38., uő, *Naptári ünnepek – népi színjátszás*, 2. kiad., Bp., 1979, 116., uő, *Magyar népszokások*, 3. kiad., Bp., 1983, 38., uő, *Naptári ünnepek – népi színjátszás*, 3. kiad., Bp., 1983, 116.
- 48 BOGDÁN István, *Régi magyar mulatságok*, Bp., 1978, 80.
- 49 A népszerű sorozatban elhangzott előadását milliók hallhatták és a 27 800 példányban megjelent kötetet is, ahol publikálta, sokan olvashatták: Tátrai Zsuzsanna, *Püünkösdi királyválasztás*, *Kis Magyar Néprajz a Rádióban*, szerk. Jávorka Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna, Bp., 1978, 285.
- 50 FORRAI Ibolya és Szemkeő Endre szíves szóbeli közlése.
- 51 *Tanítói előjegyzési és szaknaptár az 1907-ik közönséges évre*, szerk. Oszti Béla, Nagybecskerek, [1906] 153. Noha ezek az adatok 1906-beliek, bizonyára 1895-ben is már a Szombathely melletti községben, és nem egy másik megyében fekvő Szöllősön, kiváltképpen nem a Somogy megyei pusztán szolgált Kutassy. Helységnévtárak ezt a római katolikus kisközséget korábban *Nagy-Szöllős*, majd 1888 és 1898 között – négy-kilenc más hazai hellyel együtt – egyszerűen *Szöllős*, majd a 20. században a mellette folyó patakra utalva a végérvényesen megkülönböztető *Gyöngyösszöllős* néven tartották nyilván.
- 52 BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia – Katona Edit, *Anna Peirin hímzésének múzeumi pályafutása*, Néprajzi Értesítő, 81(1999) 5–48.

Botka Ferenc

UTÓÉLET – VÁLTOZÓ VILÁGBAN

A kultusz kutatás alaptétele szerint az évfordulós megemlékezések célja az ünnepelt érdemeinek, jelentőségének újabb és újabb megindoklása, rögzítése, jobbik esetben kísérlet a művek elemzésére, mélyebb megértésére.

*

Déry Tibor halálának huszonötödik évfordulóján több szempontból is ez utóbbi szempont kívánkozik az élre. S nemcsak azért, mert lassan letelik az a sokat emlegetett purgatóriumi időszak, amely általában elbillenti a mérleget - feledést vagy a klasszikusoknak járó elismertséget hozva. A letisztulásnak és mérlegelésnek ez az évfordulója ugyanakkor azért sem a szokványosok egyike, mert időközben gyökeres társadalmi változások következtek be, s ezek a gazdaságban, a politikában s a kultúrában is mélyreható változásokat hoztak. Olymértékben, hogy amit egykor Déry életében pozitívnek mondtak, arról ma az ellenkezőjét halljuk; ami korábban „lenn” volt, azt ma a történelem kereke a magasba emelte - legalábbis ezt állítják a leegyszerűsített és hangos népszónoki vélekedések.

Persze, hogy a valóság ennél sokszorosán bonyolultabb, de Déry Tibor munkásságának a megítélése mintha igazolni látszana a fenti primitív megközelítést. Műveinek ismerete és elismertsége halványulóban, már-már eltűnőben. Tünetként elég emlékeztetnünk, hogy nyolc évvel ezelőtt születésének századik évfordulójáról még minden napilap megemlékezett, nem szólva az irodalmi folyóiratokról, a rádióról és televízióról. Ezzel szemben ma, 2002-ben az új évfordulóról egyedül a *Nők lapjában* olvashattunk egy rövidke glosszában.¹

Amikor konferenciánk szervezése megindult, s az irodalomtudományi szakma érdeklődve fogadta a számvetés gondolatát, kezdetben azt fontolgattam, mi lenne, ha az eltávozott és a feledésbe kényszerített nevében írnék köszöntőt a jelenlévőkhöz, amely felsorolná a róla elterjedt méltatlan pletykákat, félreértéseket és csúsztatásokat. Hamarosan rájöttem azonban arra, hogy minden tetszetőssége ellenére ez a gesztus nem illene az érdekelthez. nemcsak azért, mert szöges ellentétben áll Déry közismert

büszkeségével, hanem, mert a tiltakozásnak ez a formája szükségszerűen leegyszerűsítene, s így nem lenne elég meggyőző és eredményes.

Maradtunk tehát a szokványos formánál – a tények szűkszavú, ám hiteles felsorakoztatásánál.

1977-et követően Déry műveinek megjelentetésében a folyamatosságot elsősorban az életműkiadás jelentette. 1979-ben a Szépirodalmi Kiadó közzétette cikkeinek *Botladozás* című gyűjteményét, majd 1982-ben a sorozatot záró *A napok hordalékát*. A többi mű újraközlését ezt követően elsősorban az *Olcsó Könyvtár*, a *Diákkönyvtár*, majd a *Magyar Remekírók* sorozatai vállalták.² Önállóan egyedül a *Kedves bópeer...!* (1979), a *G. A. úr X.-ben* és *A kiközösítő* (1983), illetve a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (1988) jelent meg a hivatalos (állami) könyvkiadók gondozásában ugyanakkor azonban már ekkor is voltak évek – 1983 és 1987 között – amikor e tekintetben teljes csönd honolt itthon Déry körül. (Hacsak nem vesszük tekintetbe 1986-ban *Az ámokfutó* kispéldányszámú és szűk körben hozzáférhető múzeumi kiadását.)

A külföldi publikációk időbeli megoszlása hasonlít a hazaihoz; mennyiségileg az is csökkent, bár átfogja az egész életművet: *Az óriáscsecsemőtől A befejezetlen mondaton* és a *Feleleten keresztül A félfülüig* és a *Kedves bópeer...!-ig*.³ Végül itt említjük meg a szomszéd országok magyar nyelvű utánközléseit is, amelyek sorában a romániai *Kriterion* kötetei álltak az élen.)⁴

A róla szóló írások követték a kiadásokból is kivehető irányt. A napi kritikák mechanikusan ismertették a recenzálásra váró kiadványokat; igaz, a sajtó időnként helyet adott egy-egy érdeemes eszmecserének is, mint például a TIT és a Rádió közös sorozatában, a *Gyorsuló időben* megtartott *Az irónia Déry Tibor műveiben* című kerekasztalbeszélgetés.⁵ Ehhez kapcsolódva megállapítható, hogy ekkor még változatlan maradt az író pályája iránti irodalomtörténeti érdeklődés: Szalai Anna *Cseresforgalom* című kismonográfiában elemezte a magány és közösség viszonyát Déry regényeiben (1982), Oltyán Béla kandidátusi értekezésben foglalkozott a pályakép egyik meghatározó elemével (*Déry Tibor parabolái*, 1985)⁶, s helyel-közzel egyetemi szakdolgozatok is készültek, mint például Temesi Ferencé – Déry lírájáról vagy Mesterházi Gáboré a pályakezdés kérdéseiről.⁷ Mindez ugyanakkor nem fedheti el az író emléket, életművét körülvevő légkör lassú lehülését, aminek egyfajta velejárója volt, hogy a napilapokban érdemi közlemények hiányában⁸ megsaporodtak a nem túl súlyos életrajzi visszaemlékezések.

Ezt a folyamatot az író hagyatéka körüli huzavona érzékelteti a legbeszédesebben. 1979 őszén még rendben megtörténik a Varga Imre készíttette síremlék ünnepélyes felavatása a Farkasréti temetőben⁹, majd a szoboravatás és emléktábla állítás is Tamás-hegyen.¹⁰ A feleség, Böbe néhány héttel később bekövetkezett halála után azonban gondok keletkeztek. A házaspár örökös nélkül hunyt el. A végrendelet a vagyont egy kuratóriumra bízta azzal, hogy a kéziratokat, a könyvtárat, a relikviákat adja át a Petőfi Irodalmi Múzeumnak; az ingatlanokat azonban pénzzé kellett tennie, hogy alaptőkéjét megteremthesse. Kézenfekvőnek látszott: az egyiket érdemes lenne az államnak megvennie, hogy ott emlékházat rendezzen be. Ám a rendszer állítólagos „kegyeltjének” az otthonára nem tartott igényt sem az állam, sem Veszprém megye. Végül mindkettőt Kodály Zoltán özvegye vette meg, aki úgy vélte: új magántulajdonával azt tesz, amit jónak lát. Egyik első dolga volt, hogy a Tamás-hegyi villából kitessekelte Sigmond Olivér nemrég felavatott szobrát és a Déry alkotómunkásságára utaló emléktáblát. Az irodalmi nyilvánosság ugyan tiltakozott, de „felülről” most sem kapott támogatást. Az eltávolított emlékek csak hosszú idő után találták meg végleges helyüket: a tábla a balatonfüredi Lóczy Lajos gimnáziumban, a szobor a tóparti Tagore sétányon.¹¹

Az íróval szembeni ellenérzéseket a legnyíltabban egy végzős egyetemista, Sneé Péter szakdolgozata fogalmazta meg a nyolcvanas évek elején – az ifjúság szókimondásával és szigorával. Ráadásul a börtönt követő „megalkuvásban” látta Déry alkotásainak meghatározó motívumát, egyben azt is sugallva, hogy Déry jóléte és elismertsége egyenes arányban áll a politikai vezetéssel való szoros kapcsolataival.¹² Véleményével nem állt egyedül, lényegében véve hasonlóan vélekedett a formálódó ellenzék is a *Beszélő* induló számaiban.¹³ (Sneé mentségére legyen mondva – néhány év múlva nagyobb beleérzéssel és megértéssel idézi fel Déry alakját, ekkor már felpanaszolva műveinek halványuló jelenlétét.)¹⁴

Az első évtized utóéletének mérlegét Sükösd Mihály vonta meg *Déry hiánya* címmel 1987-ben, szembesítve az életművet az irodalom új értékeivel, többek között az új regénnyel, s elkeseredve állapítva meg, hogy irodalmi köztudatunk Kazinczy óta csak vagy-vagyokban tud gondolkodni, s az új nevében elfordul a régitől.¹⁵

Mindezzel természetesen egyetértve – ma már úgy látjuk, hogy a kérdés valamivel bonyolultabb, ha többszörös áttételen is, de a változásba

belejátszott, hogy az 1977 és 1987 közötti évtized alapvetően különbözik az azt megelőző tíz évtől, amikor még erőteljesen érvényesültek az új gazdasági mechanizmus előnyös hatásai: a nemzeti jövedelem 1966–1970 között évi 6,8 %-os, 1971–1975 között 6,5 %-os volt,¹⁶ s a szocialista társadalmi berendezkedés életképességét látszott alátámasztani. Ezzel szemben a nyolcvanas éveket a lassú stagnálás, a Nyugatnak való eladósodás, majd a helsinki értekezlet nyomán az eszmék szabad áramlása és a demokratikus ellenzék megerősödése jellemezte. Amihez – ismét csak távolról és közvetetten hozzá kell számítanunk a kultúra szerkezetének világméretű változásait, a sokat emlegetett guttenberg galaxis zsugorodását, a vizualitás előretörését. Mindez régimódi színezetet adhatott Déry elkötelezettségének és „hagyományos” kifejezőmódjának. „Hanyatlása” legfontosabb okának azonban végső soron a vele kapcsolatos ismeretek hiányát és hamis legendák, látszatok felerősödését látjuk. Hogy „komformista” volt, hogy „futtatottan” minden egyes sora megjelent, hogy rendkívüli anyagi jólétét politikai kivételezettségének köszönhette.

Nem e suba alatt terjedő vádak cáfolata a feladatunk, de nem hallgathatjuk el, hogy a valóságban Déry számos írása, így a *Sirályháton* című novellája és a *Dr. Nikodémusz Lázár híres útikalandjai* kisregénye még élete utolsó éveiben sem kaphatott nyomdafestéket, hogy az *Ítélet nincs*, az *Ének a városról*, a *Kyvagiokén* című írásaiból pedig hosszú passzusokat hagyott ki a cenzúra;¹⁷ nem szólva arról, hogy időskori szkepszise gyökereiben támadta a szocialista eszméket lobogtató politikai gyakorlatot s általában civilizációnk pusztító eltömegesedését.

S nem hagyhatjuk szó nélkül az anyagi kivételezettség körüli mendemondákat sem. A Lotz utcai ház és a Tamás-hegyi „tanya” ugyanis nem állami juttatás volt: írói jövedelem állt mindkettő mögött; s ennek is nagyobbik részét a külföldi fordítások adták. Mindezt és a „futtatást” érdemes szembevetni az egykori Kiadói Főigazgatóság nemrég közzétett iratanyagával az 1961–1970-es évekből.

1964-ben Dérynek itthon egyetlen munkája, a *G.A. úr X.-ben* jelent meg – szemben Illyés Gyula kilenc, Passuth László hét, Németh László és Szabó Magda négy-négy kötetével. ugyanakkor 1966-ban Déry hét könyvéért kapott külföldön honoráriumot (a hazai szerzők közül egyedül Lukács György előzte meg tizenegy kiadással), ugyanakkor itthon változatlanul csak egy művel, *A kiközösítővel* szerepel a listán. Ami pedig magát a jövedelmet illeti: 1971-ben – Déry csupán a hetedik a legmagasabban

dotált írók között rangsorában. E számokat érdemes pontosan is felidézni (bár az előítéletek és csúsztatások ellen nehéz s nagyon kis hatású a tényekkel való érvelés): Az első helyen Berkesi András áll 1 727 805 forinttal, követői: Németh László (1 027 613), Illyés Gyula (955 044), Szenes Iván (873 303), Passuth László (829 313), Juhász Ferenc (621 292), Lukács György (508 400), Déry Tibor (482 300) és szoros követői: Örkény István (470 100), Szakonyi Károly (357 247). A számok természetesen forintban értendők – és önmagukért beszélnek.¹⁸

Végül nem hagyhatjuk említetlenül azt a kevésbé ismert momentumot, amely szintén hozzájárult Déry jelképes elmagányosodásához – s ez az érdekelt egykori szabadcsapatos magatartása: a maga útját járva nem kívánt csatlakozni sem a kurzushoz, de az ellenzékhez sem. Szándékát a legegységesebben élete utolsó évében nyilvánította ki, amikor nemzedéktársaival együtt nem írta alá a cseh liberálisok, a Charta 77 üldözése elleni tiltakozást.¹⁹ Politikai – művészi magányosságának maga is tudatában volt, s néhány évvel korábban az alábbiakban jellemezte azt egy német újságírónak adott interjújában:

„Magyarországon (ma) – mint minden diktatórikusan kormányzott országban – két társadalom létezik: az egyik éles, talán hallgatólag ellenzőként lép föl; a másik védelmezi a fennállót. Világosabban kifejezve: egy írónak sok olvasója lehet akik – az ellenzékéből valók – benne vélik megtalálni a nyelvüket. Ezáltal több olvasója van, mint amennyit tulajdonképp megérdemelne. A társadalom másik része, amelyik a fennállót óvja és védelmezi, ez esetben természetesen elutasító magatartást tanúsít az íróval szemben. A baj az, hogy a mi átpolitizált világunkban minden szót politikusan mérlegelnek és magyaráznak. Ebből következik, hogy az írókat mindeket oldalról félremagyarázzák; még ha objektív valóságot fejez ki, akkor is meghamisítják azáltal, hogy két réteg másképp értelmezi.”²⁰

Írói szándék és a társadalmi befogadás ellentéte tovább tágult a rendszerváltozást követően. Déry közismert szocialista meggyőződését sokan eleve azonosították azzal, ami megbukott. A „nagy kísérlet” maradéktalan hívét láttatták benne, akinek életműve a fordulatot követően egyszerűen értékét veszítette, s „döglött kutyaként” a történelem szemétdombjára utasították.²¹ – Elég szerencsétlenül éppen ez idő tájt jelent meg a Déryt egyébként tisztelő Eörsi István *A kompromisszum* című drámája is (Békéscsaba, 1992), amely az író állítólagos „kiegyezését” tűzte pellengérré. – A kérdést máshonnan megközelítve: a szellemi élet

nagy „átrendeződésében” Déry csoporton/szekértáboron kívül maradt, s ő, aki már nem védhette magát – egyfajta bűnbakká nevezetett ki, aki-ről nyugodtan lehetett bármit állítani.

A hallgatás, az elhallgattatás különösen a könyvkiadás területén volt a legfeltűnőbb. Az asztalfiókban maradt *Sirályháton – Dr. Nikodémusz Lázár útikalandjai* (1993) közreadását követően mindössze három olyan mű akadt, amelyben üzletet láttak közreadóik: a *Niki* (1994, 1995) – néhány rövidebb elbeszélés kíséretében²², a hajdan nagy sikert arató *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (1993, 1998)²³, illetve a börtönhöz köthető *G. A. úr X-ben* (1998). Az elbeszélések önálló felelevenítésére egyedül egy vidéki kiadó vállalkozott *A portugál királylány* címmel (1999)²⁴, illetve egy tágabb érdeklődésű válogatás, amely a *Kossuth díjas Írók* című sorozat számára kívánt képet adni az egész életműről (2002). A teljesség kedvéért meg kell még említenünk egy „bújtatott” publikációt *A magyar dráma gyöngyszemei 12., Avantgárd színművek* című kötetében (2000), amely *Az óriáscsecsemőt* is közzétette; továbbá a Hungar Hotels egy tiszavirág-életű és kispéldányszámú vállalkozását, amely szálloda-vendégeinek ingyen kínálta olvasásra – és elvitelre – *Holibri* című sorozatát, illetve annak első füzetét, Déry *Szerelem* és *A portugál királylány* elbeszéléseinek német és angol fordítását (*Liebe-Love*, 1992.)

Megjegyezzük: a rádió és a televízió a könyvkiadásnál jóval bőkezűbb volt. Déry születésének százéves évfordulóján előbbi műsorra tűzte *Az óriáscsecsemőt* és *A kék kerékpáros* című abszurd drámákat, utóbbit többször is felelevenítette *A befejezetlen mondat*, a *Szerelem*, a *Simon Menyhért születése* című filmeket – feltehetően előnyös anyagi megfontolásokról is.

Az irodalomtörténet szerencsére továbbra sem követte a negatív közvélekedést. Pomogáts Béla 1989 őszén Déry 1956-os szerepére emlékeztetett²⁵, Horgas Béla és Levendel Júlia által közzétett *Leveleskönyv* (1989) című gyűjtemény a korábbi évtizedek szellemi ellenállását dokumentálta, s nyilvánosság elé tárta Déry és a felesége közti levelezést a börtönévek alatt. Standeisky Éva alapműnek tekinthető monográfiájában (*Az írók és a hatalom*, 1996) rajzolta meg 1956 történéseit, a forradalmárok elleni repressziót és a kádári konszolidáció kezdetét. Mindebben értő beleérzéssel idézve fel Déry letartóztatását és visszatérését (a maga ellentmondásaival). S nem hagyhatók említés nélkül azoknak a kutatásai sem, a Párizsban élő Georges Baalé, Bori Imrée, Deréky Pálé, Kiss Endrée, akik Déry dadaista és szürrealista korszakának értelmezésében

érték el kiemelkedő eredményeket.²⁶ (Georges Baal azzal is, hogy a Pompidou központban előadatta *Az óriáscsecsemőt*, majd az *Ébredjétek fel* című hosszú költeményt 1991-ben, illetve 1992-ben.) Külön hívjuk fel a figyelmet ezúttal is a visszaemlékezőkre, akik emberközelbe hozták Déry hétköznapijait és alkotásainak keletkezését, sorsát. Domokos Mátyás és Réz Pál beszélgetésére például, amely a *G.A. úr X-ben* megjelenése körüli huzavonát idézte fel;²⁷ Abody Béla írásaira, akinek *Emlékeztem pályája* (1987) című kötetének java részét a Déryre vonatkozó részletek töltik ki. Vagy a Petőfi Irodalmi Múzeum *Kortársak Déry Tiborról* című interjú-gyűjteményét 1994-ből, amelyben tizennyolcan mondták el emlékeiket; majd 1995-ben Pomogáts Béla *Vázlat az egészről* címmel egybegyűjtötte elemzéseit, az író tizenegy regényéről mondják el érdekesebbnél érdekesebb emlékeiket. – Bár nem hallgathatjuk el, hogy az egyre nagyobb számban jelentkező memoárirók között számosan akadtak, mint például Szántó Piroska, Karinthy Ferenc vagy Heller Ágnes, akik ezt a műfajt használták fel arra, hogy Déry iránti ellenszenvüket kinyilvánítsák.²⁸ Vas István egyenesen butasággal hozza egykori barátjának politikai magatartását összefüggésbe;²⁹ majd azt állítja, hogy állítólagos kártyaadósságainak rendezése miatt kért és kapott 1944 őszén kétezer forintot Márai Sándortól, – elfeledve azt a ma már közismert tényt, hogy ezekben a hónapokban Déry intézkedését nem a kártyázás, hanem a törvényen kívül rekesztettek segítése, bűjtatásukhoz szükséges pénzüsszegek felhajtása és közvetítése jellemezte.³⁰ (Szomorú, hogy e sokszor nem is tudatos ferdítéseket – köztük Heller „állítását” Déry „korrupt” természetéről – nehezen vagy alig ellensúlyozzák azok a visszaemlékezők – mint például a lengyel ellenállás vezető egyénisége, Herling-Grudinski vagy Tamás István, a *Népszabadság* egykori munkatársa, akik az író hiteles nézeteiről vagy a hatalommal való folyamatos huzakodásairól – és nem „kiszolgálásáról” – szólnak.³¹)

Végül alszerénység lenne szó nélkül hagynunk saját munkálkodásunkat, amely a filológia eszközeivel igyekezett Déry különféle szellemi kapcsolódásait megvilágítani a *Déry Tibor és Berlin* (1994) a *Megnyugodva és megbékélve* (1994) és *Déry Tibor feleletei avagy a befejezett mondat* (1994) című tanulmányköteteinkben, illetve a *Déry Archívum* című kiadványsorozatban, amely az írónak az életmű-kiadásból hiányzó írásait tette, illetve teszi közzé – immár a közeljövőben megjelenő kilencedik és tizedik kötetében.

A kilencvenes évek Déry képére tekintve ugyanakkor nem tagadható, hogy az irodalomtörténet-írás viszonylagos aktivitása ellenére – az

idő előrehaladtával – az tovább halványodott. Az író születése századik évfordulójának nyomtatott megemlékezései – amelyekhez hozzá kell tennünk a Petőfi Irodalmi Múzeumban tartott konferenciát és annak előadásait közlétező *D.T. úr az X-ben* (1995) című kötetet is – még azt mutatják, hogy az író többé-kevésbé jelen van a nyilvánosságban, ám nem feledtethetik, hogy a magyar nyelvterületen egyetlen városban, Újvidéken tartották fontosnak, hogy napilapban, a *Magyar Szóban* és folyóiratban, a *Híd*ban különszámként terjedelmes és tartalmas összeállításokban (Bányai János, Bori Imre, Cseh Márta, Fehér Katalin, Franyó Zsuzsanna, Gerold László, Horkai Kiss Éva, Láncz Irén, Toldi Éva, Utasi Csaba írásaival) használják fel az évfordulót arra, hogy az ünnepelt munkásságáról érdemi méltatást adjanak. Részeként annak a folyamatnak, amely már negyedszázada élénk érdeklődéssel kísérte Déry avantgárd korszakát az újvidéki egyetemen³².

A kilencvenes évek második felében a korábbi negatív folyamatok tovább erősödtek. A csend Déry körül tapasztalhatóan növekedett. Az okok ismerősek, a felsoroltakhoz talál nagyobb hangsúllyal tehető hozzá az 1977 után „színre lépő, az elbeszélésmódot lényegileg módosító posztmodern szerzők jelenléte, akik bizonyos mértékig Déry Tibor köpönyegéből bújtak elő, s akik 1985-től a Déry Alapítvány jutalmazottjai is voltak.”³³ S csendben, időnként nem is nagyon rejtőzködve jelentkezett egy kártékony fertőzőet – az antiszemitizmus is.³⁴ Déry 1989 után kialakult „prügelknabe” szerepéhez tartozik, hogy ugyanakkor az ellenkező oldalról viszont azzal vádolták: munkásságával tevékenyen hozzájárult a magyar irodalom zsidótlánításához.³⁵

Ilyen körülmények között eseményszámba ment a Rubicon kiadó *Magyar Génius* (2001) című tanulmánykötete, amely Tarján Tamás tollából méltó szinten és környezetben méltatta Déry írói teljesítményét; illetve az Alexandra Kiadó már említett *Kossuth Díjas Írók* sorozata, amelyben Pomogáts Béla portréja és válogatása mutatta be a kitüntetettet.

E kötetnél külön is meg kell állnunk, mert koncepciójában példaértékűen tanulmányozható az az irodalompolitikai törekvés, hogy a 21. századba is átmentse Déry írói értékeit. Oly módon, hogy az életműből kiemeli azokat a szálakat, amelyek elnyerhetik korunk új olvasójának az elismerését; más szóval – azokat a vonatkozásokat, amelyek az előző rendszer bírálatát tartalmazzák, mindenekelőtt Déry 1956-os szereplését és börtönbüntetését. A törekvés méltánylásra érdemes, s ugyanakkor hatásos is, hiszen az életrajznak ezeket a részleteit az író ellenfelei is

elismerték – már a nyolcvanas években.³⁶ Hogy ez a törekvés mennyire élő, azt nemcsak a börtönben írt *G. A. úr X-ben* újrakiadása, hanem a róla írt tanulmányok megszorodott száma is látványosan alátámasztja.³⁷

Az évfordulót megtisztelő konferenciához közeledve ugyanakkor nem hallgathatjuk el kétségeinket sem: helyes-e ha a kor felszíni mozgásaihoz igazodva az irodalomtörténet csak azt vizsgálja, ami így látószögébe sodródik? Nem az-e a feladata, hogy az életmű egészét vizsgálja, s nyíltan, pontosabban: elemezve szóljon annak „kényes” kérdéseiről, netán ellentmondásiról is? Nem hamisítjuk-e meg Déryt, ha nem szólunk politikai naivitásáról, tévesnek bizonyult gesztusairól, egyes művek, így a *Felelet* látványos nekilendüléséről, majd kudarcáról?

Talán nem tévedünk, ha az egész mellett kardoskodunk: a konferencia szervezőinek azon szándékát kifejezve, hogy a megszólalók hitelesen és tényszerűen járják körül az életmű régi és új vonatkozásait, megfogalmazva azok legfontosabb üzeneteit – az élet, a világ változásainak szenvedélyes megfigyelését, a kételkedő és kritikus gondolkodás szabadságát és sokszínűségét.³⁸

Közös munkánkkal, erőfeszítéseinkkel talán hozzá tudunk így járulni Sükösd Mihály már öt évvel ezelőtt megfogalmazott proficiájához: lesz még Déry időszerű.³⁹

JEGYZETEK

- ¹ *Déry Tibor – a Képzelt riport... szerzője.* = *Nők Lapja* 2002. aug. 14. 33. sz. 10.
- ² *Az Olcsó könyvtárban a Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról – A félfülű* (1979), *a Vidám temetés* (1983) és *A kiközösítő* (1987), *a Diákkönyvtárban a Niki és más történetek*, (1979) illetve *a Niki s egyéb elbeszélések* (1989), *a Magyar Remekírókban A befejezetlen mondat* (1980) és *a Válogatott versek, kisregények, novellák - Ítélet nincs* (1990).
- ³ Minthogy műfajunk nem a bibliográfia, elégedjünk meg annak rögzítésével, hogy *Az óriáscsecsemőnek francia* (1983) és angol (1993), *A befejezetlen mondatnak cseh* (1980) és nyugatnémet (1986), *a Felelet első kötetének cseh* (1987), *a Nikinek finn* (1979), nyugatnémet (1984), *a G.A. úr X-bennek lengyel* (1979) és katalán (1992), *A kiközösítőnek kelet-német* (1979), *a Kedves bópeer...!-nek dán* (1979), francia (1979), észt (1982) és német (1991), *az Ítélet nincsnek svéd* (1989), *A félfülűnek lengyel* (1979) és szerb (1991), valamint az elbeszéléseknek egy *Fröhliches Begräbnis* című válogatása jelent meg.
- ⁴ *L. A befejezetlen mondat* (Bukarest, 1978), *Niki* (Újvidék, 1979), *G.A. úr X-ben* (Bukarest, 1989).

- ⁵ *Az irónia Déry Tibor műveiben.* BÉLÁDI Miklós, BODNÁR György, POMOGÁTS Béla, SZABOLCSI Miklós beszélgetése. = Jelenkor 1980. jún., 6.sz. 549–557.
- ⁶ Munkája sajnós könyv alakban nem jelent meg. Kutatásainak terjedelmes részpublikációt Déry Tibor és *Berlin* (1994) című könyvünk 92. oldalán összesítettük.
- ⁷ Részközléseik: TEMESI Ferenc: *Déry Tibor költő világa.* = Új Írás 1991. máj., 5.sz. 74–82., MESTERHÁZI Gábor: *Déry pályájának indulása.* = Irodalomtörténet 1994. 1/2.sz. 148–155.
- ⁸ L. pl. GARAI Gábor: *Törmelék Weimarból, Wartburgból.* = Magyar Nemzet 1985. dec. 24., Nemes György: *Déry Tibor az ÉS munkatársa.* = Élet és Irodalom 1986. febr. 14. 7. sz. 5., Baráth Lajos: *Déry tejeskávéja.* = Magyar Nemzet 1987. febr. 28. 50. sz. 5.
- ⁹ Az avatóbeszédet Juhász Ferenc mondta, 1. *Déry Tibor két éves hiánya.* = Új Írás 1979. dec. 12., 12. sz. 71–72.
- ¹⁰ A mellszobrot Sigmond Olivér készítette, az avató-ünnepségen Illyés Gyula emlékezett az íróra, 1. SZEKÉR Ernő: *A füredi köszöntő emléke.* = Napló (Veszprém) 1982. aug. 18. – Az avató-beszéd teljes szövege: *Déry Tibor – a Helikonján.* In I. Gy.: *Naplójegyzetek 1979–1980.* Bp., 1994. 140–143.
- ¹¹ Új felavatásaik (az emléktáblái): POMOGÁTS Béla: *Kertből az országútra.* = Élet és Irodalom 1982. nov. 19. 47.sz. 2., (a szoboré): LŐRINCZE Lajos: *Képzelt beszélgetés egy szobor avatásán.* = Tiszatáj 1989. nov., 11.sz. 44–49. – A jogi huzavona fő vitaírása: Tamás István: *A Déry-villa titka.* = Élet és Irodalom 1986. máj., 5. – A helyi kultusz összefoglalása: PRAZNOVSZKY Mihály: *Az író és a táj kapcsolatának megközelítési lehetőségei.* In *D. T. úr X.-ben.* Bp., 1995. 100–114.
- ¹² SNEÉ Péter: *Az 1956 utáni Déry.* = Irodalmi Újság 1986. 1.sz. 11–16.
- ¹³ Pl. az 1982-ben megjelent *Zabolátlan szerkesztők és Aki dolgozik boldogul* cikkek rövid utalásait, in *Beszélő.* Összkiadás. Bp., 1992. 1. köt.
- ¹⁴ SNEÉ Péter: *A hézagok metsző, süvítő jó szele.* = Stádium 1991. 3.sz. 46–52.
- ¹⁵ SÜKÖSD Mihály: *Déry hiánya.* = Élet és irodalom 1987. szept. 18. 38. sz. 5., 8.
- ¹⁶ L. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Bp., 2000. 440.
- ¹⁷ E szövegeket és „történeteiket” 1. a *Déry Archivum Barátságos pesszimizmussal* c. kötetében.
- ¹⁸ In *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból 1961–1970.* Szerk. Tóth Gyula. Bp., 1992. 228–230., 359–361., 501–516.
- ¹⁹ A kérdés részleteit 1. Dérynek a Charta 77-ről adott interjújának bevezetőjében: *Barátságos pesszimizmussal.*
- ²⁰ Eredeti megjelenése: Adalbert Reif: *Zwischen Vision und Wirklichkeit.* = Die Tat (Zürich) 1972. aug. 5. Nr. 182.21–22. – CSALA Károly fordítása: *Barátságos pesszimizmussal.*
- ²¹ L. BÁN Zoltán András kritikáját a *Sirályháton – Dr. Nikodémusz Lázár híres útikalandjai* c. kötetéről *Virágnyelven.* = *Beszélő* 1993. júl. 17. 28. sz. 28.
- ²² *Két asszony – Szerelem - Niki* (1994) a Cicero kiadásában, *Niki és más történetek* (1994) a *Kutyatár, Niki – Szerelem* (1995) a *Matura Klasszikusok* c. sorozatban.
- ²³ 1993-as kiadásában *A félfülű* c. kisregény is megtalálható.
- ²⁴ A Réz Pál szerkesztette kötetet a pécsi Jelenkor kiadó jelentette meg.

- ²⁵ POMOGÁTS Béla: *Atlantiszi emlékeim*. Magyar Napló 1989. okt. 27. 3. sz. 6.
- ²⁶ Georges Baal munkái közül elsősorban a *Le bébé géant* lyoni kiadásához készült tanulmányait, az *Arion* 1988-as kötetében megjelent, az *Énekelnek és meghalnak* kötetéről írt dolgozatát, illetve a magyar szürrealizmust dokumentáló kötet, a *Mélusine* (Paris, 1995) körüli fáradhatatlan munkáját említjük. L. még Deréky Pál értő elemzését a *A vasbetontorony költői* c. kötetében (Bp., 1992. 23–27.), Kiss Endre összehasonlító szemlét *Az óriáscsecsemőről* az Eva Reichman szerkesztette *Avantgardistische Literatur aus dem Raum der (ehemaligen) Donaumonarchie* c. tanulmánykötetben (St. Ingbert, 1997. 63–70.), s nem hagyhatjuk említetlenül két fiatal: Seregi Tamás és H. Nagy Péter megközelítéseit ugyancsak *Az óriáscsecsemőről* a *Literatura* 1998. 4. számában. (Bori Imre kezdeményezése nem kíván adatolást.)
- ²⁷ DÉRY Tibor: *G.A. úr X.-ben*. DOMOKOS Mátyás sorozata. Beszélgetőtárs: Réz Pál. = *Forrás* 1994. 2. sz. 55–61.
- ²⁸ L. SZÁNTÓ Piroska: *Bálám samara* (1982), KARINTHY Ferenc *Napló* (1993), HELLER Ágnes *Bicikliző majom* (1998) című köteteit.
- ²⁹ MESTER Ákos interjúja: *Egy író nem lehet úriember*. Vas István az ötvenes évek irodalmi megpróbáltatásairól. = *168 óra* 1989. aug. 22. 16. sz. 20–21.
- ³⁰ VAS István: *Déry Tibor és a kártya*. = *Kortárs* 1991. jún. 6. sz. 20. – Az ellenállási mozgalomhoz 1. Demény Pál és Déry beszélgetését a *Barátságos pesszimizmussal* c. kötetben.
- ³¹ L. HERLING-GRUDINSKI: *Déry Tibor a kádári amputációról*. = *Magyar Napló* 1991. jún. 14. 4. sz. 26., vagy Tamás István: *Déry és a Népszabadság*. In *D. T. úr X.-ben*. Bp., 1995. 127–132.
- ³² E céltudatos munka maradandó emléke a *Hungarológiai Intézet Értekezések monográfiák sorozatának* 10. *A magyar irodalmi avantgardról* című füzete (1985), amelyben Bori Imre, Thomka Beáta és Utsi Csaba írt Déryről.
- ³³ L. SEREY Éva: *A lázadó vízcsöpp* c. írását Déry születésének századik évfordulóján. = *Élet és Irodalom* 1994. okt. 21.
- ³⁴ Először 1994-ben találkoztam vele, amikor egy napilapnak felajánlottam a Ruffy Péterrel készített interjúmat Déryről. Egy volt kollégám somolyogva jegyezte meg: – Jól választottad az interjúalanyt, az biztosan „elviszi” Déryt. Csak lassan fogtam fel akkor is a célzás egyértelmű háttérét.
- ³⁵ HELLER Ágnes: *Zsidótlanítás a magyar zsidó irodalomban*. In *A határ és a határolt*. Törprengések a magyar zsidó irodalom létformáiról. Szerk. Török Petra. Bp., 1997. 349–362.
- ³⁶ E jelenség jól érzékelhető a *Beszélő* évfolyamaiban, amelyek közlik Dérynek a Petőfi Kör sajtóvitáján elmondott beszédét (18. sz.) illetve néhány kortársának, Erdei Sándornak, az Írószövetség egykori titkárának vagy Vásárhelyi Miklós-nak a visszaemlékezéseit (17., 24–25. sz. In *Beszélő*. Összkiadás. Bp., 1992. 2. köt. 532–553., 446–460., 3. köt. 338–347., 485–495.)
- ³⁷ A regény első friss szellemű elemzése: Urbán László: *Déry utazása X.-ben*. = *Új Írás* 1989. júl. 7. sz., 97–103.
- ³⁸ WUTKA Tamás: *Déry Tibor üzenete*. = *Lyukasóra* 2000. jan. 1. sz., 28.
- ³⁹ SÜKÖSD Mihály: *Déryre nézve*. = *Népszabadság* 1997. aug. 18. 192. sz. 10.

Alabán Péter – Nagy Sándorné Virág Anna

A DOMAHÁZI „HADAK” RAGADVÁNYNEVEINEK EREDETE

A nyelvészeti és a lokális társadalmakat vizsgáló településtörténeti kutatások számára az írott emlékeken kívül főként a földrajzi nevek (helynevek) és a személynevek tanulmányozása szolgálhat közös forrásként. Utóbbi különösen fontos adalékokat nyújthat az egyes nemzetségek, családok, vagyis a helyi közösség történetére, eredetére vonatkozóan. Gyűjtésünk egy kismemesi többségű, Borsod megyei településen vizsgálja a ragadványnevek keletkezési körülményeit, alakulásának változásait és legfőbb csoportjait. Más – hasonló témájú dolgozatoktól némileg eltérően – felhasználtuk a paraszti társadalom kutatásának szinte valamennyi – rendelkezésre álló, részben történeti jellegű – forrását; köztük levéltári és kéziratos formában fennmaradt anyagokat (anyakönyveket, a helyi birtokosok neveit pontosan feltüntető földkönyveket, kataszteri iratokat, monográfiákat stb.), amit a helyszínen végzett terepmunkával és az ennek során készített életút – interjúkkal egészítettünk ki.

Domaháza földrajzilag a Bükk – hegység nyugati szélén, a keleti palócok által lakott Barkóságon belül a Hangony – patak völgyében helyezkedik el. A tájegység után a lakóit barkóknak nevezik, akik nevüket – Paládi-Kovács Attila etnográfus szerint – valószínűleg a Vinzenz Barco tábornok (Magyarország főhadparancsnoka az 1780-90-es években) seregében szolgáló huszárokról kapták¹; a jelző ezt követően köznevesülhetett. A barkók eredetére a XIX. századi nyelvészek és néprajzosok közül Balassa József és Hunfalvy János is kitért etnikai öntudatukról szólva, de szerepelnek Reguly Antal palóc jegyzeteiben is.² A falu fekvése rendkívül sajátos, hiszen négy megye (Borsod, Heves, Nógrád és a történeti Gömör) határolja. Lakossága csak az első világháború után érte el az ezer főt, azóta azonban szinte alig változott; ma mintegy 1030-an élnek itt.

A helyi társadalom vizsgálata tekintetében a település a túlnyomórészt paraszti szinten élő kurialisták (egytelkes nemesek) által lakott falvak közé sorolható, lakosságának ugyanis közel 70%-a rendelkezett

nemesi címmel a XVIII. század végén. A rokonsági csoportok megnevezésére – a Mátra vidéki palócokhoz hasonlóan – a „had” kifejezést használták, miután a nemzetségek már több ágra tagolódtak. A mondás szerint Domaházát „három had ülte meg”: az Elek, a Holló és a Kisbenedek nemzetség, akik a XVII. században jutottak nemesi levélhez és akik leszármazottai mai napig nagy számban élnek a faluban. Morvay Judit a nemzetség és a had közötti legfontosabb különbséget abban látja, hogy amíg az előbbi az apaági vérrokonságok összességét jelenti (beleértve az ősoket, azok leszármazottait, az oldalági rokonokat és a férfitagok feleségét), addig az utóbbiba az elhunyt ősoket nem sorolták bele. A hadba ráadásul – a nemzetséggel ellentétben – beletartoztak a családbeli asszonyok, gyermekek, közeli szomszédok, műrokonok és egyes szolgák is. Közös volt viszont, hogy mindkettőt tősgyökeres apaági rokoncsaládok alkották.³

Egy-egy nemzetségen belül a hadakat – különösen az 1730-as évektől kezdve – a vezeték- és személynév közé berakott ragadványnevekkel különböztették meg, amely ellensúlyozhatta a családnevek gyakoriságát. A névadók között a szülőket, rokonokat, szomszédokat és barátokat egyaránt említhetjük. Érdekes módon a bevándoroltak (pl.: Ráth, Szabó, Tar család) nem kaptak ragadványneveket. Molnár Balázs kutatásai szerint 1870-ben az Elek hadat 59, a Hollót 39, a Kisbenedeket pedig 48 család képviselte⁴, melyek öröklődő „tapadékneveik” használatával váltak pontosan beazonosíthatóvá előttünk. Mindehhez tegyük hozzá, hogy napjainkban a családi ragadványnev öröklődése kezd megtorpanni, vagyis a fiatalabb generáció tagjai már nem szívesen viselik őseik megkülönböztető „harmadik nevét”. Többségüknél a normatív névhasználatra való törekvés figyelhető meg, bár szóban még mindig gyakori, hogy csak ragadvány- és keresztnevükön beszélnek egymásról maguk között. A háttérben zajló változásokat jól szemléltetik B. Gergely Piroskának a kalotaszegi személynévek körében végzett kutatási eredményei, melyek elsősorban az életforma változásaira és a műveltségi szint emelkedésének hatásaira hívják fel a figyelmet.⁵ Ennek figyelembevételével az állattartáson és földművelésen alapuló domaházi paraszti társadalom átalakulása, az ipari munkásság, ezzel együtt pedig – 1945 után – a városi életmód besugárzása gyökeres változást hozott a XIX–XX. század fordulóján elparasztosodó egykori kishemesi világ életformájában, s ez nem maradt hatás nélkül a névhasználatban sem.

A kishemesi családok esetében fontos befolyásoló tényezőként említhetjük végül a házassági szokások alakulását. A XIX. században jól kimutatható, hogy „a lokális endogámia a kishemesség közepes vagyoni állású rétegénél volt a legerősebb.”⁶ A közösségen belüli nagy arányú házasság az egyik oka annak, hogy a törzsökös nevek száma megnő, miáltal nagyon sok az azonos keresztnév is. A római katolikus anyakönyvek tanúsága szerint az 1830–1950 közötti időszakban a férfiaknál az Ignác, István, Bertalan, a nőknél pedig a Margit, Mária, Erzsébet fordult elő leggyakrabban. A múlt század második felében az Ózdi Kohászati Üzemekben (ÓKÜ) való munkavállalás és a városiasodó jelleg térhódításával megváltozott a lakosság összetétele, mellyel párhuzamosan a hagyományos névrendszer is kezdett feledésbe merülni. A városba betelepült munkások zöme általában elhagyta a ragadványnevét: az ÓKÜ 1977-es munkásnévjegyzékében⁷ csupán elvétve találkozhatunk velük. Ezt igazolták a naponta bejáró munkások körében végzett vizsgálatok is: „olyan új viszonylatok keletkeztek, amelyek szükségtelessé tették a régi jelöléseket”⁸, így egyszerűsítették a névrendszert is. Nagy szerepet tulajdoníthatunk a névadásban a divat – egy-egy időszakot meghatározó – áramlatainak, melynek következtében új, olykor különleges keresztnévek bukkantak fel; ilyenek pl. Alexandra, Dominik, Evelin, Máté. Az 1990-es években a fiúnevek között már a Szabolcs, az Endre és a Krisztián állt az élen, míg a lányoknál a Mónika, az Anett és az Anita volt a legnépszerűbb.

Domaháza lakosainak ragadványnevei javarészt megkülönböztető nevek voltak, később azonban – különösen az iskolai évek alatt a fiatalság körében – számos gúnynév is elterjedt (pl. süni, csonti, cebo). Utóbbiak eleinte kevésbé bizonyultak maradandóak, ellentétben a ragadványnevekkel, melyek kisgyermekkorától egészen felnőtt korukig elkísérték (és kísérik olykor most is) viselőiket. Jellemző, hogy leginkább önmagukban, pontosabban a személynévvel együtt használják a megszólításkor (pl. Bódi Pityu). A ragadványnevek változásai során előfordult nem egy esetben, hogy egy új névnek adták át a helyüket. A magyarázat erre vonatkozóan nem mindig egyszerű: az adatközlők például 1951-ben nem tudták megmondani a gyűjtőútján levő néprajzkutatónak, hogy a Holló daróczi családból hogyan lett Holló kande. Tény ugyanis, hogy a falu 1897-es és 1905-ös földkönyvében⁹ a „kande” ragadványnév még nem szerepel, a „daróczi” viszont igen. A későbbiekben olyan is megtörtént, hogy a korábbi és az új ragadványnevet (néha még pluszban gúnynevet) együtt

használták: az Elek csank családnál például az egyik fiú, Csank Berci megkapta a „cebó” elnevezést és mind a mai napig így szólítják a faluban. Elek kispesztai János fiát ugyanakkor a „brazil” gúnynévvel ruházták fel sötét bőre miatt. Új elnevezés születhetett a régi bővülésével is: a Kisbenedek családnál például a „György” ragadványnévként is szerepelt, később pedig „kisgyörgy” lett belőle.

Gyakran az illetőre nézve sértő kifejezést enyhítendő is változhatott a tapadék szó: az Elekeknél például a századfordulón még használatos „bolha” ragadványnév mára „bolla” formában tűnik fel, a „szószólló” pedig az egyik esetben „bleizer”re módosult. Nem találkozhatunk már náluk a „lyukas” elnevezéssel sem, hiszen Elek lyukas Izidor fia, Menyhért és utódai – diplomás emberekként – nem örökítették tovább. Műveltségbeli helyzetükre tekintettel Holló kispesztai Pál főiskolát végzett lányai is mellőzték családjuk ragadványnevét.

Kutatásaink során a néprajzos Molnár Balázsnak az 1870-es évekre vonatkozó adatait (melyben a hadak családjainak számát említi) nem tudtuk megerősíteni, hiszen a források (köztük a – feltehetőleg az 1878-ban készült határtérképhez tartozó – tagosítás előtti földkönyv) hiányos és igen rossz minőségben állnak rendelkezésünkre. A felhasznált anyagok és interjúk segítségével a három nagycsalád egykori (kihalt vagy idővel megváltozott) és mostani ragadványnevei a következők (a egyértelműen gúnynévnek tekinthető tapadékokat a felsorolás nem tartalmazza):

– **Elek:** *angyal, antal, barna, bak-bakos, bakai, bancik, bakos, bleizer, bodak-boda, bogár, bolha-bolla, bódi, budai, cigu, csank-csambar, csákkata, csákó, csepce, csikós-csikus, dancza, deme, dósa, ember, gatyás, Gábor, gombos, görke, görög, István-Estván, János, jato, kasov, Kató, keskeny, kongyi, koták, kukó, laucsány, lyukas, sallai, sinkó-Simon, sós, szau, szószólló, szűcs, topan-tope, tyúkos, vadók, zimányi.*

– **Holló:** *csibuk, daróczi, dindó, durdó, fármosi, ivádi, kande, kispesztai, komiszár, kondás, leleszi, luló, pap, penész, pestuka, pepe, racskó, szakó, teresz, telki, vaskó, vámos, várkonyi, villárosi.*

– **Kisbenedek:** *Antal, barát, bolha, bódi, György, harangozó, Jancsika, kabe, kamir, kató, kisandrás, kisantal, kisantus, kisgyörgy, kismárton, kispesztai, kusornyó, László, Márton, misza, nyúzó, piktor, pitle, sipos, sirko, tető, záska.*

A rendszerezésen belül két nagy csoportot különítettünk el: Markó Imre Lehel csoportosítást¹⁰ követve a külső és a belső keletkezésű ragadványneveket külön tárgyaljuk. Példáinkat főként a három had családjai közül válogattuk, a nem nemesi és a beköltözött famíliák

ragadványneveire itt nem térünk ki. Eredetüket leginkább a helybeliek elbeszélésére támaszkodva próbáltuk kideríteni, ezért valamennyit megfelelő (forrás)kritikával szükséges kezelni.

I. Belső keletkezésű ragadványnevek:

1. Családnévből keletkezett ragadványnevek:

Pl. *Héinyel Pista*: Frecskó István. A család valamelyik őseről kapta ezt az elnevezést, aki szintén Héinyel nevű volt.

Zsúnyi Antal: Medve Antal. Üknagyapjuk nevét örökölte, amit később fiai is viseltek.

2. Keresztnévből és azok becézett alakjából keletkezett ragadványnevek:

Pl. *Antal Piros*: Kisbenedek Piroska. Itt tulajdonnév a tapadék; üknagyapját Antalnak hívták, s innen eredt leszármazottaira az Antal név. Hasonló okok folytán jelent meg a György, László, Márton is a Kisbenedek had ragadványnevei között.

Pestuka Ernő: Holló Ernő. A Holló családnál a második világháború előtt szolgáló zsidó fiútól származik az elnevezés, akit Pestusnak hívtak a faluban. 1945 után bár sokáig kerestették, soha nem tért vissza, nevét viszont ragadványnév formájában őrzik.

Estván Jolánka: Elek (István) Jolán. Ragadványnevét édesapja után kapta, akit Istvánnak hívtak, de az idősebbek csak Estvánnak ejtették.

II. Külső keletkezésű ragadványnevek:

1. Az alany külsejére utaló ragadványnevek:

Pl. *Angyal Hermin*: Elek Hermina. Testvéreivel üknagymamájuk után vehette fel ezt a nevet. Sokak szerint gyönyörű, kék szemű, szőke hajú, ájtatos arcú kislány volt, mint egy angyal.

Vaskó Géza: Holló Géza. Édesapja nagyon erős ember hírében állt, aki meg sem érezte, ha két nagy zsákot cipel a hátán. A szomszédok mondogatták neki: „Olyan erős vagy, mint a vas.”

2. Az alany belső tulajdonságára utaló ragadványnevek:

Pl. *Barát Mariska*: Kisbenedek Mária. A dédnagyapjától kezdve az egész családot barátságos és segítőkész emberekként tartották számon, amit ragadványnevükben örökítettek meg.

Csepcse Géza: Elek Géza. Ő és az elődeit is bugyutáknak tartották a helybeliek, Géza bácsi pedig ittás állapotban maga is gyakran ismételte: „Csepcse Géza csepcse, esze meg egy csepp se.”

Zimányi Gábor: Elek Gábor. Dédnagyapja a második világháborúban az orosz fronton harcolt, ahol állítólag gyakran zúgolódott a hidegtől. Ilyenkor dühösen mondogatta: „Már megint zima van.”

3. Az alany valamilyen szokásából, kedvelt cselekvéséből és viselkedéséből kialakult ragadványnevek:

Pl. Bódi (Bógyi) Bálint: Kisbenedek Bálint. A családja minden évben termelte a bódi szilvát, még eladásra is. Ragadványnevük kedvelt foglalkozásuk után született meg.

Cigu Berci: Elek Bertalan. Édesapja szájában mindig ott lógott a cigu, vagyis a cigaretta.

Csank Gellért: Elek Gellért. Elődei csámcsogva ettek; végső soron a „csámcsog” kifejezést enyhítették a „csank” elnevezéssel.

Csákó Bálint: Elek Bálint. Ragadványnevük jelentése ebben az esetben: szétálló szarvú szarvasmarhát jelent, mely gyakran előfordult a tartott állataik között.

Durdó Jani: Id. és ifj. Holló János. Kertjükben rengeteg durdó (vagy durkó) szilva termett, melyből mindenkit szívesen kínálgattak.

Gombos András: Elek András. Elődei gombos csizmában jártak.

Kiszi Béla: Holló Béla. Családjának kedvelt leveze a korpából savanyítással készült kiszi volt, ami hetente akár többször is asztalukra került.

Kukó Jolán: Elek Jolán. A szó jelentése népiesen: tojás. Ő és testvérei is nagyon szerették a tojást és az abból készült ételeket.

Luló Vince: Holló Vince. Testvérével, Irénnel gyermekkorukban sok csínytevést, rosszat műveltek és a környéken már csak lurkóknak neveztek őket. A „luló” elnevezés ebből származik.

Lyukas Izidor: Elek Izidor. A család szegénységéből fakadóan kapta ezt az elnevezést, hiszen többnyire lyukas csizmában voltak kénytelenek járni.

Nyúzó Zsuzsi: Kisbenedek Zsuzsanna. Nevét onnan kapta, hogy a faluban minden birkát náluk nyúztak meg.

Simon Bálint: Elek Bálint. Ragadványneve ezúttal nem valamelyik ősenek keresztnevéből ered, hanem egy gyerekkori szokásából. Akkor-tájt minden télen a befagyott patakon sinkózott, csúszkált; a „simon” szó a „sinkó”-ból alakult ki a népnyelvben.

Sós Géza: Elek Géza. Tapadéknéve édesanyja főzési szokásaira utal: soha nem tudott úgy levest főzni, hogy el ne szóta volna.

Szószólló János: Elek János. A forrásokban két „l” betűvel írt ragadványneve arra utal, hogy a falusi lakodalmakban általában ő és gyermekei mondták a vőfélyverseket; ők voltak a szószólók.

Tope Józsi: Elek József. A „tope” szó a topánkából ered; édesanyja mindig bőrből készült topánkában járt el otthonról.

4. Lakóhelyre utaló ragadványnevek:

Pl. *Budai Mari:* Elek Mária. Üknagyanyja származott Budáról.

Daróczi Balázs: Holló Balázs. Feleségét Lénárddarócról (B. A. Z. megye) hozta.

Ivádi Margit: Holló Margit. Ivád községből (Heves megye) származott, talán a dédnagyanyját hozták el onnan Domaházára férjhez.

Leleszi Borbála: Holló Borbála. Származási helye: Tarnalelesz (Heves megye).

Várkonyi Bertalan: Holló Bertalan. Édesanyja az Ózddal összenőtt Sajóvárkonyról került a faluba.

Villárosi Jani: Holló János. Családja a Villáros elnevezésű tanyáról költözött be a faluba.

5. Az alany foglalkozásából származó ragadványnevek:

Pl. *Bakos Vencel:* Elek Vencel. Elődeik hosszú időn keresztül bakkecskét tenyésztettek.

Kande Guszti: Holló Gusztáv. Édesapja és ő sok kant tartottak, az anyakocákat mindig ide hordták a faluban.

Kondás Józsi: Id. és ifj. Holló József. Őseik évtizedeken keresztül kondások voltak.

Szakó Géza: Holló Béla. Elődei között találjuk a falu első szakembereit: ácsokat, kőműveseket.

Szűcs Róza: Elek Rozália. Nagyszülei, édesapja és édesanyja varrták a faluban a topánkákat, csizmákat, kabátokat; innen a ragadványnev.

Teresz Béla: Holló Béla. A kifejezés a „tervez” szóból született. Édesapja ugyanis tervező volt, okos és művelt embernek számított Domaházán.

Vámos Pista: Holló István. Elődei a magyar – csehszlovák határon voltak vámosok.

6. Eredetüknél fogva valamilyen eseményhez köthető ragadványnevek:

Pl. *Bogár József:* Elek József. Még iskolásként került barátságba egy cigánygyerekekkel, akitől az ő feje is megtelt tetűvel. Édesanyja otthon kiabálta: „Jaj fiam, már megint bogár van a fejedben!”

Bóha (Bolha) Sanyi: Kisbenedek Sándor. Öccse, Kálmán egyszer azt mondta a meglehetősen vérmes, piros arcú bátyjának: „Tele van az

arcod bóha csípésekkel.” Idővel szinte mindenki felemlegette ezt neki és tapadéknévet biggyesztettek rá.

Bolla Barna: Elek Barnabás. Édesapja egyszer tele lett bolhacsípésekkel, ami után megkapta a Bolha bácsi nevet. A szó módosulásával alakult ki a „bolla” ragadványnév.

Dindó Gábor: Holló Gábor. Tapadéknéve mulatozó életmódjára utal, Gábor bácsi ugyanis nagyon szeretett mulatni, dindózni a fonóházakban.

Penész Anna: Holló Anna. Az elnevezés háttérében az állt, hogy édesanyja termése egyik évben mind megpenészedett a padláson.

Az előzőekben tárgyalt két csoporton kívül végül külön kell említést tenni a mára már kihalt domaházi ragadványnevekről és azokról, melyek eredetét nem sikerült megfejtenünk.

1. A források és a helyszíni interjúk alapján kihaltak nevezhető ragadványnevek:

- Elek: *barna, bolha, görke, jato, kasov, Kató, keskeny, kongyi, koták, sallai*
- Holló: *pap, telki*
- Kisbenedek: *harangozó, Jancsika, Kató, micze, piktor, sirko*

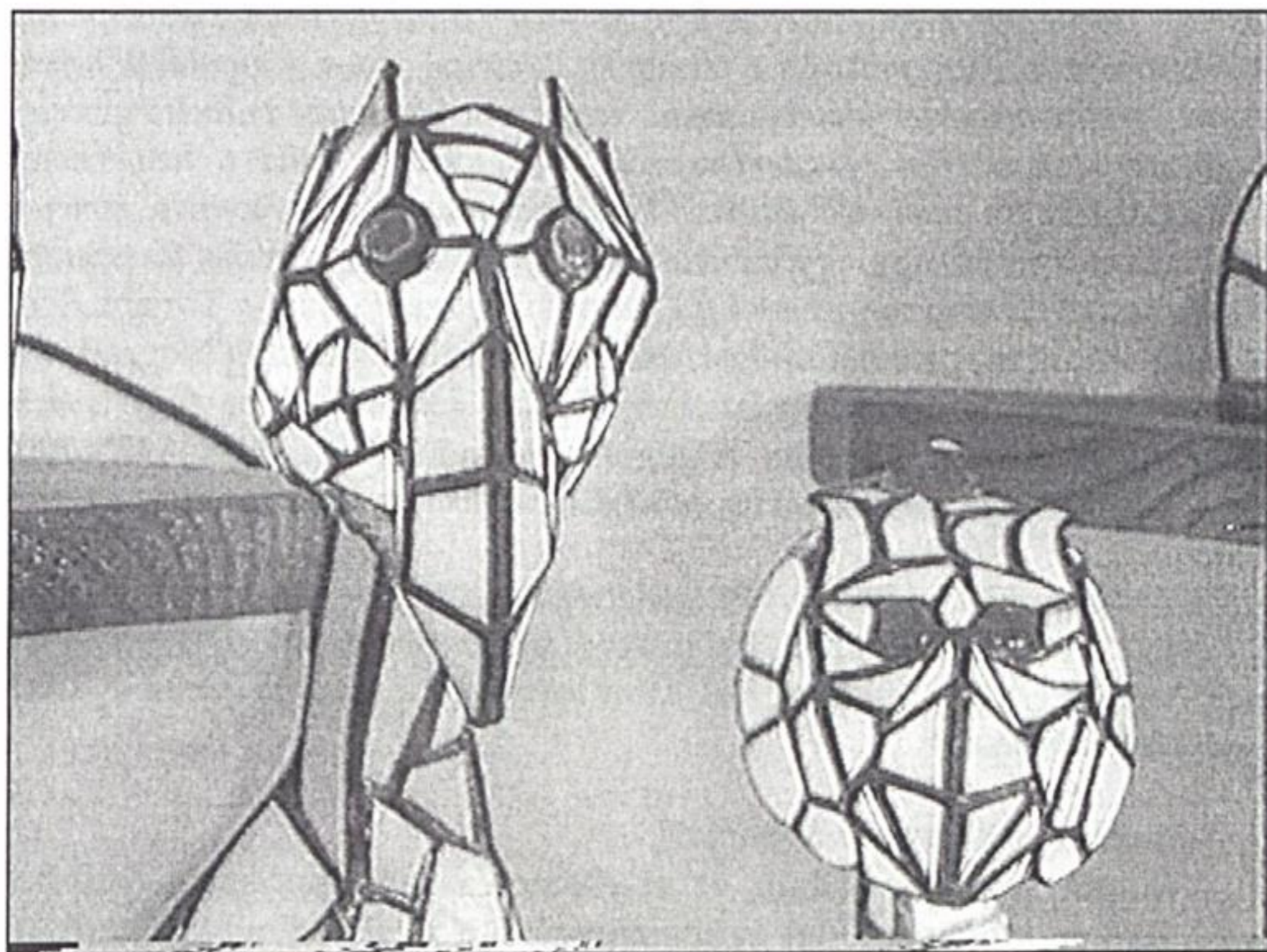
2. Ismeretlen eredetű ragadványnevek:

- Elek: *bánczik, csákkata*
- Holló: *fármosi, telki*
- Kisbenedek: *misza, záska*

JEGYZETEK:

- ¹ PALÁDI – KOVÁCS Attila: A barkó etnikai csoport. Műveltség és Hagyomány 10. Debrecen, 1968. 185.
- ² Vö. HUNFALVY János (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867; ill. Reguly Antal palóc jegyzetei (1857). Sajtó alá rendezte: Selmeczi Kovács Attila. Eger, 1975
- ³ MORVAY Judit: A had és nemzetség fogalmának körülhatárolása. In: Ethnographia 1966/4. 490-491.
- ⁴ MOLNÁR Balázs: Méhkeresés és mézszákmányolás Domaházán. In: Ethnographia 1957/3. 483. 3.
- ⁵ B. GERGELY Piroska: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest, 1977. 76.
- ⁶ PALÁDI – KOVÁCS Attila: Kisnemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század). In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII. 1981. 169.

- 7 Domaházán, Kissikátorban, Hangonyban és Szentsimonban lakó gyári dolgozók névjegyzéke. Kézirat. Ózd, 1977. (Ózdi Városi Múzeum Adattára: 413–80)
- 8 DÖMÖTÖR Ákos: Az ipari termelés hatása a Hangony – völgyi emberre. Jelenkor – történeti és néprajzi változásvizsgálat a hetvenes évek első felében Ózd környékén. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXV–XXXVI. Miskolc, 1997. 622.
- 9 Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár VII – 1/c. A Miskolci Királyi Törvényszék iratai – úrbéri törvényszéki iratok 1760-1948. 50. doboz: Domaháza 1897-1905.
- 10 Vö. MARKÓ Imre Lehel: Kiskanizsai ragadványnevek. In: Magyar Nyelvőr 1955. január–március. 113–124.; lásd még Bura László: Iriny lakosainak ragadványnevei. In: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1969/1. 147–150.

Párban

SZÍVÜGYE A HELYTÖRTÉNET KUTATÁSA, KÖZKINCCSÉ TÉTELE

Bódi Györgyné dr. történész-könyvtárossal
Baráthi Ottó beszélget

Könyvtárosi tevékenységét másfél évtizeddel ezelőtt a Balassi Bálint Megyei Könyvtár „tájékoztató pontján” kezdi, majd egy év múlva a helytörténeti részlegben folytatja. Szerkeszti a Nógrádi Bibliográfia és Repertórium számait, dolgozik a helyismereti adatbázis kiépítésén. Életrajzi bibliográfiák és a helyismereti öröknaptár készítésével is kiveszi részét a helytörténet kiadványozási tevékenységből. Közreműködik a rétsági és szécsényi városi könyvtárak helyismereti gyűjteményének kialakításában, számtalan könyvtári műveltségi vetélkedő megrendezésében. Kezdeményezője, forgatókönyv írója a helyismereti különgyűjtemény anyagából építkező kiállításoknak. Számos recenzió, ismeretterjesztő mű, tanulmány, egyéb publikáció írója, kiadvány szerzője, társszerzője és szerkesztője. Írásai megjelentek a Könyvtári levelező/lap, a Tarjáni Acél, a Salgótarjáni lapok című újságokban. 1996 őszétől szerkeszti a Nógrád Megyei Hírlapban a „Miről írt az újság?” című rovatot. Az ez évi Madách-ünnepségre időzített alkotása, A legújabb Madách-irodalom 1973–2003 című bibliográfiája, nem kevesebb, mint 490 publikáció részletes adatait tartalmazza.

A Madách-díj átadásán tartott laudációjában Dr. Horváth István történész kiemelte: „A kitüntetett azon értelmiségiek közé tartozik, akik úgy gondolkodnak, hogy megszerzett tudásuk csak akkor hasznosul igazán, ha azt minél szélesebb körben terjesztik.”

– *Hogyan fogadta a Madách-díjat?*

– *Rögtön arra gondoltam, ez az elismerés nem csak személyemnek szól, hanem a helyismereti gyűjteménynek, a gyűjteményt megteremtő – értékalkotó – korábbi és mai kollégáknak. Külön megtiszteltetés, hogy a több mint 150 Madách-díjas között – és ez nem valamiféle feminista közelítés – én vagyok a mindössze tizenötödik egyéni női kitüntetett.*

– *Hogyan kerültek – ha nem is a világ végéről, de – az ország másik részéből, szülőföldjéről, a Hajdúságból éppen Salgótarjánba?*

– Kicsit kacskaringós volt a Tarjánba vezető út. Édesapám a tímármesterséget tanulta ki. Később felvették a demokratikus rendőrséghez, s röviddel azután, hogy összeházasodtak édesanyámmal és megszületett a nővérem, 1948–49-ben ide Nógrád megyébe vezényelték. Először Kisterenyén volt körzeti megbízott, ahol egy egy-szobás lakásban elég nehéz körülmények között éltünk – minthogy 1951-ben én is megszülettem. 1959-ben Nagybátonyba helyezték édesapámat, 1964-ben pedig Salgótarjánba. Itt először a városi, majd később a megyei rendőrkapitányságon dolgozott, ahol civil ruhás nyomozó volt, s onnan is ment őrnagyi rangban nyugdíjba. Édesanyám velünk, gyerekekkel volt elfoglalva – született egy öcsém is –, nagy szeretettel gondoskodott a családról. Később dolgozott a mai ruhagyár elődjében és a járási bíróságon is.

– *Nemcsak a Tarjánba vezető út volt kacskaringós, de kisiskolás „pályája” is. Hová járt középiskolába, kikre emlékszik szívesen?*

– Igen, hiszen mindhárom említett lakhelyünkön jártam iskolába, a nyolcadik osztályt már itt Salgótarjánban, a Május 1. úti általánosban végeztem el. Máig is nagy szeretettel gondolok Csengődy tanár úrra, aki kémiát tanított, Mustó Jánosra, a rajztanárunkra és másokra is. A Madách Gimnáziumban tanultam tovább, még hozzá orosz tagozaton. Jó tanuló voltam, nagyon szerettem a humán tantárgyakat. Mindezt tanáraimnak is köszönhettem, akik mindahányan meghatározó egyéniségek voltak. Orosz László tanár úr az orosz tagozat motorja volt. Kelemen Erzsike néni a magyar irodalom és nyelv szépségeibe avatott be bennünket. Az orosz mellett a másik idegen nyelv, amit felvettem a latin volt, ezt Bugán József és Jármay Pálné tanította. Czakó Gyuri bácsiról azért kell szólnom az elismerés hangján, mert ő vezette a történelem-honismereti szakkört és jelentősen orientált mai szakmám irányába.

– *Négy év gyorsan elszalad, jön az érettségi és a nagy dilemma, hol és mit tanuljon tovább az ember?*

– Én már a negyedik első félévében meditáltam azon, hogy „hol, mit?” Ekkortájt egy pályaválasztási szakember nekem a jogi vagy a tanári pályát javasolta. A sikeres érettségi után az egri tanárképző mellett döntöttem. (1969-et írtunk akkor.) Szakot választani már könnyebb volt: az orosz–történelem állt hozzám legközelebb. Itt szerettem meg igazán

az orosz nyelvet, kitűnő tanárainknak köszönhetően. Béky Lóránd fonetikát, Bihari József russzisztikát, Zahemszky László orosz irodalmat tanított és műfordított is. Nagy József, rektor helyettes a 19–20. századi történelmet tanította és később ő inspirált, hogy helytörténeti tárgyú diplomamunkát válasszak. Kávássy Sándor, a későbbi képviselő, politikus a középkori magyar történelmet plántálta belénk. Itt kell megemlítenem Schneider Miklós nevét, aki a Nógrád Megyei Levéltár igazgatójaként messzemenően támogató volt abban, hogy helyismereti témát dolgozzak fel diplomamunkámhoz, mondván sok még a feltáratlan terület. Így kezdtem el foglalkozni *A Munka* című salgótarjáni hetilap két világháború közötti számainak feldolgozásával, különös figyelemmel a salgótarjáni polgárság politikai–ideológiai tevékenységére. Hatalmas anyagot gyűjtöttem, amit a későbbiekben is hasznosítani tudtam.

– 1973 közepén kézhez kapja történelem–orosz szakos tanári diplomáját, és szeptemberben a salgótarjáni Csizmadia úti iskolában kezdi pedagógus pályáját. Egy év után már az Úttörőházban kamatoztatja ismereteit, 1977–79 között pedig újra tanít, ekkor a Malinovszkij úti általános iskolában. Meglehetősen mozgalmasra és mobilra is sikeredett pályájának első etapja.

– Való igaz, életem legváltozatosabb, legizgalmasabb és talán legboldogabb időszaka is volt a '70-es évtized. Úgy kezdődött, hogy 1971-ben – még főiskolás koromban, és 20 éves fejjel – férjhez mentem. Négy éves ismeretség után házasodtunk össze, férjem az Acélgyárban dolgozott. Szülei – ezt hadd mondjam a tisztelet jeleként is – igazán azok a tarjániak voltak, akiknek a gyökerei az ipartelepítéshez kapcsolódnak, hiszen anyósomnak a felmenői Liptókelecsényből jöttek ide bányamunkát vállalni. Anyósom és apósom is a fodrászmesterséget tanulták ki, kezdetben saját üzletben, majd szövetkezetben dolgoztak, nem csoda, hogy rendkívül széles ismeretségi körre tettek szert Salgótarjában. Visszatérve saját életemre: az 1973-ban szerzett diplomámról és az ez évi munkába állásomról már volt szó, igen izgalmas volt mindkettő. Nyugodtan mondhatom: a '70-es éveket a gyermekközpontúság dominálta: az iskolában kis nebulóimat tanítottam, otthon saját gyermekeimet hoztam világra: 1974-ben és 1976-ban születtek meg lányaim, akikkel néhány éven keresztül GYES-en is voltam. (Ezért mondtam, hogy talán ezek voltak a legboldogabb éveim is.) Tehát ez volt az az izgalmas és felemelő időszak, amikor mint nőnek a pályakezdés, a családalapítás, a gyermeknevelés nehéz, ám szép és örömteli feladatával szinkronban kellett megbirkózni.

1989-ben, a Balassi Bálint Megyei Könyvtár által közhasznú információs állásra kiírt pályázatot, amit az időközben elvégzett könyvtárosi tanfolyami képesítés és iskolai könyvtárosi gyakorlat birtokában megpályáztam és el is nyertem. Könyvtárosi szakképzettségemet pedig az ELTE-BTK könyvtár-szakán szereztem meg, 1994-ben.

– *Önnel már 1990-ben a helyismereti gyűjteményben találkozhattunk, mi-ként azóta is nap mint nap ott láthatjuk.*

– A gyűjtemény fundamentumait Jeszenszky Miklós, alapító könyvtárigazgató rakta le, amikor 1952-ben a körzeti könyvtárakat megyei könyvtárrá nyilvánították. Ő volt az, aki az úgynevezett tájirodalmat gyűjteni kezdte. Később, 1964-ben született egy tanácsi végrehajtó-bizottsági határozat, amely fontosnak tartotta és elrendelte, hogy a megyei könyvtárban folyó tudományos tevékenység és kutatómunka megfelelő infrastruktúrát – kellő szellemi támogatást és fizikai teret, helyet is – kapjon. Jeszenszky Miklós, mint nyugdíjas tudományos munkatárs kapta a lehetőséget és a feladatot, hogy a helyismereti gyűjteményt gondozza és továbbépítse. Ez időtől kezdve gyűjt a könyvtár minden olyan szakirodalmat, irodalmat, iratot és más dokumentumot (például aprónyomtatványt), amely a történeti Nógrád megyével kapcsolatos. Az ő munkáját folytatta aztán dr. Czipó Ernőné.

– *Egy pár éve jobb körülmények között szolgálhatják ki közönségüket.*

– 2000 júniusa akár fordulópontnak is minősíthető életünkben. Gyűjteményünk ugyanis a kezdetektől, az ötvenes évek elejétől mindig olyan helyen volt, ahol nem igazán volt hozzáférhető a kutató, a diák, az érdeklődő számára a gyűjtemény minden darabja. Jellemző, hogy amikor 1988-ban ide költözött a könyvtár előző helyéről a művelődési központ épületéből, akkor is három helyen kapott helyet az állomány. Amikor 2000 júniusában ez a tér – ahol most vagyunk – visszakerült a könyvtár használatába (korábban a városi önkormányzat rendelkezett vele), akkor fogalmazta meg a könyvtár igazgatója Oroszné Katona Anna, azt a koncepciót, hogy itt kapjon helyet a *Palócföld* szerkesztősége, a virtuális olvasóterem és a helytörténeti gyűjtemény és olvasótere.

– *Mostanában is gyarapodott gyűjteményük és ezzel most nagy munkában vannak.*

– Igen, hiszen most egy valóban nagyon szép feladatunk van: dr. Praznovszky Mihály, irodalomtörténész, a Mikszáth Kálmán Társaság elnöke, a könyvtárnak és a gyűjteménynek adományozta saját Mikszáth Kálmán gyűjteményét, azaz különálló gyűjteményként a kutatók

rendelkezésére bocsátotta. Most történik meg a feldolgozásuk, utána pedig biztosítani fogjuk hozzáférhetőségüket.

– *Kik látogatják a helytörténeti gyűjteményt és veszik igénybe szolgáltatásait?*

– Meglehetősen heterogén a vendégkörünk. Ezen belül vannak állandó és időnként vissza-visszatérő látogatóink. Előbbiek közé tartoznak a diákok, középiskolások, és főleg a főiskolai, egyetemi hallgatók, a jobbra szakdolgozatot, diplomamunkát készítők. Utóbbiak között található amatőr és hivatásos kutatók, például újságírók, monográfia készítők. Utóbbiak száma örvendetesen nőtt az elmúlt évtizedben. Egyébként 2001. október végén „társszervekkel” együttműködve rendeztünk egy szakmai-módszertani konferenciát a helyismeret iránti érdeklődés felkeltésére, illetve célzottan a hely- és honismeretet oktató tanárok számára.

– *Mintha korunkban háttérbe szorulna a múlt értékeinek tisztelete, a helyszellemének megbecsülése.*

– Pedig nem létezhetünk múltunk ismerete, elődeink tevékenységének tisztelete nélkül. Számomra a történelem úgy jelenik meg, mint emberi cselekvések sorozata. Hazánk történetében benne foglaltatik a helytörténet, mely utóbbit hajlamosak voltunk-vagyunk esetenként lekezelni. Pedig a kettő nem létezik egymás nélkül, és ezt az összefüggést én nagyon fontosnak tartom. A történelmet emberek csinálják helyben és a nagyvilágban is, ezért fontos mindenütt és mindenkor az emberi cselekedetek – amelyből lesz a történelem – nyomon követése. Mondok egy nagyon egyszerű példát: régi újságokat lapozgatva, azok hirdetésrovatát olvasgatva ezernyi következtetést tudunk levonni egy település, egy közösség korabeli mindennapjairól, az életkörülményekről, az életmódról, a társadalmi viszonyokról, a divatról és így tovább. Ezért is meggyőződésem, hogy egy város, egy település lakóinak ismerni kell lakóhelyüket, annak múltját, történéseit, mert csak így lehetnek teljes jogú, elfogadott tagjai egy közösségnek, csak így tudnak identifikálódni is.

– *A salgótarjáni polgárság kialakulása című dolgozatával összefüggésben kérdezem: hol tart városunk társadalma a polgárosodás útján?*

– Ez nagyon összetett kérdés, mély elemzést érdemelne. Adható válasznak legfeljebb csak egy szegmensét emelhetem ki. Jelentős lépésnek tekintem az úton a civil szervezetek létrejöttét, gyarapodását és megerősödését. Ezek közül is csak néhány említésére szorítkozhatok. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület nemcsak a nagy drámaíró kultuszát terjeszti,

de a róla elnevezett gimnázium értékes hagyományit is gondozza. A Salgótarjáni Polgári Kör számos kezdeményezéssel fordult az önkormányzat felé, több javaslatuk meghallgatásra is talált, így jött létre például a Pantheon. Nem hagyhatom ki a Múzeum Baráti Kör munkáját sem. Létrejött a Civil Ház, amely segíti a szervezetek működését.

– *Ön szerint melyek azok a főbb polgári értékek, amelyeket sürgősen „honosítani” kellene?*

– Polgári értéknek tekintem például a nyitottságot, az együttérzést, a becsületességet, a tisztességet, a türelmet, az empátiát, a másik meghallgatásának készségét, a másság elfogadását. Ezek mind olyan értékek, amelyek már jeien vannak, csak még nem hatják át a társadalmat, ezeket jó lenne megerősíteni. És mondok még egy talán meglepő, de szerintem nagyon fontos polgári értéket, amelyik nincs még igazán jelen, vagy csak nagyon halványan mutatkozik, ez pedig az önkéntesség. Félreértés ne essék, nem valamiféle régi típusú társadalmi munka felajánlásra gondolok. Hanem arra, hogy lennének programok gyermek-, szociális- vagy időskorúak intézményében, és akik éppen ráérnek, mert nincs munkájuk, nyugdíjasok, de még jó kondícióban vannak, akkor ők ott teljesen önkéntes alapon – díjazás nélkül – vállalnának gondozói vagy más munkát. Van már erre is néhány példa, de az önzetlen segítségnyújtástól még messze vagyunk. Tudom ehhez megfelelő közeg is kellene, hogy ne a létért való küzdelem hassa át az ember gondolkodását, mert ez önzéshez, közömbösséghez vezet. Ezért van az, hogy az emberek elrohannak egymás mellett, bezárkóznak képletesen és a szó szoros értelmében is.

– *Újra a könyvtárhoz fordulok: hogyan látja a könyvtár, a könyv és az olvasás jövőjét?*

– A statisztikai adatok, az olvasásszociológiai kutatások azt mutatják, hogy kevesebbet olvasnak az emberek, mint 2–3 évtizeddel ezelőtt. Saját tapasztalatunk is analóg ezzel: Máté Lászlóné kolléganőm – Nagy Attila olvasáskutató közreműködésével – végzett erre vonatkozó felmérést, amelyet publikált is. A könyvtár, a könyv és az olvasás jövőjét mégsem féltsem a virtuális kultúrától. Az olvasás népszerűsége nem csökkenhet jelentősen akkor, amikor a könyvkereskedelmi forgalom növekedése dinamikus, nemcsak az áremelkedések miatt, hanem volumenében is. A könyv- és az olvasáskultúra terjesztésében azonban vannak feladataink, elsősorban a szülői, családi példamutatásra szeretnék apellálni. Ugyanakkor nem ellenzem, hogy

a fiatalok tanulják meg az információgyűjtést a számítógépen, az Internet használatával is. A könyvtár funkciója ezzel csak bővül, miközben megmarad a hagyományos feladata: a könyv, a folyóirat, a napi- és hetilapok és más dokumentumok, információk szolgáltatása. Terjedni fog bizonyára az e-Book (elektronikus könyv), de mindig lesznek szép számmal, akik a kézbe vett könyv izgalmára, lapozgatására, bele- és újraolvasására vágynak, olvasmányélményük felelevenítése nyújt számukra semmi mással nem pótolható szórakozást. Ezért nem féltém a Gutenberg-galaxist.

– Mit üzen Madách önnek és a ma emberének?

– Madách maradéktalanul aktuális ma is, erre utal az, ami az elmúlt negyven évben történt Madách körül ebben az országban és büszkén mondhatjuk, különösen ebben a megyében. Most, amikor összeállítottam a legújabb Madách-irodalmat, tapasztaltam örömmel, hogy Nógrád megye milyen sokat tett a Madách kultusz ápolásáért. Hogy jelen van Madách a mindennapjainkban, az mutatja igazán időszerűségét, mi több időállóságát. 2000 januárjában látogatott el Salgótarjánba a Beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház, és itt mutatta be Vidnyánszky Attila rendezésében *Az ember tragédiáját*. A rendezésen, annak koncepcióján, előadásmódján, dramaturgiáján lehet vitatkozni, szerintem színvonalas és megrázó előadás volt. A 13. színben volt egy jelenet, amelyben Ádám és Lucifer fekete nadrágban és trikóban, azonos külsővel lép színre, fentről egy lámpa nyúlik le a fejük fölé, és Ádám és Lucifer egymásba kapaszkodva nyúl a fény felé. Ebből azt éreztem ki, a jelent, jelesül azt szimbolizálja, az ember mennyire kiszolgáltatott, mennyire parányi lény a világmindenségben, s mindezek ellenére élni akar és élni fog, s ez az optimizmus valahogy kisugárzott a jelenetből. Itt éreztem mennyire aktuális Madách korunkban és mennyire aktuálisak sorai: „...A cél volta-képpen mi is ? / A cél, megszűnt a dicső csatának, / A cél halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdés maga.”

Gáspár István Gábor

A FÉNY MŰVÉSZE

A nyolcvanas évek elején, 1984 őszén történt, hogy Galgóczi Róbert hátat fordított Magyarországnak; ahogyan a viccben elhangzik: a szabadságot választotta, nem tért vissza az ausztriai kirándulásról. Salgótarján helyett Párizsba utazott. Elindult szerencsét próbálni, tele ötletekkel; szabad alkotóművész akart lenni. Ám az álmok hamar szertefoszlottak. Galgóczi ráébredt arra, hogy a hétköznapok Nyugaton is gyötrelmekkel terhesek. Törékeny pillanatok...

Örült a szabadságnak. Művészek ezrei választják lakhelyül ma is a fények városát. Abban a reményben, hogy egyszer felérnek a csúcsra; s ezért gyakran a nélkülözést is „megengedik maguknak”.

Galgóczi Róbert is a siker kapuját kereste. Akkor, 1984 decembereiben, amikor megérkezett Párizsba, azonnal a festők terére, a Montmartre-ra sietett. Ahogy az már lenni szokott: ameddig a pénz(e) tartott Galgóczi (is) kellemesen érezte magát. Majd jöttek a kellemetlenebb hétköznapok: egyik napról a másik napra... A létért, a talpon maradásért.

Galgóczi szórólapokat készített: önmagát ajánlotta, munkát keresett. Egy napon, Bretagne-ból érkezett levele, leutazott hát Fougeres-ba, hogy az ottani huta tulajdonosának megmutassa tudományát.

Egy évig maradt; formatervezőként, egyedi ötleteivel több bemutatón is elismerést szerzett. De ahogy mondja: „nem egészen az volt a dolgom, amit szerettem volna”...

Azt már nem emlegeti fel, de a huta nehéz gazdasági helyzete, fizetőképtelensége is közrejátszott abban, hogy visszatért Párizsba. Oda, ahol az élet jóval drágább, mint vidéken volt.

A talpon maradás, az alkotóvágy kusza kettőssége párizsi időszakát is végig kíséri.

De ami a lényeg: megtalálja az ón és az üveg lenyűgöző lehetőségeit, azt az évszázados gyakorlati eljárást sajátítja el és fejleszti tovább, amit változatlan csodálat övez, azaz a Tiffany technikát. A névről minden bizonnyal az ismert lámpatípusra és nem a név eredeti viselőjére, a híres New York-i ékszerészcsalád egyik fiára, Louis Comfort

Tiffanyra (1848–1933), a rézfóliás üvegművészet megteremtőjére gondolunk.

Galgóczi ismerte a történetet; azt is tudta, hogy Róth Miksa 1900-ban a párizsi világkiállításon üvegmozaik-kompozíciójáért ezüstérmet kapott. Jó száz esztendeje már, hogy Magyarországon is művészek kísérleteztek az új üvegfajtákkal, eljárásokkal: az irizáló és a Tiffany-üvegekkel. Ám Galgóczi a Louis Comfort Tiffany által kifejlesztett technikát párizsi lakásának méretei, és a szomszédok miatt kezdte el használni. Elhagyta a hagyományos, merev, vastag ólomsínt, a lecsiszolt üveg széleire vékony rézfóliát húzott majd ónnal összeforrasztotta a mozaikszerű darabokat – szoborrá, képpé formálva a rideg anyagot. Azaz: rákényszerült, hogy ötvözze a régi és új fogásokat, gyártási eljárásokat, mindezt művészi szintre emelte.

Képein, szobrain, lámpáin nem érződik, hogy puritán környezetben, Párizs elővárosában, egy gentily-i második emeleti bérlakás fél szobájában születtek meg. (Lehet, tudat alatt Róth Miksa (1865–1944) gondolatai tartották benne a lelket: „Ne nézd az üvegfestést a meggazdagodás útjának, ha szükségletedet megkeresed vele, tied még az öröm is, hogy szívvel-lélekkel szolgálhatod ezt a szép és örökbecsű művészetet”.)

Galgóczi tette a dolgát, alkotott. Átszellemült művei már a természetes fény által is önálló életre kelnek, amit a beépített fényforrás át-szűrődő fénye még varázslatosabbá tesz, egyedi hangulatot sugárzó, az üveg anyagában rejlő szépségek érvényesülését elősegítve.

Izgalmas világ ez. Az üveg anyagszerűsége önmagában rejt egy paradoxont, a törékenység és időállóság, a változékonyság és változatlan-ság ellentétét.

– Ha Párizsba megyek, haza megyek – állítja Galgóczi, aki időközben újra a vidéki lét kiegyensúlyozott nyugalmaát élvezheti. Nehéz, rögös úton járt, amikor felfedezte magának Normandiát.

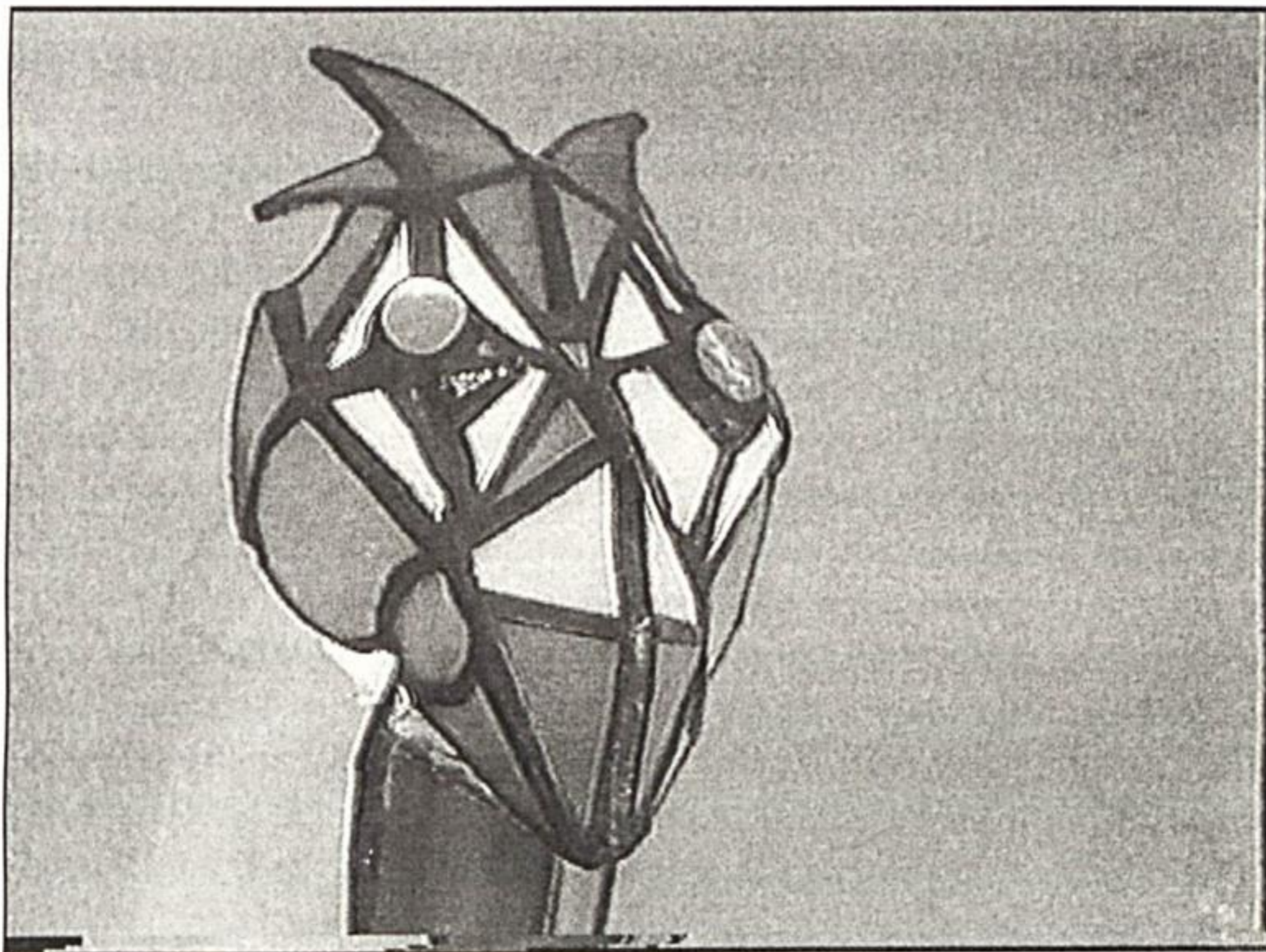
Vásárolt egy ódon épületet, Pontorsonban. Gyönyörű vidék: a varázslatos Mont-Saint-Michel csupán egy kőhajításnyira fekszik. Nem véletlen, hogy Galgóczi is beleszeretett a tájba; meg persze egy lányba, s családot alapított; feleségével, Miriimmal már három gyermeket – Matias (10), Gézengúz (5), Orsolya (3) – nevelnek. Néhány küzdelmekkel terhes évek után ér(het)te el, hogy ma már álmai megvalósítására összpontosíthatja energiáit. A ház felújítását is sikerült befejeznie, saját képére formálta azt: műteremlakás és kiállító terem lett belőle.

Galgóczi gyakran ma is azon töpreng: olyan ez, mintha álmodna, akár egy mese, ami persze a valóság.

– Reggel, amikor felkelek, szobám ablakából a Mont-Saint-Michel tetejét látom -, ha látom, akkor jó idő lesz – mondja. Az alkotó kedv is erőteljesebbé, könnyedebbé válik ilyenkor...

Galgóczi üvegszobrai megigézik a szemlélődőt. Már korai munkáin is jól látszott, hogy sajátjaként kezeli az anyagot. Lámpái, szobrai, képei egy misztikus világot idéznek. Az ábrázolások rajza és kifejező ereje jól érzékeltetik sajátos, stilizált monumentális formanyelvét. Alkotásai, a természetes és mesterséges fények hatására, szinte megelevenednek. Az irizáló üveg színpompája álomba ringatja a szemlélődőt; a színek mesés világába, ahol minden tiszta, szép és igaz.

Álom és valóság: Galgóczi Róbert a fény művésze, otthonra talált Normandiában, Pontorsonban gyökeret eresztett.

Egyedül

k.kabai lóránt

„A DOLGOK PEDIG MÁR CSAK OLYANOK...”

Antal Balázs *Öreg* című, a tavalyi Ünnepi Könyvhétre megjelent elbeszéléskötetének mind a nyolc darabja valahol vidéken (felismerhetően az észak-borsodi régióban) játszódik, s mindegyiknek más-más – az egyetlen egyes szám harmadik személyű novellától eltekintve – én-elbeszélője van, akik egyszerre a főszereplők is, mi több: falusi öregek. Különös történeteket mondanak, melyek egy mozdulatlan faluról és mozdulatlan életről szólnak („Napjaim akkortájt, mint mindig, unalmasan, egy kaptafára teltek”): az erdő közelségéről („Nincs annál szebb semmi, amikor összeérnek fölötted az ágak”), szeretetről és gyűlöletről, közönyről, valamint a változásoktól való távolságtartásról.

Az elbeszélt történetek ennek megfelelően alakulnak rendszerint úgy, hogy a falusi lét monoton zártságából épp csak kiemelkedik valami, ami kissé megbolygatja a helyiek nyugalmát, de hamar el is ül, s minden folytatódhat tovább úgy, ahogyan eddig (legtöbb esetben értelmetlen, üres cselekvéssorok formájában). Az egyetlen, ám több szempontból is kivételes írás az *Elveszíteni egy nőt* című elbeszélés, melynek története egy öregember egész napot igénybevevő, többször megszakított és bizonyos értelemben kommentált visszaemlékezése (falusi házának udvarán ülve) egy valahavolt, elsorvadt szerelemre, tehát voltaképpen ez is egy lassú, mozdulatlan történetnek mutatja magát, azonban a szövegben egy másodlagos történet (az öregember visszaemlékezése) adja a cselekmény lényegét, melynek már egy gyárváros a fő helyszíne, a szokványéletből kiemel(ked)ő dolog (a szerelem) pedig csak a főszereplő és a titokzatos másik nyugalmát zavarja meg (de azt alaposan). És nem mellesleg ez az egyetlen írás az egyébként *regényesélyes* kötetben, amelynek nem én-elbeszélője van, hanem egy külső, „mindent tudó” narrátor szólal meg benne.

De miért is mondtam *regényesélyesnek* e kötetet? Ha most — meglehet, nagyon is önkényes módon — kivesszük a többitől elkülönülő (furcsa módon mégis sarkalatosnak, központi jelentőségűnek mutató) írást, az *Elveszíteni egy nőt* címűt, egy egységes elbeszélésciklust kapunk, melynek egyes darabjai között rejtett, implicit átjárhatóság van. Ezt a „rejtőzködést” mutatja az is, ahogy a szövegek egységességét szolgáló helyszín, maga a falu sehol nincs megnevezve, de az ismétlődő bel- és külterületi helynevek azonossága azonos helyszínt, azonos díszleteket tükröz. Nemcsak a helyszín, hanem az idő is állandó: természetesen a történések pontos időpontja sincs feltüntetve, de a szereplők ismételt, tulajdonképpen azonos módon történő, „jellemző” felbukkanása erre utal. A viszonylagos kronológiát mégis felállíthatjuk, mivel egyes szövegrészek (szintén nem túl észrevehető módon) vissza- vagy előreutalnak más szövegekben leírtakra, de nem „írják felül”, nem feltétlenül értelmezik újra azokat.

Azonban mintha ezt az egységességet rontaná le az, hogy az itt szereplő elbeszéléseknek nincs egy „közös”, „állandó” eseménysora (sem kettő, sem három, csak hét). De éppen ez, a kiemelkedő esemény, a fősodor, a főtéma hiánya árulkodik arról az egyszerű, mozdulatlan és változatlan életről, melyről fentebb beszéltem, és ami a kötet egyik leglényegesebb mondanivalója. Azaz a cselekmény (illetve az egymásba fonódó cselekményszálak hiánya) a valódi cselekmény: ez mutatja meg, hogy a „vidéki nyugalom” azért létezhet itt ennyire háborítatlan módon, mert a nagy dolgok elkerülik ezt a környéket, itt minden felsőbb szinten, az emberek feje felett történik. A legmarkánsabban ez a kötetzáró írásban mutatkozik meg, amely nem egyszerűen a könyv végén van, hanem a sorozat végén is: aligha képzelhető jobb, alkalmasabb végszó egy ilyen gyűjteményhez. Ebben egy, a megnevezetlen faluból egy távoli (szintén nem nevesített) nagyvárosba költözött (pontosabban fogalmazva: apja és testvére elől elmenekült) férfi kerül vissza szülőhelyére, amelytől jócskán elidegenedett már, az elhunyt testvértől megörökölt házba. Mivel pedig szinte senkit nem ismer – legfeljebb csak homályos fiatalkori emlékeiből –, rokonain kívül nem is képes senkit nevére nevezni, de mi azért eddig jutva az olvasásban biztosan

rájuk ismerhetünk, ahogyan az emlékeiből még szórványosan előkerült helynevek is ismerősek lesznek számunkra. De ennek a nagyobb szabású eseményekhez, a nagyvárosi életformához szokott, a faluban szinte idegen embernek a jelenléte (akit, hogy tökéletes legyen a helyzet kegyetlen iróniája, néha összetévesztenek halott bátyjával), szálnalmas cselekedetei esetlenségükben utalnak az előbb mondottakra, ahogyan az is, amekkora idegenséggel kezeli ő maga a falu egészét, de még saját házát és földjét is, ahonnan ráadásul – mint kiderül a novella (és a kötet!) végére – nem tud többé elszabadulni sem.

Ami viszont látszólag kifejezetten az egységesség ellen dolgozik, az az egyes szám első személyben megszólaló főszereplők személyiségének folyamatos változtatása. Nincs a hét között olyan írás, amelynek ugyanaz a személy lenne az elbeszélője; és talán már sejtethető az is, hogy egyiküket sem nevezik soha a nevéen, miközben azért számos lényeges dolgot megtudunk az életükről, családi körülményeikről, pályájukról, ezek segítségével pedig felállíthatunk egy „névtelen” identitást, illetve maguk a szövegek mutatják ezt föl: minden cselekmény, esemény a szó valódi értelmében *jellemzi* a beszélőt. Az elbeszélői nézőpont változtatása persze nem túlságosan új találmány, számtalan példát lehetne hozni arra, ahogyan ez egyes korábbi regényekben működik. Észlelésünk tágításának és szűkítésének ez a képessége (aminek csak egyik tünete a nézőpont elmozdulása) nem más, mint jogunk a szakaszos megismeréshez. Minden bizonnyal ez a regényforma egyik legnagyobb előnye, s ennek megvan a párhuzama abban, ahogyan magát a világot észleljük. Olyan megoldással viszont eddig nem találkozhattunk még, hogy nem egyszerűen a nézőpont, hanem maga az elbeszélő személyisége változik folyamatosan oly módon, hogy egyetlen megszólaló sem tér vissza később, illetve ha mégis, akkor már nem beszélőként, egyes szám első személyű monológot folytatva, hanem legfeljebb „egyszerű” szereplőként, akiről az aktuális beszélő szól valamilyen összefüggésben, de explicit módon sohasem jelezve az „ismerősséget”.

Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy egységes, kerek és egész regényt kaphatunk még akkor is, ha minden részének más-más

főszereplő-elbeszélője van. Véleményem szerint – és a fentieket figyelembe véve – Antal Balázs első kötetében megvan a regénnyé válás esélye, még akkor is, ha korántsem állt szándékában ilyet írni. Meglehet, hogy a „mindenáron regényt várás” csapdájába esem magam is, de azt hiszem, könnyen belátható, hogy egy ilyen módon tudatosan megformált prózai mű a regényforma egyik fontos újításával szolgálhatna számunkra.

(JAK–Kijárat, Budapest, 2003)

Szerzőink:

Lászlóffy Csaba (Kolozsvár), Nyilas Atilla (Bp.), Antal Balázs (Bp.), Oláh András (Mátészalka), Szokoly Tamás (Veszprém), T. Ágoston László (Bp.), Györffy Sarolta (Bp.), Hanácsék Erzsébet (Bátonyterenye), Király Gábor (Salgótarján), Nagy Zsuka (Nyíregyháza), Szigethy Gábor (Bp.), Balogh Jánosné Horváth Terézia (Bp.), Botka Ferenc (Bp.), Alabán Péter (Ózd), Nagy Sándorné Virág Anna (Ózd), Baráthi Ottó (Salgótarján), Gáspár István Gábor (Salgótarján), k.kabai lóránt (Bp.)

„Valóban csak merész s alakító szellem
kell egy új világot kitárni előttünk.”

(Madách Imre)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint az 50. éves *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2004. évre meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott esszével, tanulmánnyal, riporttal, szociográfiával, interjúval lehet nevezni, amelyek elemzik, bemutatják, föltárják a magyar szellemi és kulturális élet irodalmi értékeit, történeti jelenségeit és jelenkori eredményeit, illetőleg amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban 2004. november 15-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért zsűri bírálja.

A pályázat díjai:

I.	120 000 Ft
II.	100 000 Ft
III.	80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2005 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

„Egy nemzet intelligenciája csak akkora nagy,
amekkora annak irodalma mutatja.”

(Mikszáth Kálmán)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint az 50. éves *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2004. évre meghirdeti a

MIKSZÁTH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott szépirodalmi művekkel lehet nevezni.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban 2004. november 15-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért zsűri bírálja.

A pályázat díjai:

I.	120 000 Ft
II.	100 000 Ft
III.	80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2005 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor.

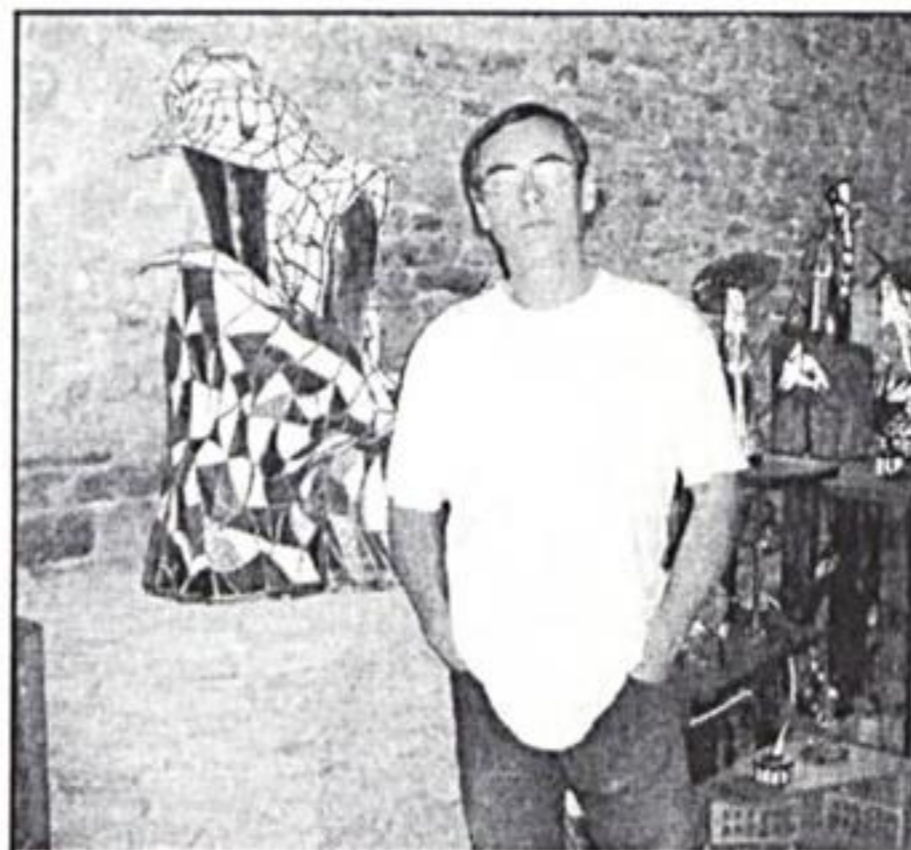
Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

ÉLETRAJZ...

GALGÓCZI RÓBERT

képzőművész, Salgótarjánban született
1958. szeptember 23-án.

Az üveggel, mint üvegsziszoló ismerkedett meg. Volt bányász, utcai könyv-
árus, dolgozott az építőiparban is – ma sem veti meg a fizikai munkát, ha a
szükség úgy hozza „elhallgat”: felfüggeszti alkotói szabadságát –, hogy a csa-
lád megélhetését biztosítani tudja.

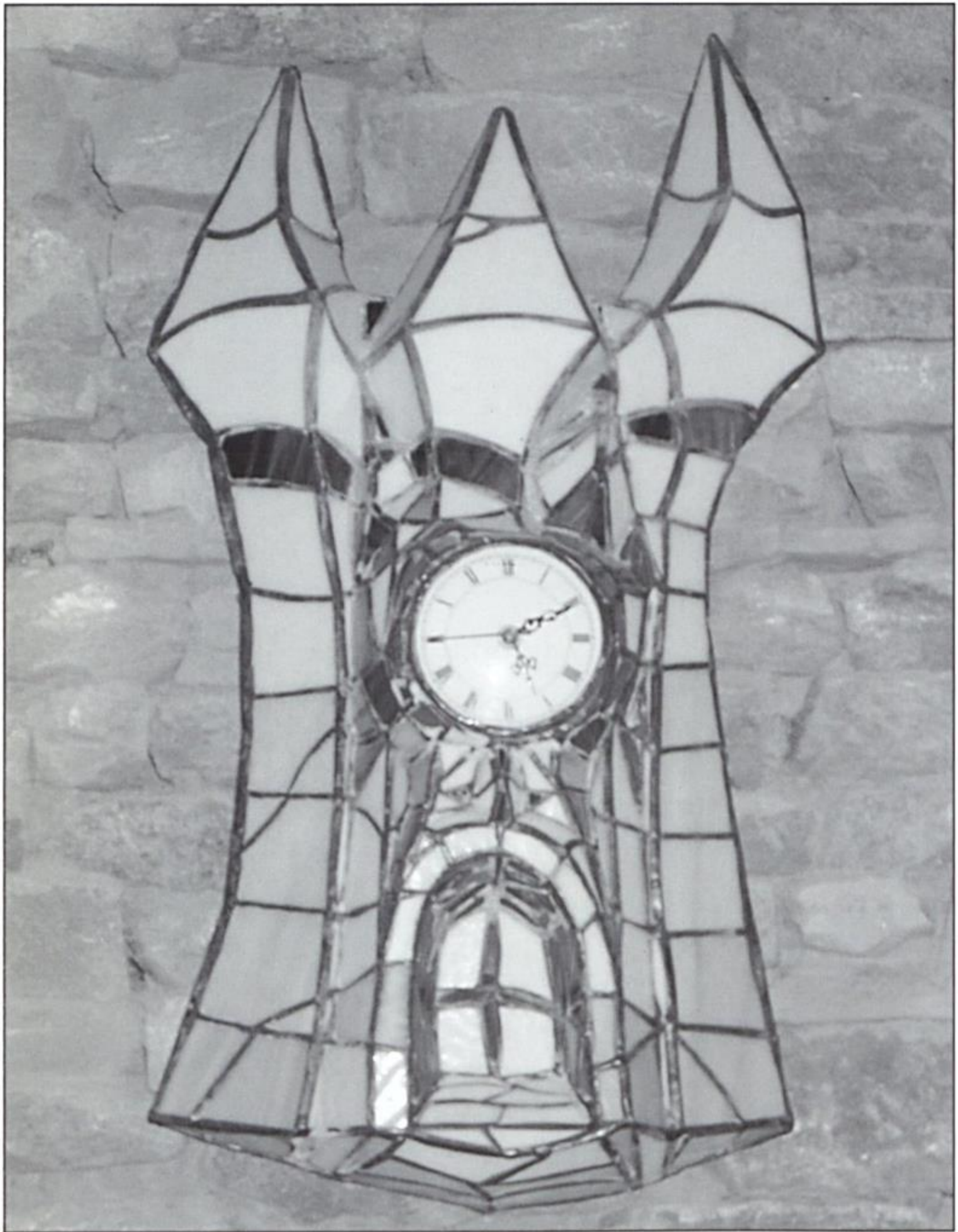
Salgótarjáni évei alatt Hibó Tamás grafikusművész „szabadiskoláját” láto-
gatta. Baráti köre is művészi volt: Hibó Tamás, Szujó Zoltán, Szepesi József,
Hegedűs Morgan, (ők azok, aki már nem lehet közöttünk). Erdei Sándor,
Lizsnyánszky Erzsébet, Ducsay István.

Franciaországi évei alatt új kapcsolatok születtek; hasonló sorsú magyar –
e/migráns – kortársra/sorstársra/barátra talált, akik szintén a siker kapuját ke-
resték, és szintén megtalálták: Szelevényi Ákos (dzsessz-szakszafonos, az
Akos' h Unit jazz zenekar alapítója), Szakonyi Györk (táncművész, az Orléáni
Jelszínház alapító tagja, meghatározó alakja), Azbej Kristóf (képzőművész),
Kömlödi Ferenc (író)... – mindannyian a magyar kultúra „hírvivői” lettek.

Galgóczi azonban egyetlen egy művészeti csoporthoz sem kapcsolódott
hosszabb ideig. Saját, egyéni ábrázolásmódja, letisztult képi világa izgatta (iz-
gatja napjainkban is).

A hagyományos kiállító helyeket, a „pillanat múlandó káprázatát” sem kedveli.

Munkái Párizson kívül eljutottak New Yorkba; ám az elmúlt években
„visszavonult”, ritkán mutatkozott meg Normandiában, Pontorsonban saját
galériát hozott létre; ahol – tervei szerint – a kortárs magyar képzőművészek-
nek is lehetőséget ad(na) majd a bemutatkozásra.

Galgóczi Róbert: Az Idő

